

Kan jij het raadsel van Trijntje oplossen?

**Een mysterie over jagers en verzamelaars voor
bovenbouwklassen in het voortgezet
onderwijs.**

Annabelle Remmerswaal

5663482

Masterscriptie Geschiedenis: Educatie en Communicatie, Universiteit Utrecht

Eerste lezer: Dr. Hanneke Tuithof

Tweede lezer: Dr. Bjorn Wansink

5 Maart 2022

Aantal woorden: 13060

Abstract

Deze scriptie is een verslag van een ontwerponderzoek. De hoofdpersoon van dit onderzoek is Trijntje, een vrouw die leefde in de tijd van de jagers en verzamelaars. Over de jagers en verzamelaars is weinig bekend en de beschikbare kennis is vanuit meerdere perspectieven te bekijken. Zo betogen sommige onderzoekers dat de huidskleur van jagers en verzamelaars donkerder is dan altijd werd aangenomen en lijkt de rol van de vrouw in de groep anders dan eerder werd gedacht. In dit onderzoek staan de verschillende perspectieven op de huidskleur van jagers-verzamelaars en de rol van de vrouw centraal. Het doel van dit onderzoek is om een opdracht te ontwikkelen voor een geschiedenisles in bovenbouwklassen havo en vwo, waarbij deze verschillende perspectieven worden behandeld.

Eerst is onderzocht welke perspectieven er bestaan op de huidskleur van jagers-verzamelaars en de rol van de vrouw, en welke middelen kunnen worden ingezet om deze perspectieven te behandelen. Uit het onderzoek blijkt dat een mysterie waarin multiperspectiviteit verworven kan worden, daarvoor geschikt is. Multiperspectiviteit wordt in dit onderzoek omschreven als verschillende, tegenovergestelde, perspectieven op een historische gebeurtenis of ontwikkeling. Van daaruit is de volgende onderzoeksvraag opgesteld die luidt: *Aan welke kenmerken moet een mysterie voor havo- en vwo-bovenbouwklassen voldoen waarmee multiperspectivistische kennis ontwikkeld wordt met behulp van bronnen over de tijdperiode van jagers en verzamelaars?*

Na het opstellen van ontwerpcriteria, door het bestuderen van wetenschappelijke literatuur en het raadplegen van experts en docenten, is een mysterie gemaakt. Deze opdracht is geëvalueerd in twee havo 4-klassen en drie inhoudelijk experts hebben feedback gegeven. Daarnaast is aan vier docenten feedback gevraagd. Uit de resultaten van deze evaluaties bleek dat het mysterie uit te voeren is in een klaslokaal en dat de leerdoelen worden behaald.

Geconcludeerd kan worden dat de ontwerpcriteria van dit onderzoek, bijvoorbeeld een goede nabespreking, de kenmerken zijn voor een mysterie waarin multiperspectivistische kennis over jagers en verzamelaars wordt ontwikkeld. Daarnaast is vast te stellen dat een mysterie naast deze kenmerken ook moet voldoen aan de kenmerken die specifiek gelden voor de jagers en verzamelaars. Het specifieke en inhoudelijke kenmerk is, volgens dit onderzoek, om de verschillende en kritische theorieën en meningen te behandelen. Het andere specifiek inhoudelijke kenmerk is om een correct en positiever beeld van de jagers en verzamelaars te benoemen.

Tot slot is een definitieve versie van het mysterie over Trijntje ontwikkeld waarin de verschillende perspectieven over de jagers en verzamelaars naar voren komen. Deze opdracht is een toevoeging aan bestaand materiaal over de jagers en verzamelaars in het onderwijs. Tevens draagt de opdracht bij aan het klassikaal behandelen van onderwerpen zoals verschillende huidskleuren en de positie van de vrouw in de maatschappij.

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 5
Hoofdstuk 1: Theoretisch kader en onderzoeksvraag	blz. 9
1.1 Jagers en verzamelaars	blz. 9
1.1.1 Debat over de rol van de vrouw	blz. 10
1.1.2 Debat over de huidskleur van jagers en verzamelaars	blz. 11
1.2 Multiperspectiviteit	blz. 13
1.3 Activerende didactiek	blz. 16
1.4 Onderzoeksvraag	blz. 19
Hoofdstuk 2: Methode	blz. 22
2.1 Ontwerpcriteria en vooronderzoek	blz. 24
2.2 Ontwerpen	blz. 25
2.3 Evalueren	blz. 25
2.4 Bijstellen	blz. 27
Hoofdstuk 3: Ontwerpcriteria voor de opdracht	blz. 28
3.1 Ontwerpcriteria gebaseerd op het theoretisch kader	blz. 28
3.2 Onderzoek Tijn Meulenberg	blz. 29
3.3 Inhoudelijke feedback van Luc Amkreutz en Gerrit Dusseldorp	blz. 29
3.4 Uitkomsten vooronderzoek van docenten	blz. 30
3.5 Eerste ontwerpcriteria voor de opdracht	blz. 31
Hoofdstuk 4: Totstandkoming van de opdracht	blz. 33
4.1 Keuze voor mysterie en multiperspectiviteit	blz. 33
4.2 Keuze van bronnen	blz. 33
4.3 Keuzes voor de opdracht	blz. 35
4.4 Toelichting op de handleiding en PowerPoint	blz. 35
Hoofdstuk 5: Evaluatie en herontwerp	blz. 37
5.1 De experts	blz. 37
5.2 In de klas; de leerlingen en de docent van de leerlingen	blz. 38
5.2.1 Mening van de leerlingen over de opdracht	blz. 39
5.2.2 Wat vinden de leerlingen dat ze geleerd hebben	blz. 40
5.2.3 Wat is bijgebleven over de huidskleur van Trijntje	blz. 41
5.2.4 Welke rol had de vrouw volgens de leerlingen	blz. 43
5.2.5 Overige onderdelen	blz. 44
5.3 De docenten	blz. 47
5.3.1 De docent van de klas	blz. 47
5.3.2 Overige docenten	blz. 48
5.4 Herontwerp	blz. 48
Conclusie	blz. 50
Antwoord op onderzoeksvraag	blz. 50
Discussie	blz. 52
Aanbevelingen	blz. 53

Bibliografie	blz. 55
Bijlage I: Ideeën voor een mysterie over Trijntje	blz. 60
Bijlage II: Opmerkingen docenten over ideeën van de opdracht	blz. 62
Bijlage III: Aantekeningen gesprekken experts	blz. 63
Bijlage IV: Gevonden bronnen voor de opdracht	blz. 67
Bijlage V: Handleiding mysterie Trijntje	blz. 68
Bijlage VI: Bronnenlijst mysterie Trijntje	blz. 71
Bijlage VII: Mysterie: Wie is Trijntje?	blz. 76
Bijlage VIII: PowerPoint presentatie voor de les	blz. 81
Bijlage IX: Feedback experts over de opdracht	blz. 85
Bijlage X: Feedback docenten over de opdracht	blz. 87
Bijlage XI: Antwoordbladen van de leerlingen	blz. 90
Bijlage XII: Het herontwerp	blz. 180

Inleiding

Wij hebben gekozen voor vrouwen die de machtsverhoudingen van hun tijd laten zien en leerlingen kunnen inspireren. Juist de ongelijke machtsverhoudingen waar vrouwen door de geschiedenis heen mee te maken hebben gekregen, konden we met deze verhalen laten zien. De vrouwen die we hebben toegevoegd laten zien dat er verschillen tussen mannen en vrouwen waren. Daar gingen ze op verschillende manieren mee om. Trijntje staat als oudste bekende bewoner van Nederland symbool voor alle gewone mensen van haar tijd.¹

Deze quote uit het artikel 'Nabeschouwing op de herijking van de Canon van Nederland' van Tuithof, Kennedy en Goudsmit verantwoordt de keuzes die gemaakt zijn bij de herijking van de Canon. De Canon van Nederland is een historisch overzicht (in vijftig vensters) van de Nederlandse geschiedenis, over allerlei culturele en historische onderwerpen die volgens de samenleving belangrijk zijn om aan nieuwe generaties mee te geven. Tussen 2005 en 2007 heeft de commissie-Van Oostrom op verzoek van de regering de Canon samengesteld. In 2019-2020 heeft de commissie-Kennedy de Canon herijkt.²

Trijntje is opgenomen in een nieuw venster dat is toegevoegd door de commissie-Kennedy. Zij is het oudste menselijke skelet dat in Nederland is gevonden. In 1997 werd het skelet opgegraven. Het bleek 7500 jaar oud te zijn. Dit werd vastgesteld op basis van de gegevens die in en om het graf van Trijntje zijn gevonden.³

De vernieuwingen in de Canon, met name de toevoeging van Trijntje, is de actuele aanleiding voor dit onderzoek. Daarnaast komt mijn keuze voort uit de stage die ik gelopen heb bij het Openluchtmuseum in Arnhem. In de gesprekken met mijn stagebegeleider Hubert Slings kwam naar voren hoe onderbelicht jagers en verzamelaars zijn binnen de Canon. Op de website van de Canon is bovendien slechts weinig materiaal te vinden over Trijntje.

Hoewel er door de opgraving van het skelet en de nederzetting meer bekend is geworden over Trijntje en de periode waarin zij leefde, zijn er ook veel

---

¹ Hanneke Tuithof, James Kennedy en Kayleigh Goudsmit, 'Nabeschouwing op de herijking van de Canon van Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 134 (2021) 2, 303-315, aldaar 314.

² Canon van Nederland, 'Veelgestelde vragen', <https://www.canonvannederland.nl/nl/faq> (23-25 oktober 2021).

³ Commissie Herijking Canon van Nederland, *De Canon van Nederland. Vijftig vernieuwde vensters voor onze tijd* (Utrecht 2020) 20.

onduidelijkheden. Het opgegraven skelet zegt niets over wie zij was, wat haar echte naam was, wat haar dagelijkse bezigheden waren en welke huidskleur zij had.⁴

Op de website van de Canon wordt Trijntje afgebeeld als witte vrouw. Uit nieuwe onderzoeken blijkt echter dat het mogelijk is dat Trijntje een donkere huidskleur had.⁵ Dit wordt bevestigd door Leo Verhart, de schrijver van het boek *Reconstructie van Trijntje*. Verhart geeft aan dat er vele vragen zijn die niet beantwoord zijn. De reconstructie is gebaseerd op hetgeen deskundigen dachten op het moment van reconstrueren. Hij geeft aan dat er in de toekomst nieuwe kennis zal komen die meer verduidelijking zal geven over het werkelijke uiterlijk van Trijntje.⁶

Ook in een artikel van Gerrit Dusseldorp, onderzoeker aan de Universiteit Leiden, worden de jagers en verzamelaars, zoals Trijntje, besproken. In het artikel wordt een vergelijking gemaakt tussen jagers en boeren. Het standpunt van Dusseldorp is dat er een verkeerd idee bestaat over het leven van jagers en verzamelaars. De jagers en verzamelaars zouden een simpel en zwaar leven hebben gehad, in tegenstelling tot de boeren. Echter, volgens Dusseldorp was het leven van de jagers en verzamelaars interessanter dan vaak wordt gedacht. De tijd van jagers en verzamelaars moeten volgens de auteur daarom meer besproken worden in het onderwijs. De huidige lesstof over dit onderwerp is vaak te beperkt, terwijl er voldoende informatie beschikbaar is volgens de auteur.⁷

Het standpunt van Dusseldorp toont de wetenschappelijke urgentie van dit onderzoek aan. De tijd van de jagers en verzamelaars moet anders besproken worden. Dit wordt niet enkel door onderzoekers aangeraden; ook leerlingen geven aan dat het onderwerp jagers en verzamelaars anders moet worden verpakt. Gedurende mijn stage in 2020-2021 in het voortgezet onderwijs vroeg ik in mijn introductielessen aan leerlingen naar welk tijdvak ze het meest uitkeken en naar welk tijdvak het minst. Hieruit werd duidelijk dat leerlingen niet geïnteresseerd zijn in de tijd van de jagers en verzamelaars. De meeste leerlingen, namelijk 95%, keken het minste uit naar de jagers en verzamelaars. De reden die ze hiervoor gaven was kort en bondig: het is saai en oninteressant, aangezien er weinig gebeurde in die tijd en

---

⁴ Commissie Herijking Canon van Nederland, *De Canon van Nederland*, 20.

⁵ Ibidem, 21.

⁶ Leo Verhart, *Reconstructie van Trijntje. Oog in oog met de oudste vrouw van Nederland* (Utrecht/Antwerpen 2002) 123, 136.

⁷ Gerrit Dusseldorp, 'Het begin van de landbouw: meer ellende voor meer mensen' (versie 28 maart 2019), <https://wetenschap.nu/het-begin-van-de-landbouw-meer-ellende-voor-meer-mensen/> (6 september 2021).

er weinig informatie wordt gegeven.⁸ Met dit laatste bedoelen de leerlingen dat er weinig bronnen beschikbaar zijn.

Het is van belang om correcte en actuele informatie over de tijd van de jagers en verzamelaars over te dragen aan de leerlingen. Momenteel zijn er twee debatten gaande over deze tijdsperiode. Ten eerste bestaan er verschillende perspectieven over de rol van de vrouw binnen een groep van jagers en verzamelaars. Ten tweede is de huidskleur van de jagers en verzamelaars donkerder dan eerder werd aangenomen. De verschillende perspectieven op deze periode zouden meer aandacht moeten krijgen tijdens het behandelen van de jagers en verzamelaars in het voortgezet onderwijs.

Het bovengenoemde maakt duidelijk dat de aandacht voor het tijdvak jagers en verzamelaars summier is en dat het onderwijs hierover niet aansluit bij de belevingswereld van leerlingen. Dat is een gemiste kans. Nieuwe informatie maakt het aannemelijk dat het huidige verhaal over de jagers en verzamelaars onjuistheden bevat. Het geschiedenisonderwijs zou de debatten over deze tijdsperiode kunnen benutten om de lessen interessanter te maken.

Het onderzoek van Hoekstra toont aan dat activerende onderwijsvormen het mogelijk maken om verscheidene perspectieven te behandelen in de klas. Een voorbeeld van een activerende werkvorm is een mysterie.⁹ Een mysterie is een puzzel waarin leerlingen uiteindelijk zelf tot een antwoord komen.¹⁰ Multiperspectiviteit speelt een rol bij een activerende opdracht.¹¹ In het volgende hoofdstuk worden activerende didactiek en multiperspectiviteit verder toegelicht.

Het doel van de activerende opdracht is om aan de slag te gaan met de debatten over de verscheidene perspectieven en de nieuwe kennis over het tijdvak van de jagers en verzamelaars. Trijntje dient daarvoor als casus. Hierdoor leren de

---

⁸ Naar aanleiding van gesprekken met leerlingen op O.R.S. Lek en Linge in Culemborg. Deze gesprekken waren in deze groepen:

- Havo 4: 17 en 24 maart 2021
- Havo 5: 4 en 11 februari 2021
- Vwo 3: 13 februari 2020
- Brugklas havo: 9 september 2020
- Brugklas vmbo-t/kader: 1 februari 2021

⁹ Thea Hoekstra, Activerend geschiedenisonderwijs: het effect van activerende werkvormen gericht op het zichtbaar maken van denkstructuren (Praktijkgericht onderzoek, Utrecht 2011) 13-14 en Karin Schoonderwoerd, Lucas de Jong en Rivka Leon, Activerende werkvormen in de geschiedenisles (Praktijkgericht onderzoek, Utrecht 2014) 3, 32.

¹⁰ Ron Meijer en Sara ten Kate, 'Een historisch mysterie', *Veerkracht* 16 (2019) 1,10-13, aldaar 10.

¹¹ Peter Fisher, *Thinking Through History* (Cambridge 2002) 51.

leerlingen meerdere perspectieven en nieuwe kennis over Trijntje en de jagers en verzamelaars. Het creëren van een geschikte activerende opdracht gebeurt in dit ontwerponderzoek. Beschreven wordt wat er nodig is voor een activerende opdracht om de recente wetenschappelijke inzichten over te brengen aan leerlingen.

Het theoretisch kader en de onderzoeksvraag worden besproken in het eerste hoofdstuk. In het tweede hoofdstuk komt de methode van dit onderzoek aan bod. Het derde hoofdstuk gaat in op de ontwerpcriteria die gehanteerd worden in dit onderzoek. Daarna volgt in het vierde hoofdstuk de totstandkoming van het mysterie waarna in het vijfde hoofdstuk de uitkomsten van de evaluatie worden benoemd. Er wordt gereflecteerd door middel van een evaluatie van de resultaten uit de opdracht en de feedback van de betrokken experts. In de conclusie wordt onder andere antwoord gegeven op de onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 1: Theoretisch kader en onderzoeksvraag

In dit hoofdstuk wordt het theoretisch kader van dit onderzoek beschreven. Daarna wordt de onderzoeksvraag benoemd. De eerste paragraaf omvat een korte omschrijving over jagers en verzamelaars. Vervolgens wordt ingegaan op de wetenschappelijke debatten over de nieuwe kennis over deze tijdsperiode. In de tweede paragraaf wordt ingegaan op het begrip multiperspectiviteit. In de derde paragraaf wordt verkend op welke manier activerende didactiek een rol kan spelen in het ontwerpen van een opdracht over Trijntje. Stapsgewijs worden de huidige theorieën en kennis over deze onderwerpen uiteengezet.

1.1 Jagers en verzamelaars

Jagers en verzamelaars zijn mensen die leefden in en met de natuur. Vaak worden de eerste jagers en verzamelaars in Noord-Europa rendierjagers genoemd, omdat zij voornamelijk rendiervlees aten. Door veranderingen van het klimaat zijn deze groepen mensen geleidelijk overgegaan op boerengebruiken en ontstond er een boerensamenleving. Het duurde minstens drie millennia voordat deze samenlevingen volledig over waren op het boerenbestaan.¹²

Op verschillende plekken in Nederland zijn onderzoeken uitgevoerd naar deze jagers en verzamelaars. Opgravingen in Vesseem tonen aan dat de meeste jagers en verzamelaars in groepen van ongeveer twintig personen leefden. Migratie was van groot belang om hun bronnen optimaal te benutten. Het leven was daardoor vaak seizoensgebonden en bestond uit constante verplaatsing naar een nieuwe locatie.¹³

Aan de hand van onderzoeken in West- en Midden-Nederland is aangetoond welke invloed het water en het landschap hadden op het leven van de jagers en verzamelaars en waarom migreren belangrijk was. Zeiler geeft aan dat er een verband bestaat tussen het oppervlak van de nederzettingen en de natuurlijke omstandigheden in directe omgeving.¹⁴ Naarmate de temperatuur warmer werd, veranderde het landschap. De natuur veranderde van een kale vlakte in een bos vol

---

¹² Lex Heerma van Voos e.a., *Wereldgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2018) 27-28, 30-31.

¹³ Nico Arts en Jos Deeben, *Prehistorische jagers en verzamelaars te Vesseem: een model* (Eindhoven 1981) 87-92, 129, 138.

¹⁴ Jorgen Tiemen Zeiler, *Hunting, fowling and bad stock-breeding at neolithic sites in the Western and Central Netherlands* (Proefschrift, Groningen 1997) 107, 111-118.

leven.¹⁵

In het boek van Niekus en Koeveringe wordt de natuur vanuit een ander oogpunt bestudeerd. Het voedsel dat jagers en verzamelaars aten was met name plantaardig. De meeste jagers en verzamelaars jaagden weinig op groot wild maar vooral op vogels, aldus de auteurs. Daarnaast werd er veel vis gegeten. De auteurs pleiten daarom voor een andere benaming van de tijdsperiode, namelijk: jager, visser en verzamelaar.¹⁶ Over deze informatie bestaat een redelijke consensus maar er zijn ook onderwerpen waar een actief debat over wordt gevoerd. Deze debatten worden hieronder besproken.

1.1.1 Debat over de rol van de vrouw

Volgens Marlowe jaagde enkel de man. De vrouw verzamelde en zorgde voor de kinderen. Marlowe toont in zijn onderzoek ook aan dat dit in de meeste samenlevingen het geval was. Hij stelt dat vrouwen door hun andere lichaamsbouw maar ook door bijvoorbeeld een zwangerschap, minder mogelijkheden hadden om te jagen. Mannen hadden minder 'obstakels' die het jagen moeilijker of niet mogelijk maakten. Er werd een taakverdeling gemaakt omdat het praktischer en haalbaarder was.¹⁷

Veel historici denken anders over de rol van de vrouw. Niekus en Koeveringe beargumenteren dat de vrouw ook meedeed aan het verzamelen van voedsel, waaronder jagen.¹⁸ Dusseldorp is het deels met Marlowe eens. Vrouwen verzamelden voornamelijk het voedsel, maar in tegenstelling tot Marlowe denkt Dusseldorp dat vrouwen op bepaalde momenten mee konden en gingen met de jacht.¹⁹

Daarnaast noemt hij een ander punt, namelijk het belang van arbeid. Jagen was een moeilijke en zware taak, maar het bereiden van voedsel was ook van groot belang. Vaak mislukte de jacht en dat betekende geen voedsel. De verzamelaars, de vrouwen, waren van belang omdat zij zorgden voor calorierijk voedsel. Dusseldorp is

---

¹⁵ Marcel Niekus en Yuri van Koeveringe, *De Midden-Steentijd in Fryslân. Jager-verzamelaar aan de oevers van het Burgumer Mar* (Hoorn 2018) 31-41, 95.

¹⁶ Niekus en Koeveringe, *De Midden-Steentijd in Fryslân*, 89-98.

¹⁷ Frank W. Marlowe, 'Hunting and Gathering: The Human Sexual Division of Foraging Labor', *Cross-Cultural Research* 41 (2007) 2, 170-195, aldaar 173, 182-183.

¹⁸ Ibidem, 89-98.

¹⁹ Interview Gerrit Dusseldorp op 29 oktober 2021 via Teams. Inhoudelijk gesprek gehad over de jagers en verzamelaars waar Dusseldorp onderzoek naar doet. De kritiek over de tijd en kennis besproken, zo ook de mening van Gerrit Dusseldorp aan bod laten komen. Zie bijlage III.

het dus oneens met de gedachte dat enkel mannen jaagden. Iedereen droeg een steentje bij aan de groep, elk op zijn of haar eigen manier.²⁰

Schoonen beschrijft in een artikel dat de rol van de vrouwen in de tijd van jagers en verzamelaars niet gelijk was aan de rol van de man. Ook wordt de rol van de vrouw anders behandeld terwijl vrouwen niet minder belangrijk waren. Hiermee wordt bedoeld dat de rol van vrouwen en de extra taken die zij moesten uitvoeren niet zo beperkt was en meer betekenis had. Vrouwen hadden in die tijd meer invloed.²¹

In een artikel van De Haas wordt een onderzoek in Zuid-Amerika besproken waarin ook de rol van de vrouw aan bod komt. In Zuid-Amerika is in de Andes een opgraving gedaan, waarbij een aantal graven van jagers en verzamelaars zijn gevonden. Hier werden ook vrouwelijke skeletten gevonden. Er lagen verschillende soorten jachtgereedschap in het graf van deze vrouwen. “En dat wat in het graf ligt, is meestal hetgeen wat de persoon in kwestie in zijn of haar leven gebruikt had”, stelt De Haas. Volgens hem kan hieruit geconcludeerd worden dat ook vrouwen gejaagd hebben.²²

De schrijvers van het *Archeologie Magazine* bespreken online ook de onderzoeken in de Andes. Ook zij stellen dat vraagtekens gezet kunnen worden bij de traditionele rolverdeling in de tijd van de jagers en verzamelaars. De opgravingen zijn echter niet voldoende bewijs om de kennis over de rolverdeling aan te passen. Om dat te kunnen doen, moet meer onderzoek uitgevoerd worden volgens de auteurs.²³

1.1.2 Debat over de huidskleur van de jagers en verzamelaars

Naast de verschillende meningen en vragen over de rol van de vrouw is er ook een discussie gaande over de huidskleur van de jagers en verzamelaars. De jagers en verzamelaars zouden namelijk een donkere huidskleur hebben in plaats van de witte

---

²⁰ Interview Gerrit Dusseldorp op 29 oktober 2021 via Teams. Inhoudelijk gesprek gehad over de jagers en verzamelaars in Nederland waarin Dusseldorp onderzoek naar doet. De kritiek over de tijd en kennis besproken, zo ook de mening van Gerrit Dusseldorp aan bod laten komen. Zie bijlage III.

²¹ Willem Schoonen, ‘Jagers en verzamelaars primitief? Zij zijn een stuk slimmer dan wij’, *Trouw*, (versie 25 mei 2019), <https://www.trouw.nl/nieuws/jagers-en-verzamelaars-primitief-ze-zijn-een-stuk-slimmer-dan-wij~b7afa775/> (6 september 2021).

²² Randall De Haas e.a., ‘Female hunters of the early Americas’, *Science Advances* 6 (2020) 45 1-10, aldaar 4-5.

²³ ArcheologieOnline, ‘Graf vrouwelijke jaagster werpt nieuw licht op rolverdeling man-vrouw’, <https://archeologieonline.nl/nieuws/graf-vrouwelijke-jaagster-werpt-nieuw-licht-op-rolverdeling-man-vrouw> (19-23 oktober 2021).

huidskleur die vaak wordt benoemd of afgebeeld. In een artikel van Raemaekers en Wilson wordt uiteengezet dat archeologie een politieke betekenis heeft. De auteurs zijn van mening dat dit een reden is voor de veelvoorkomende witte reconstructies in Nederland. Zij concluderen in hun onderzoek dat in de groepen van de jagers en verzamelaars diverse huidskleuren voorkwamen. Het meest voorkomende uiterlijk was een bruine huidskleur, zwarte haren en blauwe ogen.²⁴

De huidskleur van de reconstructie van Trijntje is mogelijk ook niet correct.²⁵ Ook Leo Verhart benoemt in zijn boek dat er vraagtekens gezet kunnen worden bij de reconstructie van Trijntje. Verhart stelt in zijn boek dat de reconstructie er over enkele jaren volledig anders uit zal zien. Hoe en op welke manier maakt Verhart echter niet duidelijk.²⁶

Volgens een onderzoek in Spanje, door onderzoekers van het Spanish National Research Council (CSIC), hebben de jagers en verzamelaars die gevonden zijn in Europa in de meeste gevallen een donkere huidskleur met blauwe ogen. Ook is vastgesteld dat er connecties zijn met de jagers en verzamelaars uit Afrika, wat volgens de onderzoekers de donkere huidskleur verklaart.²⁷ Daarnaast heeft een reconstructie van een gevonden begraafde vrouw aangetoond dat de vrouw een donkere huidskleur had. Haar reconstructie is herzien, waarna een nieuwe weergave van haar uiterlijk werd gemaakt.²⁸

Kortom, er wordt steeds meer bekend over de jagers en verzamelaars. Onderzoek toont onder andere aan hoe deze mensen leefden en hoe de samenleving er toen uitzag. Ook blijkt dat er vraagtekens kunnen worden gezet bij bepaalde gegevens. Arts en Deeben steunen de discussies over de verschillende perspectieven op de jagers en verzamelaars hoewel zij in hun boek niet ingaan op de huidskleur of de rol van de vrouw. Ze geven wel aan dat nieuwe technieken en opgravingen leiden tot steeds meer kennis over deze tijd.²⁹

Trijntje leefde in de tijd van de jagers en verzamelaars. Ze leefde in een groep

---

²⁴ Daan Raemaekers en Kelvin Wilson, 'Nieuwe oude gezichten. De verbeelding van de prehistorie', *Archeologie in Nederland* 2 (2018) 1, 16-23, aldaar 19-23.

²⁵ Commissie Herijking Canon van Nederland, *De Canon van Nederland*, 21.

²⁶ Verhart, *Reconstructie van Trijntje*, 123, 136.

²⁷ Caroline Kraaijvanger, 'Zo zagen de Europese jagers en verzamelaars eruit: donkergetint met blauwe ogen' (versie 27 januari 2014), <https://scientias.nl/zo-zagen-de-europese-jagers-en-verzamelaars-eruit-donkergetint-met-blauwe-ogen/> (19-23 oktober 2021).

²⁸ Kristin Romey, 'Deze prehistorische vrouw behoorde tot de laatste jager-verzamelaars' (versie 13 november 2019), <https://www.nationalgeographic.nl/geschiedenis-en-cultuur/2019/11/deze-prehistorische-vrouw-behoorde-tot-de-laatste-jager> (19-23 oktober 2021).

²⁹ Arts en Deeben, *Prehistorische jagers en verzamelaars te Vesseem*, 85.

van ongeveer 25 personen en woonde op een rivierduin om zich te beschermen tegen het water. Het dagelijkse voedsel van deze groep bestond uit snoeken en watervogels, zoals eenden en zwanen. Er is dus informatie beschikbaar over Trijntje en haar leven.³⁰

Toch blijven enkele vragen bestaan, die ook in de verantwoording van de Canon³¹ werden gesteld: wie was Trijntje, hoe zag zij er uit, wat deed zij en was zij een jager of verzamelaar, of allebei? Deze vragen staan centraal in de opdracht die ontworpen wordt.

1.2 Multiperspectiviteit

Uit de onduidelijkheden en de debatten over de tijd van Trijntje en jagers-verzamelaars is duidelijk geworden dat er een verscheidenheid aan perspectieven op de huidskleur en de rol van de vrouw in een groep van jagers en verzamelaars bestaat. Deze verscheidenheid aan perspectieven zou in het geschiedenisonderwijs omarmd moeten worden, zo stellen de eindtermen van geschiedenis voor de bovenbouw havo en vwo. In de eindtermen is namelijk opgenomen dat meerdere perspectieven op en interpretaties van bronnen of gebeurtenissen mogelijk zijn en benoemd mogen worden door leerlingen.³²

Multiperspectiviteit wordt door Van Boxtel en Van Drie omschreven als een verwijzing naar verschillende, eventueel tegenovergestelde, perspectieven op een historische gebeurtenis of ontwikkeling. Het doel van multiperspectiviteit is om leerlingen de handelingen en ideeën van mensen uit het verleden te laten begrijpen vanuit de historische context.³³ Ook Stradling geeft een definitie van het begrip. Het verleden kan niet vanuit één perspectief bekeken worden aangezien er meerdere perspectieven op een gebeurtenis mogelijk zijn.³⁴

Kicheloe en Steinberg stellen dat kennis over de gehele wereld moet worden benaderd vanuit meerdere perspectieven. Er moet wel rekening gehouden worden met de invloed van de context waarin iemands interpretatie op een gebeurtenis tot

---

³⁰ Canon van Nederland, 'Trijntje. De jager-verzamelaar', <https://www.canonvannederland.nl/nl/trijntje> (26 januari 2022).

³¹ Commissie Herijking Canon van Nederland, *De Canon van Nederland*, 20-21.

³² Examenblad.nl, 'Examenprogramma Geschiedenis VWO' (versie 2021), <https://www.examenblad.nl/examen/geschiedenis-vwo-3/2021/vwo> (10-12 november 2021).

³³ M. Grever en C. Van Boxtel, *Verlangen naar tastbaar verleden: Erfgoed, Onderwijs en Historisch Besef* (Hilversum 2014) 40-43.

³⁴ Robert Stradling, *Multiperspectivity in History Teaching: a guide for teachers* (Duitsland 2003) 14.

stand komt. Met behulp van multiperspectiviteit is de interpretatie beter mogelijk. Daarom is het belangrijk om multiperspectiviteit in te zetten in lessen op school zodat bijvoorbeeld verschillende meningen van leerlingen behandeld kunnen worden.³⁵

Schuitema beschrijft dat meerdere perspectieven een van de belangrijkste leeropbrengsten op school zijn. Het is van belang om goed te kunnen participeren in de huidige pluralistische samenleving waarin de leerlingen opgroeien en leven. Gezien de verwachting dat leerlingen begrip hebben voor elkaars perspectieven en bereid zijn om deze in relatie tot verschillende onderwerpen te onderzoeken, is het belangrijk kennis te maken met verschillende perspectieven.³⁶

In dit onderzoek wordt de definitie van Van Drie en Van Boxtel gebruikt, omdat die het beste past bij de opdracht van dit onderzoek. Er bestaan meerdere, en tegenovergestelde, perspectieven op twee onderwerpen met betrekking tot de jagers en verzamelaars. Het doel volgens Van Drie en van Boxtel is dat het belangrijk is om perspectieven vanuit de context van de personen te bekijken. Aangezien de context niet volledig helder is voor de jagers en verzamelaars en het tegelijkertijd ook een rol speelt voor de perspectieven van onderzoekers, wordt deze definitie gebruikt.

In de geschiedenis kan multiperspectiviteit worden bereikt aan de hand van de temporele kaders van Bjorn Wansink. Het eerste kader stelt het verleden zelf voor (het 'toen'). Ooggetuigen van een bepaalde gebeurtenis zijn onderdeel van dit kader. Ook primaire bronnen kunnen worden ingezet. Het tweede kader bevindt zich tussen het heden en verleden. In deze laag nemen mensen een perspectief in terwijl ze de gebeurtenis zelf niet hebben meegemaakt en wordt er geschiedenis over geschiedenis geschreven. Het derde kader omvat het nu. Een historische gebeurtenis wordt bekeken door de mensen die nu leven. Zij hebben de gebeurtenis ook niet meegemaakt.³⁷

De drie temporele kaders zijn een goede manier om multiperspectiviteit in geschiedenisonderwijs te organiseren, want de kaders zorgen voor een onderscheid in welke bronnen worden gebruikt. Daarnaast bieden de kaders mogelijkheden om

---

³⁵ J.L. Kincheloe en S.R. Steinberg, 'Indigenous knowledges in education: Complexities, dangers and profound benefits', in: N. Denzin, Y. Lincoln en L.T. Smith, *Handbook of critical and indigenous methodologies* (California 2008) 135-156, aldaar 135-137.

³⁶ J.A. Schuitema, *Talking about values: a dialogic approach to citizenship education as an integral part of history classes* (Doctoraal proefschrift, Amsterdam 2008) 57-59.

³⁷ Bjorn Wansink e.a., 'Where does teaching multiperspectivity in history education begin and end? An analysis of the uses of temporality', *Theory & Research in Social Education* 46 (2018) 4, 495-527, aldaar 497-499.

de verschillende perspectieven te benaderen, op verschillende manieren zonder zaken achterwegen te laten of niet te behandelen.³⁸

Voor de opdracht kunnen de temporele kaders gebruikt worden. In de context van jagers en verzamelaars kan het eerste kader door middel van primaire bronnen weergegeven worden. Het tweede kader kan de verschillende perspectieven op de huidskleur van de mensen uit die tijd en de rol van vrouwen bevatten. Het gaat dan om de vraag waarom deze perspectieven decennia geleden anders waren. Onderzoekers verschillen hierover van mening, zoals eerder is besproken.

Ook het derde kader kan aan bod komen. Dit kader slaat gedeeltelijk terug op de onderzoekers die hun mening geven over Trijntje en de jagers en verzamelaars. Maar het kan ook gaan over de meningen van de leerlingen. Er zijn voldoende mogelijkheden om de temporele kaders toe te passen op Trijntje als casus. In de gids van Stradling worden ook enkele andere aandachtspunten benoemd voor de docent om multiperspectiviteit uit te voeren. In tabel 1 staan deze aandachtspunten.³⁹

Aandachtspunten voor een les waarin multiperspectiviteit aan bod komt:
- De docent moet opportunistisch zijn.
- De reikwijdte van historische narratieven moet uitgebreid zijn.
- De leerlingen moet de historiografie over het onderwerp als introductie krijgen.
- Multiperspectiviteit moet in een historisch verhaal worden opgenomen.

Tabel 1

Schuitema omschrijft net als Stradling het belang van de rol van de docent wanneer multiperspectiviteit is opgenomen in de les. De docent kan hulp bieden tijdens het totstandkomen en aanhouden van de discussie. Het is van belang dat de docent de vaardigheden bezit om de dialoog met de leerlingen te voeren. De docent moet de leerlingen stimuleren zoveel mogelijk naar elkaar te luisteren.⁴⁰

Het is nu helder wat multiperspectiviteit inhoudt, welke definitie wordt gehanteerd in dit onderzoek en hoe multiperspectiviteit qua temporele kaders in dit onderzoek terug zou kunnen komen. Het is belangrijk om in de les aandacht te besteden aan meerdere perspectieven, antwoorden en bronnen. Desalniettemin zijn

³⁸ Wansink e.a., 'Where does teaching multiperspectivity in history education begin and end?', 497-499.

³⁹ Stradling, *Multiperspectivity in History Teaching*, 31-57.

⁴⁰ Schuitema, *Talking about values*, 69-78.

dit algemene tips om met meerdere perspectieven aan de slag te gaan. Er bestaan geen tips of aanbevelingen voor het ontwerpen van specifiek materiaal.

1.3 Activerende didactiek

Het is duidelijk dat er meerdere perspectieven zijn en behandeld kunnen worden over de jagers en verzamelaars. De nieuwe vraag is: hoe kan dit besproken worden in het klaslokaal? Activerende didactiek, zoals actieve werkvormen, maakt het mogelijk om dit te doen. In deze paragraaf wordt ten eerste de activerende didactiek besproken en met name wat de waarde ervan is. Vervolgens wordt het concept *Actief Historisch Denken* uitgelegd. Uiteindelijk wordt een mysterie uitgewerkt die als format zal dienen voor de opdracht van dit onderzoek.

Enkele auteurs benoemen naar aanleiding van onderzoek het positieve effect van een activerende werkvorm. Hoekstra toont aan dat activerend geschiedenisonderwijs nuttig en belangrijk is. Uit haar onderzoek wordt duidelijk dat activerende werkvormen een toevoeging zijn voor het nieuwe geschiedeniscurriculum. Leerlingen presteren namelijk beter bij een afwisselende vorm van lesgeven, omdat bijvoorbeeld hun voorkennis beter wordt geactiveerd.⁴¹

Ook De Jong, Leon en Schoonderwoerd tonen met hun onderzoek aan dat een 'actieve geschiedenisles' belangrijk is. Net als Hoekstra vinden zij dat het geschiedeniscurriculum van leerlingen vraagt om hun vaardigheden onder de knie te krijgen, omdat die vooral worden getoetst op het examen. Zij vinden dat activerende werkvormen kunnen worden ingezet om verschillende vaardigheden te oefenen. Met activerende lessen bereik je de klas namelijk beter en leren de leerlingen meer.⁴²

Ebbens en Ettekoven beschrijven in hun boek effectief leren. Het doel van effectief leren is volgens hen dat alle leerlingen na afloop van de les de basisinformatie beheersen. De belangrijkste kenmerken van effectief leren zijn het betekenis geven aan de lesstof, individueel de leerlingen aanspreken en het leren van en voor de leerlingen zichtbaar maken.⁴³ Via deze manier van lesgeven krijgen leerlingen meer van de lesstof mee en zijn ze actief betrokken in de les. Het actief betrekken van leerlingen leidt tot grotere motivatie onder leerlingen omdat deze

---

⁴¹ Hoekstra, *Activerend geschiedenisonderwijs*, 13-14.

⁴² Schoonderwoerd, de Jong en Leon, *Activerende werkvormen in de geschiedenisles*, 3, 32.

⁴³ S. Ebbens en S. Ettekoven, *Effectief leren* (Groningen/Houten 2005) 17.

lesmethode erop doelt intrinsieke motivatie op te wekken.⁴⁴ Ebbens en Ettekoven bevestigen dus de toegevoegde waarde van activerende lessen.

Een voorbeeld van effectief leren zijn *Thinking Skills*. *Thinking Skills* zijn ontstaan doordat onderzoeker David Leat 'thinking through geography' wilde creëren samen met enkele docenten. Het doel was om de aardrijkskundelessen interessanter te maken en de opdrachten uitdagender. Het resultaat was positief; de leerlingen werden enthousiast en gingen meer vragen stellen tijdens deze lessen.⁴⁵

Het onderzoek van Leat richt zich op aardrijkskunde, maar Peter Fisher heeft een soortgelijk onderzoek uitgevoerd met allerlei opdrachten voor geschiedenis. Uit dit onderzoek komt ook naar voren dat *Thinking Skills* een positief effect kunnen hebben en met name leerlingen kunnen motiveren. Fisher benoemt de vijf *Thinking Skills* voor geschiedenis: informeren, argumenteren, relevante vragen stellen, zoeken naar alternatieven en reflecteren. Hiermee worden de leerlingen op een uitdagende manier aan het werk gezet zodat ze zoveel mogelijk leren. Volgens Fisher is een activerende werkvorm een goede keuze, omdat die leerlingen uitdaagt, omdat het een andere vorm van leren is en omdat het leerproces anders is dan wanneer de docent enkel uitleg geeft.⁴⁶ Deze *Thinking Skills* en de ervaringen die zijn opgedaan aan de hand van *Thinking Skills*, hebben volgens Havekes invloed gehad op de basisprincipes van het *Actief Historisch Denken*.⁴⁷

Geschiedenis is meer dan enkel begrippen leren. Dit wordt *Actief Historisch Denken* genoemd. *Actief Historisch Denken* sluit aan bij activerende didactiek. Het leert een leerling verbanden te leggen, kritisch na te denken en onderwerpen in een context te plaatsen.⁴⁸ *Actief Historisch Denken* maakt het mogelijk om kennis op een effectieve manier te behandelen.

In de drie boeken van Havekes, De Vries, Aardema en Van Rooijen wordt *Actief Historisch Denken* toegelicht. Duidelijk wordt welke aspecten belangrijk zijn voor een geslaagde opdracht voor leerlingen. Het eerste boek licht toe dat *Actief Historisch Denken* uitnodigt tot redeneren en argumenteren. In de eerste twee

---

⁴⁴ Ebbens en Ettekoven, *Effectief leren*, 17, 29.

⁴⁵ Geographical Association, 'Thinking through geography', <https://www.geography.org.uk/Teaching-styles-and-strategies/Thinking-through-geography> (1-4 december 2021).

⁴⁶ Fisher, *Thinking Through History*, 3-5, 51.

⁴⁷ H. Havekes, A. Aardema en J. de Vries, 'Active Historical Thinking: designing learning activities to stimulate domain-specific thinking', *Teaching History* 139 (Londen 2010) 52-59, aldaar 54-55.

⁴⁸ Leraar 24, 'Actief Historisch denken. Interactief historische vaardigheden leren' (versie 23 september 2020), <https://www.leraar24.nl/70064/actief-historisch-denken-interactief-historische-vaardigheden-leren/> (3-15 september 2021).

boeken wordt ook benoemd welke aspecten belangrijk zijn wanneer een activerende opdracht wordt uitgevoerd. Ook worden valkuilen benoemd die door middel van een goede opdracht voorkomen kunnen worden. In tabel 2 worden deze eisen en valkuilen weergegeven.⁴⁹

Eisen:	Valkuilen:
Verbanden en samenhangen moeten worden ontdekt.	Te leuke opdracht
Leerlingen moeten het nut van feitelijke kennis en van een opdracht weten.	Te weinig tijd
Leerlingen moeten de verschillende betekenissen van de opdracht weten.	Leerlingen zijn/worden te productgericht
Leerlingen moeten onderzoeksvaardigheden toepassen.	
Leerlingen moeten de tijd als een dimensie zien.	

Tabel 2

In het derde boek wordt vooral het begrip *doing history* aangehaald. In dit boek wordt het activerende denken gekoppeld aan vaardigheden. Havekes is van mening dat *doing history* vaardigheden zijn, zoals redeneren en kritisch denken. Hij pleit ervoor om deze vaardigheden en de feiten (*knowing*) met elkaar te integreren. Er moet meer aandacht besteed worden aan vaardigheden want volgens het artikel wordt er te veel tijd besteed aan de feiten.⁵⁰ *Doing history* wordt in het boek toegelicht als het betekenis geven aan feitelijke kennis en begrippen. Er bestaat in het geschiedenisonderwijs dus een onderscheid tussen *knowing* (kennis) en *doing* (uitvoeren van de kennis).⁵¹ Van Boxtel en Van Drie constateren in hun artikel dat experts, bijvoorbeeld docenten, naast kennis en begrippen (*knowing history*) ook de vaardigheden beter willen gebruiken in lessen door hun leerlingen (*doing history*).⁵²

⁴⁹ Jan de Vries e.a., *Actief Historisch Denken. Opdrachten voor activerende geschiedenisonderwijs* (Boxmeer 2004) 6-9, 125 en Harry Havekes e.a., *Geschiedenis Doordacht. Actief Historisch Denken 2* (Boxmeer 2005) 10, 12-14.

⁵⁰ H. Havekes, J. de Vries en H. Oolbekkink, 'Geschiedenis Doordacht: Bevlogen verder met het vak', in: J. Imants en H. Oolbekkink, *Leren Denken Binnen Het Schoolvak* (Antwerpen/Apeldoorn 2009) 43-62, aldaar 58-59.

⁵¹ Arnoud Aardema, Jan de Vries en Harry Havekes, *Leerlingen construeren het verleden. Actief Historisch Denken 3* (Boxmeer 2011) 5-7.

⁵² C. van Boxtel en J. van Drie, 'Historical reasoning: A comparison of how experts and novices contextualise historical sources', *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research* 4 (2004) 2, 89-97, aldaar 95-96.

Voor een opdracht is het dus van belang om rekening te houden met de combinatie van *knowing* en *doing*. Bij het uitvoeren van *doing* en *knowing history* is het belangrijk dat leerlingen meerdere antwoorden kunnen geven en dat dit goed besproken wordt.⁵³ Volgens Havekes zijn *Thinking Skills* geschikt om op een activerende manier *doing history* te creëren. De motivatie van leerlingen wordt geactiveerd. Een voorbeeld van een activerende opdracht in de traditie van *Actief Historisch Denken* is een mysterie.⁵⁴

Een mysterie maakt het mogelijk om aan de slag te gaan met de verschillende perspectieven. Een mysterie wordt door Meijer en Ten Kate omschreven als een soort uitgeschreven escaperoom. Het is een puzzel waarin leerlingen uiteindelijk, eventueel met behulp van bronnen, tot een antwoord komen. De werkvorm moet de leerlingen iets leren, maar moet vooral interesse opwekken voor het onderwerp.⁵⁵ Een mysterie werkt motiverend en maakt leerlingen nieuwsgierig, aldus Meijer en Ten Kate. Daarnaast zorgt een mysterie voor een actieve deelname aan de les waarin lesstof, maar ook vragen of kritische informatie kunnen worden behandeld.⁵⁶

Activerende lessen zijn dus belangrijk en effectief. Een mysterie is een voorbeeld van een opdracht om een activerende les mogelijk te maken. Daarnaast zijn de eisen en valkuilen om *Actief Historisch Denken* uit te voeren, uiteengezet. Echter, niet duidelijk is waar rekening mee gehouden dient te worden voor een mysterie over jagers en verzamelaars, en in dit geval Trijntje.

1.4 Onderzoeksvraag

Er wordt een mysterie voor leerlingen gecreëerd dat ze aan het denken zet over jagers en verzamelaars, dat ze meer kennis geeft over jagers en verzamelaars, dat hun interesse wekt zodat ze de kennis die ze hebben opgedaan ook onthouden en de verschillende perspectieven op het onderwerp inzien en begrijpen.

Door een mysterie als werkvorm te gebruiken, kunnen de debatten over de huidskleur van de jagers en verzamelaars en de rol van de vrouwen in die tijd worden besproken, maar zijn ze geen belemmering in het werken met de informatie en de antwoorden bij de opdracht. Daarnaast is een mysterie motiverend.

---

⁵³ Aardema, de Vries en Havekes, *Leerlingen construeren het verleden*, 5-7.

⁵⁴ Havekes, de Vries en Oolbekkink, 'Geschiedenis Doordacht', 58-59.

⁵⁵ Meijer en ten Kate, 'Een historisch mysterie', 10.

⁵⁶ Ibidem, 12.

Ook multiperspectiviteit komt terug in de opdracht omdat leerlingen op verschillende manieren en vanuit meerdere perspectieven bezig zijn met de tijdsperiode en Trijntje. Aan de hand van recente wetenschappelijke inzichten en eigen ervaringen vanuit mijn stage, zijn de volgende doelen opgesteld voor de opdracht:

1. De leerlingen leren dat er meerdere perspectieven zijn op de tijdsperiode jagers en verzamelaars.
2. De leerlingen creëren een kritische houding en kritische blik ten aanzien van de bestaande kennis over jagers en verzamelaars.
3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
4. De leerlingen breiden hun kennis over de jagers en verzamelaars verder uit, vooral hun kennis over Trijntje.

De meerdere perspectieven die bij het eerste doel worden beschreven hebben betrekking op de huidskleur van de jagers en verzamelaars en de rol van de vrouw. Bij het tweede doel staan een kritische houding en blik centraal. Met een kritische houding en blik wordt bedoeld dat de leerlingen de informatie die ze lezen, zien en bespreken, kritisch benaderen. Dat is een van de vaardigheden die de leerlingen moeten beheersen. Het is dus niet de bedoeling dat leerlingen de informatie overnemen en zien als feiten, maar dat ze nadenken over de informatie en zich afvragen in hoeverre die valide is. Het derde en vierde doel zijn gericht op uitbreiding van de kennis van de leerlingen. De bovenbouwleerlingen hebben de jagers en verzamelaars behandeld en weten het onderscheid tussen primaire en secundaire bronnen. Tijdens de opdracht wordt daar, door de opdracht uit te voeren, meer aandacht aan besteed.

Het voornaamste doel van dit onderzoek is om helder te krijgen welke aspecten nodig zijn om een goed en passend mysterie te ontwerpen, aan de hand waarvan de lesstof over jagers-verzamelaars en Trijntje goed en interessant behandeld kan worden met leerlingen. Hierdoor kunnen de bovenstaande doelen mogelijk bereikt worden. Het onderwerp is geschikt voor havo- en vwo-klassen omdat deze klassen de lesstof behandelen in de bovenbouw. Ook worden zij getoetst op

hun eindexamen op de vaardigheden waarover ook de doelen gaan.⁵⁷ Dit is de reden dat de opdracht is ontwikkeld voor deze klassen. De onderzoeksvraag luidt als volgt: *Aan welke kenmerken moet een mysterie voor havo- en vwo-bovenbouwklassen voldoen waarmee multiperspectivistische kennis ontwikkeld wordt met behulp van bronnen over de tijdperiode van jagers en verzamelaars?*

---

⁵⁷ Examenblad.nl, 'Examenprogramma Geschiedenis VWO' (versie 2021), <https://www.examenblad.nl/examen/geschiedenis-vwo-3/2021/vwo> (10-12 november 2021).

Hoofdstuk 2: Methode

Dit onderzoek is een ontwerponderzoek. In een ontwerponderzoek wordt een praktisch probleem benaderd waarin door ontwerp- en onderzoeksactiviteiten wordt gestreefd naar praktijkverbetering en kennisgroei.⁵⁸ Naar aanleiding van het theoretisch kader en het vaststellen van ontwerpcriteria, wordt een mysterie gemaakt. Dit mysterie zal uiteindelijk worden geëvalueerd met hulp van experts en door de uitvoering in twee klassen. Aan de hand van de gegevens die daaruit komen, wordt vastgesteld of er iets veranderd moet worden aan het mysterie. Met behulp van alle gegevens wordt in de conclusie een antwoord gegeven op de onderzoeksvraag.

In het *Tijdschrift voor Lerarenopleiders* leggen Ellen van den Berg en Wim Kouwenhoven uit hoe een ontwerponderzoek in elkaar zit. Zij stellen dat een ontwerponderzoek is opgedeeld in twee fasen, namelijk de vooronderzoekfase en de ontwerpfase.⁵⁹ Voor dit onderzoek wordt echter de empirische weergave van Hanneke Tuithof gebruikt, omdat dit model het proces duidelijk en stapsgewijs behandelt. Tuithof heeft dit model opgesteld aan de hand van observaties in de praktijk.⁶⁰ Hierna volgt een schematisch overzicht van mijn ontwerponderzoek. In de volgende paragrafen wordt dit per onderdeel toegelicht.

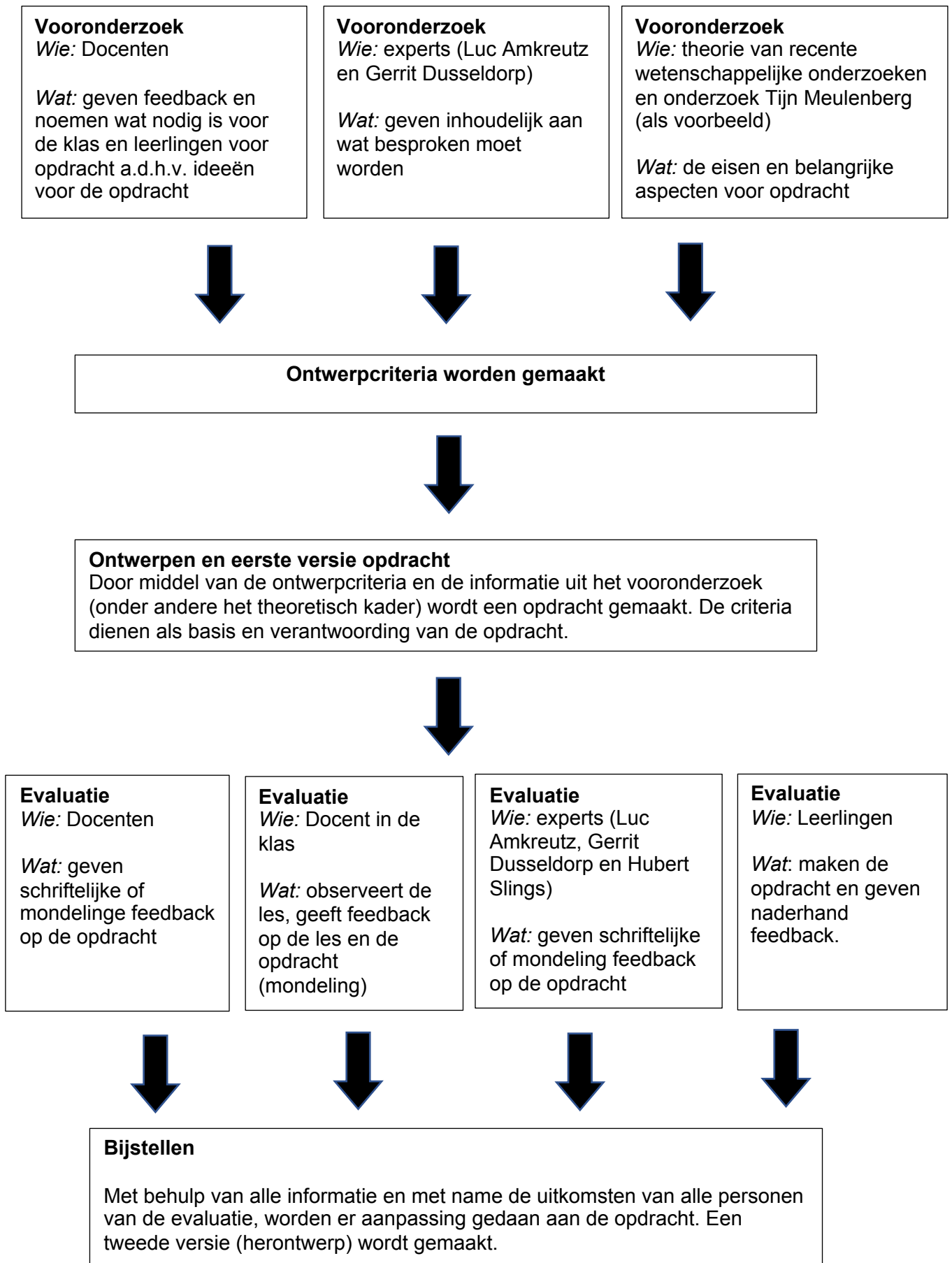

Afbeelding 1: Ontwerponderzoek. Deze afbeelding is empirische weergave van een ontwerpproces volgens Hanneke Tuithof (september 2021)

⁵⁸ Tjeerd Plomp, 'Educational Design Research: An Introduction', in: Tjeerd Plomp en Nienke Nieveen, *Educational Design Research. Part A: An Introduction* (2013) 10-51, aldaar 11, 22-23.

⁵⁹ Ellen van den Berg en Wim van Kouwenhoven, 'Ontwerponderzoek in Vogelvlucht', *Tijdschrift voor Lerarenopleiders* 29 (2008) 4, 20-26 aldaar 20.

⁶⁰ Zie afbeelding 1.

Overzicht van het ontwerponderzoek in een schema.

2.1 Vooronderzoek en ontwerpcriteria

Aan de hand van de literatuur is de eerste kennis over het onderwerp behandeld. Uiteindelijk wordt er een opdracht ontworpen. Om de opdracht op de juiste manier te ontwerpen en ervoor te zorgen dat de opdracht te gebruiken is op het voortgezet onderwijs, worden er ontwerpcriteria opgesteld. Om de passende ontwerpcriteria vast te stellen en de keuzes voor bepaalde onderdelen van de opdracht te valideren, wordt er gebruikgemaakt van zowel theorie als experts.

Het theoretisch kader geeft informatie over en inzichten in de stand van zaken en belangrijke aspecten over de opdracht. Aan de hand van deze informatie kunnen de eerste ontwerpcriteria worden opgesteld. Als voorbeeld zullen de criteria van het onderzoek van Meulenberg worden gebruikt. Hoewel het onderwerp en de opdracht van Meulenberg anders zijn, hebben de onderzoeken ook overeenkomsten. Ook Meulenberg wil achterhalen welke kenmerken van belang zijn voor een mysterie. Daarnaast is zijn opdracht ook bestemd voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Ook vertonen enkele criteria overeenkomsten met de aanbevelingen uit het theoretisch kader die voor dit onderzoek van belang zijn. Daarom kunnen zijn criteria als voorbeeld dienen.⁶¹

Voor het vooronderzoek worden twee groepen experts benaderd: inhoudelijk experts en experts op het gebied van de doelgroep, namelijk docenten in het voortgezet onderwijs. De inhoudelijk experts worden geïnterviewd. Tijdens de interviews wordt aan de experts gevraagd welke inhoud volgens hen behandeld moet worden en op welke wijze. De docenten krijgen een document toegestuurd waarin de ideeën voor de opdracht zijn beschreven.⁶² Aan hen wordt gevraagd om schriftelijk feedback te geven. De docenten benoemen de punten die zij als feedback willen geven en hun mening over het document. Dit is ook de reden dat er niet is gekozen voor een vragenlijst, want dan kunnen de docenten over alles feedback geven in plaats van hen te beperken tot feedback of opmerkingen op enkele vragen. Op basis van de gesprekken en de schriftelijke feedback wordt bepaald welke criteria van belang zijn voor de opdracht.

De inhoudelijk experts die worden benaderd voor dit vooronderzoek zijn Luc

---

⁶¹ Tijn Meulenberg, Indonesische onafhankelijkheidsoorlog via temporele kaders in de klas. Aan welke criteria moet een opdracht voldoen? (Masterscriptie Geschiedenis: Educatie en Communicatie, Utrecht 2021) 20.

⁶² Zie bijlage I.

Amkreutz en Gerrit Dusseldorp. Amkreutz en Dusseldorp zijn beiden experts op het gebied van het tijdvak jagers en verzamelaars en weten veel over Trijntje. Amkreutz is conservator in het Rijksmuseum van Oudheden en werkt aan tentoonstellingen over de Prehistorie, de tijd van Trijntje. Dusseldorp is onderzoeker aan de Universiteit van Leiden en een expert op het gebied van jagers en verzamelaars. Hij heeft verschillende onderzoeken uitgevoerd naar bepaalde groepen jagers en verzamelaars.

De andere experts die benaderd zullen worden zijn vier docenten. Deze docenten ken ik en met sommigen heb ik samengewerkt. Drie van de vier docenten zijn mannelijk en werken enkele jaren op een middelbare school. De vrouwelijke docent is een beginnend docent. Alle docenten geven les aan verschillende niveaus en verschillende jaarlagen (vmbo-t, havo en vwo). De docenten zijn de experts op gebied van de inhoud, wat leerlingen nodig hebben en hoe een goede opdracht voor een les in elkaar zit (klasgericht). Zij spreken vanuit het standpunt van de leerlingen. Daarom keuren zij kritisch of de belangen en eisen van de leerlingen worden behartigd. Ook kunnen zij aangeven wat ontbreekt of moet worden toegevoegd.

2.2 Ontwerpen

Wanneer de ontwerpcriteria zijn vastgesteld, met behulp van de experts en het theoretisch kader, is het mogelijk om de eerste versie van de opdracht te ontwerpen. De criteria zullen dienen als eisen waaraan de opdracht moet voldoen. De gemaakte keuzes tijdens het ontwerpproces worden constant aan deze criteria getoetst.

2.3 Evaluatie

Wanneer de opdracht met behulp van de ontwerpcriteria is gemaakt, kan deze opdracht wordt geëvalueerd. De evaluatie zorgt ervoor dat mogelijk onderdelen van de opdracht die niet 'goed' of voldoende zijn, kunnen worden opgemerkt en later kunnen worden aangepast.

Voor de evaluatie zal om feedback worden gevraagd aan de experts omtrent het onderwerp. Dat zijn Luc Amkreutz, Gerrit Dusseldorp, Hubert Slings en de doelgroep (in dit geval leerlingen en docenten). Hubert Slings is een wetenschappelijk medewerker bij het Openluchtmuseum. Hij werkt onder andere aan de Canon van Nederland. Hij creëert tentoonstellingen in het museum, maar maakt ook lessen voor docenten die op de website van de Canon van Nederland worden

geplaatst. Naast didactische vaardigheden en kennis beschikt Slings ook over kennis over Trijntje aangezien hij zich met dit venster bezighoudt. Dit zijn de redenen waarom hij wordt benaderd.

Aan de inhoudelijk experts wordt gevraagd om schriftelijk inhoudelijke feedback te geven op de opdracht. Zij hebben daarom de opdracht toegestuurd gekregen. Ze kunnen zelf bepalen waarover ze feedback willen geven. Hierdoor kunnen de inhoudelijk experts alle feedback geven in plaats van een gedeelte. Dit is de reden dat er niet is gekozen voor een vragenlijst.

Tijdens deze evaluatieronde wordt ook aan leerlingen feedback gevraagd. De opdracht wordt getest in twee havo 4-klassen op het O.R.S. Lek en Linge in Culemborg. Één docent heeft toestemming gegeven en zijn klassen zijn geschikt om de opdracht te testen. Tijdens het uitvoeren van de opdracht in de klassen wordt er gekeken naar de reacties van de leerlingen op de opdracht. Aan het einde van de les wordt de opdracht nabesproken om te toetsen of de doelen bereikt zijn. De leerlingen geven hun mening en vertellen wat ze geleerd hebben. Ook wordt aan hen gevraagd om feedback te geven op de opdracht. Er wordt dus een soort 'hardop-denken protocol' uitgevoerd.⁶³

De docenten worden op twee manieren betrokken bij de evaluatie. Ten eerste krijgen de docenten de opdracht toegestuurd. Zij kunnen daar schriftelijk feedback op geven, net als de inhoudelijk experts. De feedback kan over alles gaan met betrekking tot de opdracht.

De docent van de twee havo 4-klassen wordt betrokken tijdens de les. De docent kent de klassen, dus de docent kan eventueel bepaalde uitkomsten verklaren. Daarnaast kan de docent de bevindingen tijdens de les benoemen, waardoor meer informatie uit de lessen wordt verkregen. Zo kan de docent zaken benoemen die de onderzoeker tijdens de les over het hoofd ziet. Ook geeft het meer feedbackmogelijkheden over deze opdracht. De gegevens die voortvloeien uit deze gesprekken en het uitvoeren in de klassen worden in het laatste onderdeel van het onderzoek gebruikt.

---

⁶³ G. Schellings e.a., Metacognitieve activiteiten meten: een vragenlijst vergeleken met hardopdenkmethode (Paper voor de onderwijsresearchdagen, Eindhoven 2008) 1, 8.

2.4 Bijstellen

Aan de hand van de informatie die uit de evaluatie voortkomen, kan de oorspronkelijke opdracht worden verbeterd. De haalbare verbeteringen voor het herontwerp zullen worden doorgevoerd. Dit leidt uiteindelijk tot een nieuwe opdracht (herontwerp). De opmerkingen die niet binnen een korte werkperiode haalbaar zijn om uit te voeren, zullen worden benoemd in de discussie. Met behulp van alle informatie en feedback kan er een antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 3: Ontwerpcriteria voor de opdracht

In dit hoofdstuk worden de ontwerpcriteria besproken en toegelicht. Aangezien de opdracht verantwoord moet worden, zijn de keuzes in dit hoofdstuk toegelicht. Er wordt gebruik gemaakt van theorie en experts. De theorie die wordt gebruikt, zijn de theorieën van het theoretisch kader en het onderzoek van Meulenberg. Ook is feedback gevraagd van twee soorten experts, namelijk de inhoudelijk experts, Amkreutz en Dusseldorp, en de docenten. Aan de hand van deze gegevens zijn de definitieve ontwerpcriteria opgesteld.

3.1 Ontwerpcriteria gebaseerd op het theoretisch kader

In hoofdstuk 1 is het theoretisch kader van dit onderzoek besproken. In de theorie over een mysterie en multiperspectiviteit, worden enkele eisen genoemd die nodig zijn voor het creëren van een opdracht. Deze informatie is vooral algemeen, maar kan in combinatie met andere feedback of aanbevelingen duidelijk maken wat belangrijk is voor een dergelijke opdracht. Hieronder maak ik voor mijn opdracht specifiek welke eisen van belang zijn.

Voor een mysterie is het van belang om aan leerlingen duidelijk te maken wat het nut van de opdracht en de kennis is, en de leerlingen vooral aan de slag te laten gaan met de informatie.⁶⁴ Verder moeten er meerdere antwoorden mogelijk zijn en er moet rekening worden gehouden met de lengte van de les.⁶⁵

Ook is het van belang om de leerdoelen van de opdracht aan te geven en een heldere instructie bij de opdracht te geven. De leerlingen moeten daarnaast constant geholpen worden, bijvoorbeeld om ze te stimuleren meerdere antwoorden te geven. Daarbij moeten ze hulp krijgen om die antwoorden goed te verwoorden. De leerlingen moeten dus goede begeleiding krijgen van de docent gedurende de hele les.⁶⁶

Voor multiperspectiviteit is het vooral belangrijk dat de docent opportunistisch blijft tijdens les, hoe deze ook loopt. Dit betekent dat de docent pragmatisch en positief moet blijven. De overige aanbevelingen sluiten aan bij dat wat bij het

---

⁶⁴ Tabel 2 zie blz. 18.

⁶⁵ Aardema, de Vries en Havekes, *Leerlingen construeren het verleden*, 5-7.

⁶⁶ Jan de Vries e.a., *Actief Historisch Denken*, 6-9, 125 en Harry Havekes e.a., *Geschiedenis Doordacht*, 10, 12-14.

mysterie benoemd is.⁶⁷ Daarnaast kan gewerkt worden met de drie temporele kaders om multiperspectiviteit te benaderen.

Aan de hand van deze gegevens zijn de belangrijkste eisen vast te stellen voor een mysterie. Op die manier voldoet de opdracht in het algemeen aan de eisen voor een geslaagde opdracht volgens de wetenschappelijke inzichten.

3.2 Onderzoek Tijn Meulenberg

Ook het onderzoek van Tijn Meulenberg bevat enkele criteria. De criteria die Meulenberg hanteert, zijn de volgende: tijdens de opdracht moeten diverse bronnen gebruikt worden, in de opdracht moet multiperspectiviteit terugkomen, de opdracht moet objectief en evenwichtig zijn, de ontwikkeling van historische redeneren moet inzichtelijk worden gemaakt en de opdracht moet een discussie kunnen faciliteren.⁶⁸

Hoewel het onderwerp en de opdracht van Meulenberg niet hetzelfde zijn als die van mijn onderzoek, hebben onze onderzoeken overeenkomsten. Enkele criteria die Meulenberg noemt, komen namelijk overeen met de criteria die uit het theoretisch kader van dit onderzoek zijn vastgesteld. Het gaat om criteria die betrekking hebben op de multiperspectiviteit en het gebruik van diverse bronnen in de opdracht.

Ook Meulenberg heeft een mysterie ontwikkeld waarin meerdere perspectieven op een onderwerp centraal staan. Zijn onderzoek vertoont dus overeenkomsten met dit onderzoek en kan daarom als voorbeeld dienen. Bovendien geven zijn criteria de stand van zaken voor een mysterie weer, waardoor de criteria als basis kunnen dienen. Daarom komen de criteria die van toepassing zijn voor dit onderzoek, terug in de ontwerpcriteria voor de opdracht van dit onderzoek.

3.3 Inhoudelijke feedback van Luc Amkreutz en Gerrit Dusseldorp

Om ervoor te zorgen dat in de opdrachten meerdere perspectieven benoemd worden, zijn verschillende experts gevraagd om vooral inhoudelijk tips en feedback te geven. Tijdens onlinegesprekken is aan de hand van enkele vragen een aantal zaken vastgesteld. De twee experts gaven aan dat ze geen kennis hadden over het didactische gedeelte, maar dat ze wel hun ideeën over de opdracht konden delen. In bijlage III zijn de gesprekken uitgewerkt en daar zijn ook de vragen te vinden die zijn gesteld aan de experts.

---

⁶⁷ Tabel 1 zie blz. 15.

⁶⁸ Tijn Meulenberg, Indonesische onafhankelijkheidsoorlog via temporele kaders in de klas, 20.

Uit de gesprekken met de experts kwam naar voren dat een aantal zaken in de lesboeken of door docenten verkeerd wordt benoemd, en dat die tijdens een les anders omschreven moeten worden. De experts vertelden dat jagers en verzamelaars zeer mobiel en tot veel in staat waren. Het was geen volk dat overleefde maar juist leefde met de natuur. Daarnaast wisten de jagers en verzamelaars veel van de omgeving. Jagers en verzamelaars hadden verder amper bezit en ze leefden in een 'samenleving' die alles samen deed maar ook afhankelijk was van elkaar.

Naast deze inhoudelijke opmerkingen hadden de experts een mening over de debatten over de huidskleur van jagers-verzamelaars en de rol van de vrouw. Zij gaven aan dat het belangrijk is om de leerlingen te voorzien van alle informatie en de debatten ook te bespreken. Volgens hen moeten de debatten echter niet te veel benadrukt worden, aangezien er altijd vraagtekens bij bepaalde zaken kunnen worden gezet, omdat er zoveel onbekend is over de tijd.

Het laatste punt dat uit de gesprekken naar voren kwam, was dat het belangrijk is om te zorgen voor een goede nabespreking, in de les na de opdracht of in een vervolgles. Een nabespreking is niet enkel van belang om de leerlingen te vragen naar hun mening over de les, maar ook om het gesprek over de kritiek en de verschillende perspectieven met de leerlingen aan te gaan. Volgens de experts moet worden getracht de leerlingen zich zoveel mogelijk te laten verplaatsen in die tijd. Hun eigen mening moet een onderdeel zijn van de les en er moet aandacht aan worden besteed. Op die manier zijn de leerlingen actief bezig met het onderwerp, doen ze geen verkeerde kennis op en oefenen ze met verschillende vaardigheden.

3.4 Uitkomsten vooronderzoek van docenten

Een document met de eerste ideeën voor de uiteindelijke opdracht is naar vier docenten gestuurd met de vraag om hun mening erover te geven.⁶⁹ In bijlage II zijn de opmerkingen van de docenten op dit document en de eerste aanzet van de ontwerpcriteria te vinden. Aan de docenten is gevraagd om de ideeën niet te bekijken vanuit een inhoudelijke invalshoek, maar vooral vanuit een didactische invalshoek en vanuit het perspectief van de leerlingen. Twee respondenten hebben niet gereageerd op mijn verzoek om feedback te geven.

---

⁶⁹ Zie bijlage I.

De uitkomsten van het vooronderzoek bij de docenten zijn als volgt. Ten eerste gaven de docenten aan dat er rekening moet worden gehouden met het niveau van de klas. Dit niveau betreft het niveau van de klas zoals vmbo, havo, vwo en het vaardigheidsniveau van de leerlingen. Het is van belang om te beseffen dat en rekening te houden met het feit dat de klassen niet allemaal dezelfde beginsituatie hebben. Die moet dus tijdens de opdracht worden toegelicht, of er moet voorafgaand aan de opdracht in een andere les aandacht aan worden besteed.

Ten tweede benoemden de docenten dat door middel van controlevragen kan worden nagaan of de leerlingen het nut van de opdracht inzien. Dit moet de docent begeleiden en meermaals vragen. Dit kan in een nabespreking of door rond te lopen in de klas.

Ten derde is het van belang om de relevantie van de subjectiviteit van zowel de verschillende perspectieven van onderzoekers als van de leerlingen zelf goed te benoemen. Er moet ook een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen de perspectieven. Ook hier is het van belang dat de opdracht en de docent dit goed mogelijk maken en begeleiden tijdens de les.

De feedback van de docenten is een toevoeging. Deze bevestigt een aantal zaken die benoemd zijn in het theoretisch kader. Een voorbeeld hiervan is het belang van goede begeleiding en de rol van de docent. Ook moet rekening worden gehouden met het niveau en de beginsituatie van de leerlingen. Daarnaast moet de docent zorgen dat hij het nut van de opdracht goed toelicht aan de leerlingen, zowel aan het begin als aan het einde van de les.

3.5 De eerste ontwerpcriteria voor de opdracht

Uit de gegevens van dit vooronderzoek wordt duidelijk dat de ontwerpcriteria zijn in te delen in twee categorieën: inhoudelijk en (vak)didactisch. Aan de hand van deze gegevens zijn de ontwerpcriteria vastgesteld. Met behulp van deze ontwerpcriteria zal de opdracht worden gemaakt. In hoofdstuk 4 wordt de koppeling en het gebruik ervan voor de opdracht toegelicht. Tabel 3 is een overzicht van de ontwerpcriteria van en voor dit onderzoek.

Soort	Ontwerpcriteria	Toelichting en verwijzing naar eerdere informatie
<i>(Vak)didactisch</i>	De docent moet de theorie goed begeleiden en de opdracht nabespreken.	Alle experts en het theoretisch kader noemen dit criterium.
	Multiperspectiviteit aan de hand van de temporele kaders moet behandeld worden.	Het theoretisch kader en onderzoek van Meulenberg.
	De docent moet opportunistisch zijn, een heldere instructie geven en zich goed voorbereiden (op de les en de opdracht).	Het theoretisch kader.
	Er moeten meerdere antwoorden gegeven kunnen worden en de docent moet dit begeleiden.	Het theoretisch kader en de opmerkingen van de docenten.
	Er moet rekening gehouden worden met de beginsituatie, de beschikbare tijd en het niveau van de klas.	De opmerkingen van de docenten en het theoretisch kader.
<i>Inhoudelijk</i>	Er moet een positiever beeld over de jagers en verzamelaars getoond worden (het zijn meer dan overlevers).	De opmerkingen van Luc Amkreutz en Gerrit Dusseldorp.
	De kritische theorieën en andere meningen van onderzoekers over deze tijdsperiode moeten worden benoemd (maar niet te veel worden benadrukt).	De opmerkingen van Luc Amkreutz en Gerrit Dusseldorp.

Tabel 3

Hoofdstuk 4: Totstandkoming van de opdracht

Met behulp van de ontwerpcriteria is de opdracht ontwikkeld. De opdracht is een mysterie met Trijntje als hoofdonderwerp. De keuzes voor de opdracht worden in dit hoofdstuk globaal toegelicht. Besproken worden de keuze voor een mysterie en de toepassing van multiperspectiviteit, de keuze van de bronnen, de keuzes van de opdracht en de keuzes die daarbinnen gemaakt zijn, en informatie over de handleiding en PowerPoint.

4.1 Keuze mysterie en multiperspectiviteit

In de opdracht gaan de leerlingen aan de slag met multiperspectiviteit. Hiervoor worden de temporele kaders gebruikt. Alle drie deze kaders worden behandeld. Het eerste kader wordt met behulp van bronnen besproken. Het tweede kader heeft te maken met wat in de historiografie van jagers en verzamelaars benoemd is. Ook het derde kader komt aan bod in deze opdracht. De leerlingen vormen een mening en perspectief aan de hand van allerlei kennis.

In de opdracht ligt de nadruk op het tweede en derde kader. De reden hiervoor is dat de doelen van de opdracht zijn dat de leerlingen de verschillende perspectieven op het onderwerp leren kennen, kritisch zijn over de informatie en hun mening over geven of ontwikkelen.⁷⁰ Het ontwerpcriterium om de multiperspectiviteit te behandelen met de temporele kaders wordt uitgevoerd.

Daarnaast zorgt een mysterie voor ruimte voor interpretatie. Aangezien de informatie over de jagers en verzamelaars niet volledig zeker is, is er een bepaalde mate van interpretatie nodig. Dit maakt het mogelijk dat leerlingen meerdere antwoorden kunnen geven, wat een ontwerpcriterium is.

4.2 Keuze van bronnen

Aangezien het een mysterie is, komen leerlingen met behulp van verschillende bronnen tot een antwoord. Zoals Meijer en Ten Kate aangeven is dit de eerste stap. Daarna gaan de leerlingen verdiepen en verbreden. Volgens Meijer en Ten Kate kunnen de bronnen zeer simpel en eenvoudig zijn.⁷¹ Dit is de reden dat gekozen is voor voornamelijk visuele bronnen. Die bronnen zijn gemakkelijker te gebruiken,

---

⁷⁰ Zie doelen op blz. 20.

⁷¹ Meijer en ten Kate, 'Een historisch mysterie', 10.

omdat ze weinig inspanningen vereisen van de leerlingen en tegelijkertijd veel informatie geven. Daarnaast bestaan er meer visuele dan schriftelijke bronnen, omdat in de tijd van jagers en verzamelaars niet geschreven werd.

Met behulp van de bronnen gaan de leerlingen zelf aan het werk. Ze kunnen zelfstandig de keuze maken welke bronnen ze gebruiken en ze komen allemaal uit op een antwoord op de vraag wie Trijntje is. De doelen van de opdracht tonen aan dat het er niet om gaat het perfecte antwoord te geven op de vragen. Het gaat erom dat de leerlingen werken met bronnen, de verschillende perspectieven leren kennen en kritisch met de informatie omgaan.⁷² Dit is ook een ontwerpcriterium.

In bijlage IV is de lijst van de bij elkaar gezochte bronnen te lezen. De herkomst van de bronnen wordt in tabel 4 benoemd. Niet alle bronnen die op de lijst in bijlage IV staan, zijn gebruikt. De bronnenlijst is gemaakt, omdat ik door mijn stage bij het Openluchtmuseum in aanraking kwam met allerlei visuele bronnen. De bronnen heb ik gebruikt in de opdracht. Het betreft bronnen van het Rijksmuseum van Oudheden maar ook van de website van de Canon van Nederland. Aan de experts is gevraagd welke bronnen gebruikt kunnen worden.⁷³ Uiteindelijk heb ik een keuze gemaakt op basis van hun advies en door te bedenken welke bronnen bruikbaar konden zijn voor de opdracht. Daarnaast moest de lijst niet te lang zijn en verschillende bronnen bevatten.

Herkomst bron	Bronnummer
Website Canon van Nederland	Bron 1, 11 en 12
Museum van Oudheden	Bron 4, 5 en 10
Artikelen uit het theoretisch kader	Bron 6, 13 en 14
Interviews experts	Bron 3, 7, 8 en 9
Overig	Bron 2

Tabel 4

---

⁷² Zie doelen op blz. 20.

⁷³ Zie bijlage III.

4.3 Keuzes voor de opdracht

Momenteel worden er twee debatten gevoerd over jagers en verzamelaars. Die debatten moesten naar mijn mening terugkomen in de opdracht. Aangezien de leerlingen mogelijk minder kennis hebben over die tijd, wat de docenten ook aangaven, leren ze in de opdracht over de debatten meer over de jagers en verzamelaars. Om er een geheel van te maken, zijn er een introductie en een conclusie toegevoegd. Tot slot volgt een nabespreking. Er worden dus vijf onderdelen behandeld.

De opdracht is een mysterie, dus de vijf onderdelen bestaan uit vragen. De leerlingen geven zelf antwoord op de vragen. Uiteindelijk bespreken de leerlingen het laatste onderdeel, de conclusie, en benoemen ze wat zij denken over Trijntje. Vervolgens wordt dit nabesproken, zodat de leerlingen ook de antwoorden van hun klasgenoten leren kennen. Dit is ook een ontwerpcriterium van de opdracht. Uiteindelijk licht de docent toe wat de feiten zijn.

Op deze manier komen de leerlingen stapsgewijs en zelfstandig tot het antwoord en hun eigen perspectief. Uiteindelijk weten ze ook de feiten over Trijntje en kunnen ze daar nog steeds hun eigen mening over geven en hebben. De vijf onderdelen geven structuur aan de les, de leerlingen en de docent, zodat er geen zaken worden overgeslagen.

4.4 Toelichting op de handleiding en PowerPoint

De laatste twee bestanden die gemaakt zijn, zijn vooral praktisch van aard. Ter ondersteuning van de opdracht zijn een handleiding en een PowerPoint voor de docent gemaakt. Deze twee documenten kunnen gebruikt worden. Op die manier kan de docent ook voldoen aan het ontwerpcriterium dat de docent opportunistisch moet zijn en de les goed moet voorbereiden.

In de handleiding kan de docent onder andere lezen wat de doelen van de opdracht zijn, hoe de les moet verlopen en wat aan voorbereiding gedaan moet worden voor een geschikte les. De handleiding biedt de docent overzicht. De PowerPoint kan ook worden ingezet tijdens de les. De PowerPoint houdt dezelfde structuur aan als die van de handleiding. Op die manier kan de docent de hele les geven zonder veel te hoeven voorbereiden. Ook komt er op deze manier structuur in de les, omdat stap voor stap wordt aangegeven wat wanneer gebeurt. Daarnaast heeft de docent de overige bronnen voor de opdracht gelijk in bezit.

De docent kan zich richten op een goede nabespreking, die van groot belang is. Ook kan de docent gemakkelijk aanpassingen doen in het materiaal. Zo kan rekening worden gehouden met de beginsituatie en de mogelijkheden die de docent heeft.

Hoofdstuk 5: Evaluatie en herontwerp

In dit hoofdstuk wordt de laatste fase van het ontwerponderzoek besproken. De evaluatie van de uiteindelijke opdracht zal worden gegeven aan de hand van drie verschillende groepen. Deze groepen zijn de experts, de klassen waarin de opdrachten zijn uitgevoerd en de docenten. Per groep worden de resultaten van de feedback, de antwoorden of gesprekken benoemd. Aan de hand van alle resultaten wordt een herontwerp gecreëerd. Het herontwerp wordt als laatste onderdeel van dit hoofdstuk besproken.

5.1 De experts

De eindversie van de opdracht is naar verschillende experts gestuurd voor inhoudelijke feedback. Dit zijn Amkreutz, Dusseldorp en Slings. Zowel Amkreutz als Dusseldorp heb ik tijdens het vooronderzoek gesproken. Slings heeft enkel naar het resultaat gekeken. Hun opmerkingen zijn in bijlage IX toegevoegd en worden hierna per persoon kort toegelicht.

Amkreutz had in de fase van het vooronderzoek aangegeven naar de opdracht te willen kijken. Ik ontving zijn feedback schriftelijk via de mail. Zoals Amkreutz in zijn mail schreef, had hij weinig aan te merken op de opdracht. Enkel in het beginstuk van onderdeel I stelde hij inhoudelijke aanpassingen voor. Daarnaast heeft hij enkele onderschriften van de bronnen aangepast. Aangezien het kleine aanpassingen betreft, vooral bij de bronnen, die de opdracht inhoudelijk sterker en beter maken, zullen deze veranderingen worden doorgevoerd.

Ook Dusseldorp is benaderd om feedback te geven op de opdracht. Hij heeft schriftelijke feedback gegeven. De feedback ging over de handleiding en over de bronnenlijst. Dusseldorp heeft enkele opmerkingen toegevoegd. Bij enkele onderdelen vroeg hij om verduidelijking of stelde hij een toevoeging voor. Zo stelde hij voor om de tijd van de opdracht te omschrijven als de Midden-Steentijd.

Daarnaast raadde hij aan om de tekst in het bronnenblad over pigment en de homo sapiens aan te passen, omdat die niet volledig is. Al met al omvatte de feedback van Dusseldorp enkele inhoudelijke verduidelijkingen of aanpassingen van de tekst. De term Midden-Steentijd wordt niet vaak gebruikt in het voortgezet onderwijs, dus die wijziging wordt niet doorgevoerd. De overige opmerkingen zullen worden doorgevoerd.

Als laatste heeft Slings feedback gegeven op de opdracht. De manier waarop leerlingen zelf met de onderwerpen aan de slag gaan is goed en haalbaar volgens Slings. Tijdens het gesprek is de opdracht besproken en had Slings enkele opmerkingen. Ten eerste zou volgens Slings een vraag gesteld kunnen worden over wat primaire en secundaire bronnen zijn, of zou daar voorafgaand aan de opdracht aandacht aan besteed kunnen worden. Ook zou de bronnenlijst ingekort kunnen worden, door bronnen die veel op elkaar lijken uit de lijst te halen. Om de opdracht iets moeilijker en wetenschappelijker te maken, zouden hiervoor in de plaats teksten kunnen komen die meer perspectieven tonen over de debatten. Deze feedback sluit aan bij de feedback van Amkreutz en Dusseldorp en wordt doorgevoerd.

De twee overige opmerkingen van Slings gingen met name over de handleiding. Er zou naar zijn mening iets meer basisinformatie gegeven mogen worden, zoals voor welk vak en welke doelgroep de opdracht bedoeld is. Aangezien dit niet noodzakelijk is, worden deze aanpassingen niet doorgevoerd. Daarnaast zouden de vragen iets minder sturend en meer open mogen zijn. Dit mag en kan bij een mysterie. Enkele vragen zijn daarom aangepast of verwijderd bij bepaalde onderdelen.

5.2 In de klas; de leerlingen en de docent van de leerlingen

“Een interessante opdracht maar vervelend dat er weinig over bekend is en het dus een mysterie blijft.”⁷⁴ Dit is een quote van twee van de leerlingen op de antwoordbladen van de opdracht. Ze waren positief over de opdracht en het onderwerp. Toch is het volgens hen lastig om alle kennis te verkrijgen als de feiten niet volledig kloppen of onduidelijk zijn.

Op 2 december 2021 heb ik in twee havo 4-klassen de opdracht uitgevoerd. Uit de gesprekken met de leerlingen en de uitvoering van de opdracht werd duidelijk wat de leerlingen vonden van de opdracht. Aan het einde van de opdracht had ik in beide klassen de gelegenheid om de opdracht na te bespreken. De nabespreking was van belang omdat ik merkte dat de leerlingen behoefte hadden om de informatie te bespreken en vragen te stellen. Daarnaast leverde het meer informatie op voor dit onderzoek. Deze gesprekken, de antwoorden op hun vragenbladen, achttien in totaal, en de (na)besprekingen met de leerlingen tijdens de lessen, worden in de

---

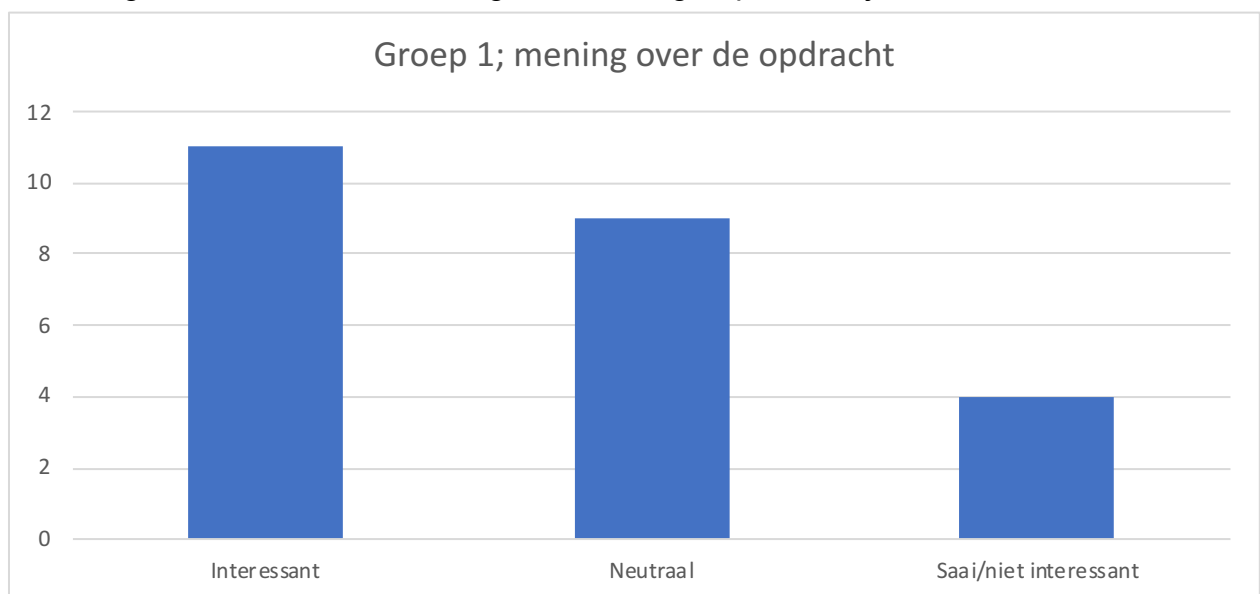
⁷⁴ Evaluatie opmerking leerling van uitvoering van de lessen in havo 4-klassen. Zie de antwoordenbladen van onderzoek, zie bijlage XI.

volgende paragrafen met behulp van diagrammen getoond.

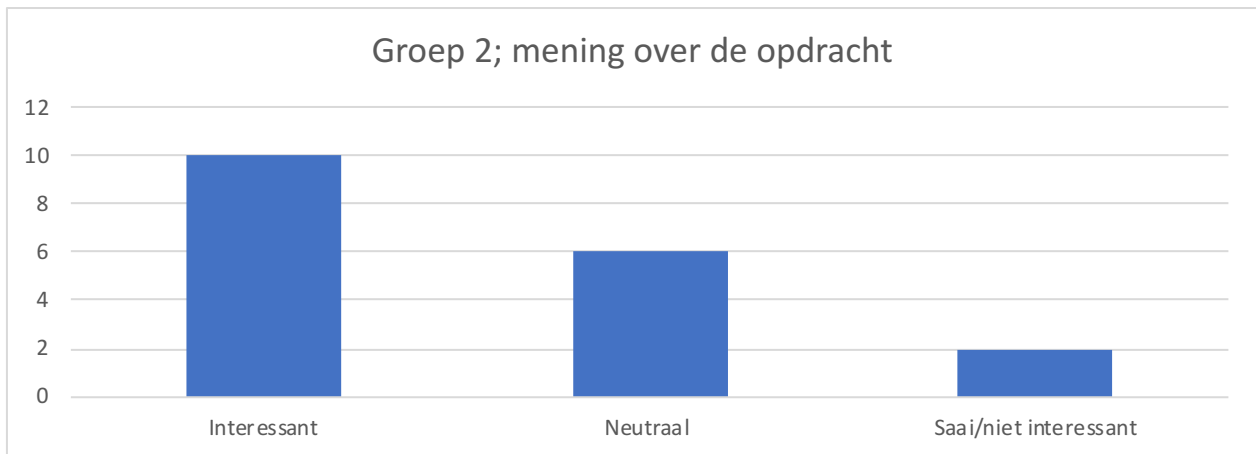
Er wordt gebruikgemaakt van tabellen, cirkeldiagrammen en tabeldiagrammen. Om de resultaten zo helder mogelijk weer te geven, is gekozen voor de verschillende diagrammen. De antwoorden op de vragen van het vragenblad zijn in tabellen gezet, omdat deze antwoorden uitgebreider zijn en omdat veel verschillende antwoorden zijn gegeven. De overige diagrammen zijn gekozen om de aantallen of de antwoorden helder weer te geven. De diagrammen tonen de meningen van de leerlingen over de opdracht. Ook komt aan bod wat de leerlingen hebben onthouden over de huidskleur van de jagers-verzamelaars en de rol van vrouw, en wat hun mening is over de debatten.

5.2.1 Mening van de leerlingen over de opdracht

Aan het einde van de les is aan de leerlingen gevraagd wat ze van de opdracht vonden. De aantallen van de diagrammen zijn gebaseerd op het aantal leerlingen dat de opdracht heeft gemaakt. De leerlingen hebben in twee- of drietallen gewerkt, maar deze vraag hebben alle leerlingen individueel beantwoord. Aan de hand van de gegeven antwoorden kan geconcludeerd worden dat de meeste leerlingen de opdracht interessant vonden. Dit vinden 11 leerlingen van groep 1 en 10 leerlingen van groep 2. Slechts een klein aantal vond de opdracht niet interessant en te lang. Dit sluit aan bij en wordt sterk bevestigd door de controlevraag die ik als laatste aan beide groepen stelde: 'Zou je vaker dit soort lessen/opdrachten willen hebben?' Op die vraag antwoordden alle leerlingen in beide groepen met 'ja'.

Figuur 1

Figuur 2

5.2.2 Wat vinden de leerlingen dat ze geleerd hebben

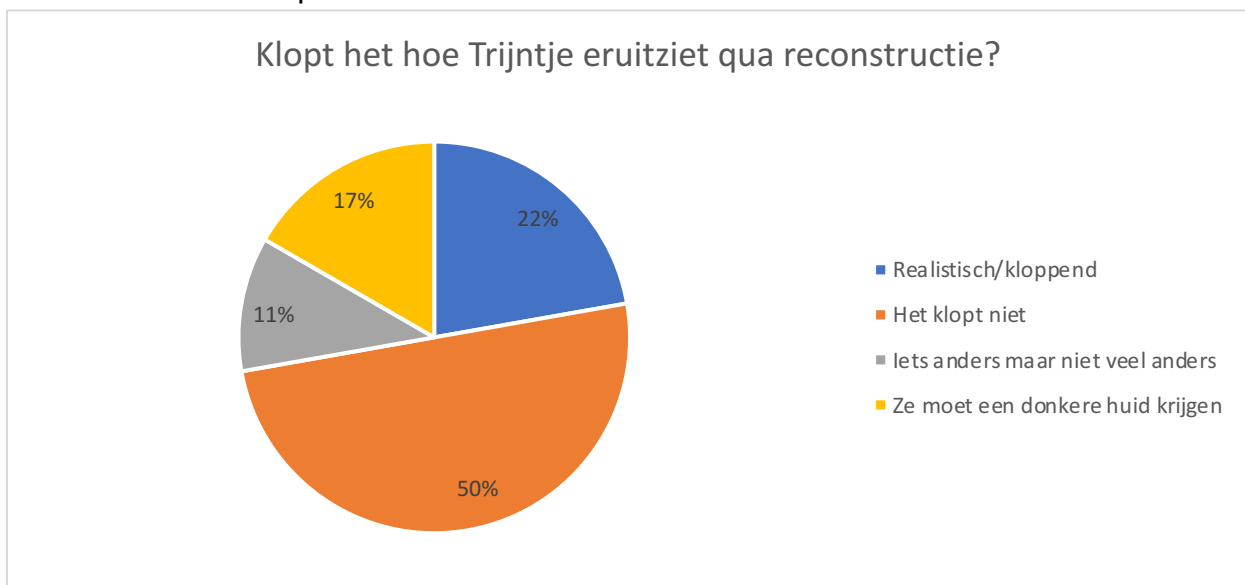
Aan de leerlingen is ook gevraagd wat ze geleerd hebben van de opdracht. Deze vraag is gesteld per groepje leerlingen dat samenwerkte aan de opdracht. Aan de groepjes is de volgende vraag gesteld: 'Wat is je eerste gedachte/mening over de informatie die je geleerd hebt en de opdracht?' De antwoorden zijn onder te verdelen in vijf verschillende antwoorden. Uit de antwoorden blijkt dat de meeste leerlingen meer kennis hebben opgedaan. Sommige leerlingen vinden dat ze iets geleerd hebben of een beter beeld hebben gekregen over de tijd van de jagers en verzamelaars.

Figuur 3

5.2.3 Wat is bijgebleven over de huidskleur van Trijntje

Het vierde onderdeel van de opdracht bespreekt het uiterlijk van Trijntje. Het gaat dan vooral over haar huidskleur. In dit onderdeel gaan de leerlingen met behulp van een foto van de reconstructie van Trijntje en het bronnenblad vaststellen in hoeverre de reconstructie correct is. De tweede vraag geeft de mening van de leerlingen weer over deze reconstructie. De vraag luidt als volgt: 'Klopt het hoe Trijntje eruitziet qua reconstructie?' In het diagram hieronder zijn de meningen van de leerlingen weergegeven. Het diagram laat zien dat de meeste leerlingen het niet eens zijn met de reconstructie. Ook vinden veel leerlingen dat de reconstructie anders moet, of de huidskleur van Trijntje donkerder moet. Toch is er ook een groep die zegt dat de reconstructie wel klopt.

Figuur 4

Op de twee andere vragen van het vragenblad gaven de leerlingen veel verschillende antwoorden. In de tabellen is te lezen wat de antwoorden van de leerlingen zijn en hoeveel groepjes dit antwoord hebben gegeven. De eerste vraag gaat over de reden dat Trijntje wit is afgebeeld. Middels deze vraag worden de leerlingen gestimuleerd om zelf te bedenken waarom Trijntje wit is afgebeeld. In tabel 5 is te zien welke antwoorden op deze vraag werden gegeven. Uit de antwoorden blijkt dat de meeste leerlingen vinden dat het meest logisch is dat ze er zo uit zou hebben gezien. Ook zijn sommige leerlingen kritisch. Zij benoemen de westerse invloeden die de reden zijn voor de keuze van de reconstructie.

De vraag: Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je?

Antwoord van leerlingen	Aantal groepjes
Zodat ze lijkt op het skelet/hoe ze is gevonden	5
Vredig; waardoor het lijkt dat ze goed leefde	3
Dan zie je haar het best	2
Dan zie je dat ze op stenen ligt	1
De invloed van de westerse wereld (white-washed)	2
Geen antwoord	5

Tabel 5

Daarnaast is aan de leerlingen gevraagd wat ze vinden van de keuze om Trijntje als witte vrouw af te beelden. Deze vraag lijkt op de vorige vraag, maar hier wordt specifiek gevraagd naar de mening van de leerlingen. Tabel 6 toont de verschillende meningen van de leerlingen. Daaruit blijkt dat veel leerlingen er geen probleem mee hebben of vinden dat het klopt hoe Trijntje is afgebeeld. Ze vinden het onder andere 'prima'. Toch zijn er ook leerlingen die vinden dat dit niet correct is.

Vraag: Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

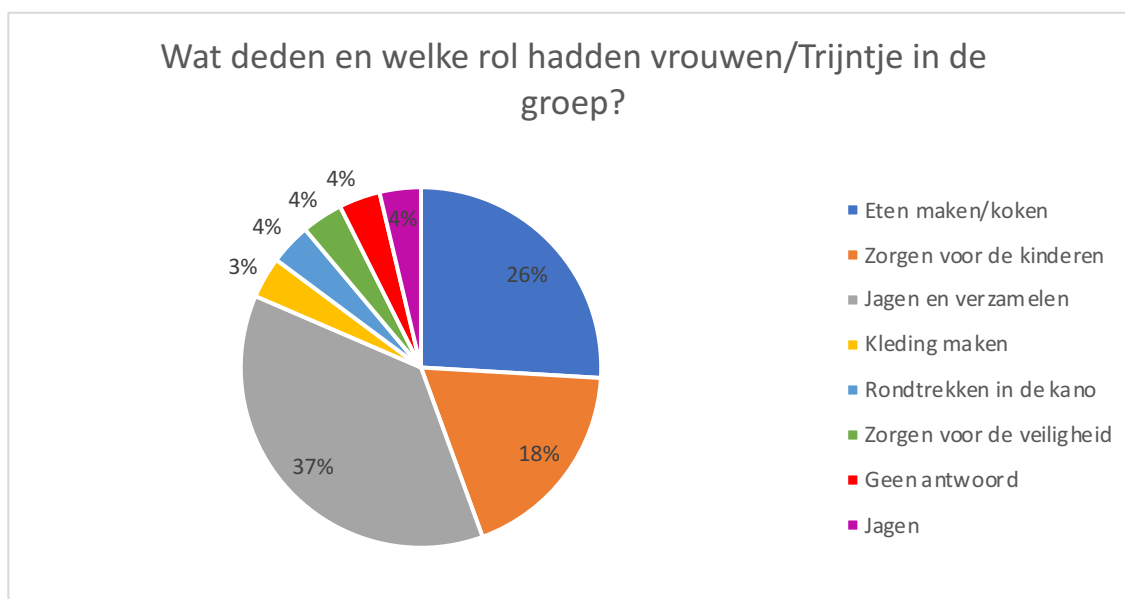
Antwoord van leerlingen	Aantal groepjes
Apart/Bijzonder	2
Prima	5
Mooi	3
Goed wat het weergeeft goed hoe de mensen er vroeger uitzagen	3
Duidelijk	1
Oneerlijk (want dit is niet hoe het hoort)	3
Geen antwoord	1

Tabel 6

5.2.4 Welke rol had de vrouw en Trijntje volgens de leerlingen

Het tweede onderdeel van de opdracht gaat over de rol die Trijntje en andere vrouwen hadden in de tijd van jagers en verzamelaars. De leerlingen gebruiken de verschillende bronnen van het bronnenblad en hun eigen kennis over jagers en verzamelaars om antwoord te kunnen geven op deze vraag. In figuur 5 zijn de antwoorden van de leerlingen te zien. Het diagram toont aan dat de leerlingen op deze vraag verschillende antwoorden hebben gegeven. 'Jagen en verzamelen' is het meest gegeven antwoord. Toch kiest ook een groep leerlingen voor de traditionele verdeling, namelijk dat de man jaagt en de vrouw zorgt voor de kinderen en het eten. Uit de nabespreking en gesprekken is gebleken dat de leerlingen vinden dat de bronnen niet voldoende zeggen over dat Trijntje ook gejaagd kan hebben, of dat ze vooral voor de kinderen gezorgd zou hebben of het eten klaarmaakte.

Figuur 5

Op het vragenblad is ook de vraag gesteld welke ideeën er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars bestaan en welke bekend zijn bij de leerlingen. In tabel 7 staan de antwoorden die de groepjes op deze vraag hebben gegeven. Hieruit blijkt dat zowel de traditionele rollen van de vrouw als de rol van jager en verzamelaar terugkomen. Sommige leerlingen hebben dus het gevoel dat het niet klopt dat vrouwen enkel het eten voorbereidden. Ook zijn er leerlingen die vinden dat vrouwen, ondanks de nieuwe informatie, het eten en kinderen verzorgden. De meningen van de leerlingen zijn dus verdeeld.

Vraag: Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars?

Antwoorden van leerlingen	Aantal groepjes
Eten maken en zorgen voor kinderen vs. jagen	6
Koken vs. Kinderen opvoeden	6
Koken vs. Verzamelen	3
Koken vs. Genezen	1
Geen antwoord	2

Tabel 7

5.2.5 Overige onderdelen

Bij het eerste onderdeel, de introductie, wordt gevraagd wat de leerlingen weten van Trijntje op basis van hun eigen kennis en de introductie. De antwoorden van de leerlingen zijn weergegeven in tabel 8. Daaruit blijkt dat de meeste leerlingen Trijntje in het juiste tijdvak of tijd plaatsen, op één groepje na. Er zijn verschillende omschrijvingen gegeven, maar inhoudelijk komen ze veelal overeen. De leerlingen wisten dus over welk tijdvak de opdracht zou gaan.

Vraag: In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

Antwoorden van leerlingen	Aantal groepjes
Jagers en verzamelaars en ze kookt	6
3000 v. Christus en ze leeft in een groep en zorgt voor de kinderen	5
3000 v. Christus en ze heeft kinderen en kan vuur maken	1
Ze leefde in de tijd van jagers en verzamelaars	4
Ze leefde in de Prehistorie en zorgde voor het eten en maakt kleding	1
Ze leefde in de Middeleeuwen en maakt eten	1

Tabel 8

Het derde onderdeel gaat over de omgeving waarin Trijntje leefde. Voor dit onderdeel moeten de leerlingen naar een kort fragment kijken dat iets vertelde over die omgeving. Aan de leerlingen is vervolgens gevraagd om met behulp van eigen kennis, de informatie van het filmpje en het bronnenblad vast te stellen in welke omgeving Trijntje leefde. De antwoorden van de groepjes staan in tabel 9. Daaruit blijkt dat de meeste leerlingen aangeven dat de leefomgeving van Trijntje nat en moerasachtig was. Sommige leerlingen benoemen een specifieke omgeving, zoals de Biesbosch, of geven een langere uitleg. Toch tonen deze antwoorden aan dat de leerlingen een goed beeld hebben van de leefomgeving, omdat alle antwoorden kloppen. Het verschil zit in de termen en de uitleg van de leerlingen.

Vraag: In welk klimaat leefde Trijntje?

Antwoorden van leerlingen	Aantal groepjes
Nat, moerasgebied	1
Nat klimaat	6
Tropisch, moeras	6
Nat, modder en slecht weer, met veel dieren	1
Veel vegetatie, Biesbosch	1
Vruchtbaar landgebied	1
Geen antwoord	2

Tabel 9

Ook is aan de leerlingen gevraagd welke invloed deze omgeving had op het leven van Trijntje. In tabel 10 zijn de antwoorden van de groepjes weergegeven. De meeste leerlingen vinden dat de leefomgeving zorgde voor veel voedsel. Dit is ook aan hen uitgelegd in het filmpje, dus de overdracht van kennis is bij de meeste leerlingen goed gegaan. Daarnaast tonen de overige antwoorden aan dat de leerlingen hetzelfde idee hebben, maar dit anders verwoorden.

Vraag: Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Antwoorden van leerlingen	Aantal groepjes
Ze moest varen door het natte klimaat	2
De omgeving was handig	2
Vissen waren er veel en genoeg te eten	2
Veel voedsel (dus geen uithongering)	10
Ze verhongerden niet	1
Geen antwoord	1

Tabel 10

Al met al tonen deze resultaten aan dat de opdracht uit te voeren is in de klassen. De leerlingen geven hun mening over de opdracht en geven ook aan, zowel tijdens het gesprek als in hun antwoorden, dat de meningen verschillend kunnen zijn. De antwoorden van de leerlingen laten zien dat de overdracht van de kennis heeft plaatsgevonden. Een voorbeeld is het klimaat. Aangezien dat nieuwe lesstof was en de meeste leerlingen deze vraag 'goed' beantwoord hebben, kan worden geconcludeerd dat meer en nieuwe kennis is opgedaan.

De verschillende meningen over bijvoorbeeld de huidskleur van Trijntje en haar reconstructie laten zien dat de leerlingen hebben nagedacht over het onderwerp en een eigen, andere mening hebben gevormd. Daarnaast zijn de leerlingen aan het denken gezet, ondanks dat sommige leerlingen bij hun bestaande mening zijn gebleven. De mate waarin de leerlingen door de opdracht aan het denken zijn gezet is echter lastig te meten in de les en aan de hand van de antwoorden op de vragen van de opdracht.

Als laatste is te noemen dat de leerlingen bezig zijn geweest met meerdere onderdelen, namelijk werken met verschillende bronnen, kritisch zijn op kennis en bronnen, interpreteren van informatie en nieuwe kennis vergaren. De hoeveelheid vergaarde kennis, het niveau en de inzet verschilt per leerling. Desalniettemin zijn alle leerlingen ermee bezig geweest en was het uit te voeren tijdens de les.

5.3 De docenten

“Ik dacht dat ze het filmpje oubollig zouden vinden maar dat wat juist helemaal niet het geval.”⁷⁵ Deze opmerking maakte de docent van de klassen waar ik de opdracht heb uitgevoerd na de les. De opmerking gaat over het derde onderdeel van de opdracht. De docent had verwacht dat het filmpje niet aan zou slaan en wellicht weggelaten of vervangen zou moeten worden. De docent was verbaasd dat de leerlingen juist met volle aandacht naar het filmpje keken tijdens de lessen.

In deze paragraaf komen de docenten aan het woord. Hun meningen over de opdracht worden besproken. In bijlage X is hun feedback te vinden. Deze feedback wordt in het algemeen besproken en hun aanbevelingen worden benoemd. Een docent, van de vier, heeft geen feedback gegeven.

5.3.1 De docent van de klas

De docent van de klassen waar de opdracht is uitgevoerd, heeft de opdracht van tevoren ontvangen. De docent had weinig opmerkingen op de opdracht voordat de les begon. Wel was de docent niet erg enthousiast over het filmpje dat tijdens de opdracht gebruikt zou worden.⁷⁶

Tijdens de les heeft de docent zich opgesteld als observant. Dit heb ik aan de docent gevraagd. De docent liep af en toe rond en keek wat de leerlingen deden. Na de twee lessen hebben we de lessen en de vijf onderdelen van de opdracht besproken. De docent was enthousiast over de lessen. De leerlingen waren ruim op tijd klaar met de opdracht, de leerlingen deden mee en de nabespreking was interessant.

Toch had de docent ook enkele tips en aanbevelingen voor de opdracht. Ten eerste zou de opdracht korter kunnen en mogen. Zo zouden de eerste drie onderdelen samengevoegd kunnen worden tot één of twee onderdelen, zodat de focus vooral komt te liggen op de twee debatten. Ook is er zo meer tijd voor een nabespreking, die belangrijk is en ook belangrijk wordt geacht voor deze opdracht. Verder zouden de opdrachten korter kunnen door bepaalde vragen weg te laten, het laatste onderdeel mondeling uit te voeren en minder tijd te geven voor elk onderdeel volgens de docent.

---

⁷⁵ Gesprek met docent, zie bijlage X.

⁷⁶ Zie bijlage X.

5.3.2 Overige docenten

De opdracht is ook naar verschillende andere docenten gestuurd. Twee docenten hebben feedback op de opdracht gegeven. In bijlage X is deze feedback weergegeven evenals enkele gesprekken die zijn gevoerd. De docenten waren enthousiast over de opdracht en zouden deze ook willen uitvoeren. Toch noemden ze ook enkele punten die aangescherpt of aangepast zouden kunnen worden.

De docenten gaven aan dat de opdracht uitdagender kon door de leerlingen per onderdeel korter de tijd te geven en de leerlingen er zelfstandiger mee bezig te laten zijn. Het is van belang om niet te veel onderbrekingen te hebben tijdens de opdracht. Dit punt sluit aan bij de mening van de docent in de klas, die voorstelt om de eerste onderdelen te combineren omdat er herhaling optreedt.

Een van de docenten geeft aan dat de nadruk meer mag liggen op de twee debatten, namelijk over de huidskleur van jagers en verzamelaars en de rol van de vrouw. Dit kan meer worden benadrukt waardoor de doelen ook beter worden behaald.

Ook gaven de docenten praktische tips, zoals cijfers of streepjes zetten bij de antwoorden, zodat de leerlingen structuur hebben. Ook kunnen sommige vragen volgens de docenten actiever worden geformuleerd. Daarnaast raadden ze aan om meer toe te lichten bij de nabesprekingen of om enkele hulpvragen voor een nabespreking toe te voegen aan de handleiding. Deze feedback is verwerkt in het herontwerp.

5.4 Herontwerp

Met de feedback van de onderzoeksgroep is een herontwerp gemaakt, dat is weergegeven in bijlage XII. De aanpassingen zijn in het rood weergegeven en waar nodig zijn zaken doorgestreept. Ten eerste is een aantal praktische zaken veranderd. Zo zijn bij sommige vragen cijfers toegevoegd, zodat leerlingen weten hoeveel antwoorden ze moeten geven en om structuur te bieden. Ook zijn bepaalde zinnen en vragen aangepast zodat de vragen beter te begrijpen en activerend zijn zoals de docenten en Slings hadden aangeraden. Ook zijn sommige zinnen of teksten aangepast qua taal en grammatica.

De inhoudelijke feedback van Amkreutz en Dusseldorp, bijvoorbeeld over de introductietekst en de bron over vitamine D in de bronnenlijst, is verwerkt. Daarnaast raadden Slings en Amkreutz aan om Krijn, bron 10, te verwijderen aangezien dit niet

relevant is voor dit onderwerp. Bron 10 is daarom weggelaten in het herontwerp.

De grootste verandering is dat onderdeel I en III zijn samengevoegd tot één onderdeel. Dit is gedaan, omdat enkele docenten en sommige leerlingen hadden aangegeven dat de opdracht te lang was. Door deze twee onderdelen samen te voegen, is de opdracht ingekort. Daarnaast wordt er minder herhaald. Ook dat noemden de docenten als verbeterpunt. De kern komt zo te liggen op een introductie, het bespreken van de twee debatten, huidskleur en rol van de vrouw, en een conclusie met nabespreking.

Ook de tijdsduur van de opdracht is aangepast. Er is ruimte om uit te lopen en de leerlingen worden meer uitgedaagd om vlot te werken. Het verkorten van de opdrachttijd van enkele onderdelen moet daar ook voor zorgen. Deze vernieuwingen zijn ook doorgevoerd in de handleiding en de PowerPoint.

In de handleiding is bij de nabespreking een aantal voorbeelden toegevoegd die docenten kunnen gebruiken. Hierdoor heeft de docent enkele handvatten voor het leiden van de nabespreking. De meeste docenten gaven aan dit te missen en daarom is dit toegevoegd.

Conclusie

In het laatste onderdeel van dit onderzoek wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvraag: *Aan welke kenmerken moet een mysterie voor havo- en vwo-bovenbouwklassen voldoen waarmee multiperspectivistische kennis ontwikkeld wordt met behulp van bronnen over de tijdperiode van jagers en verzamelaars?* Tevens beschrijf ik een aantal aspecten van dit onderzoek die ter discussie kunnen worden gesteld of die het onderzoek in bepaalde mate beïnvloed hebben. Daarna volgen de suggesties voor vervolgonderzoek en enkele aanbevelingen.

Antwoord op de onderzoeksvraag

In dit onderzoek zijn ontwerpcriteria geformuleerd op basis van wetenschappelijke literatuur en het raadplegen van experts. Dit heeft geleid tot een mysterie voor leerlingen in de bovenbouw van de havo en het vwo. Met de opdracht wordt aandacht besteed aan de jagers en verzamelaars en worden de twee wetenschappelijke debatten over dit onderwerp behandeld. Met behulp van het mysterie komen de leerlingen meer te weten over de jagers en verzamelaars, de debatten en Trijntje. Daarnaast ontwikkelen of verbeteren ze hun vaardigheden zoals kritisch denken en werken met bronnen.

Nadat de opdracht ontworpen was, is de opdracht getest in twee havo 4- klassen en is de opdracht besproken met verschillende experts. Met behulp van de verkregen feedback is een voorlopige conclusie te trekken. Het ontworpen mysterie is uit te voeren in een klas. De leerdoelen die zijn opgesteld voor het mysterie, zijn behaald. Er heeft kennis overdracht plaatsgevonden, onder andere over de debatten en Trijntje. Dit is bevestigd door docenten van dit onderzoek, de antwoorden van de leerlingen en de manier waarop de klassen de opdracht hebben gemaakt. Dit mysterie kan daarom worden uitgevoerd in havo- en vwo-bovenbouwklassen.

Uit de evaluatie blijkt ook dat de ontwerpcriteria geschikt zijn. Ontwerpcriterium 1 luidt 'de docent moet de theorie goed begeleiden en de opdracht nabespreken'. De docenten gaven het belang van een nabespreking aan. Daarbij werd benoemd dat de handleiding enkele handvatten of voorbeelden moest bevatten om dit voor docenten beter mogelijk te maken in de les. Ook ervaarde ik tijdens het uitvoeren van de opdracht in de twee havo 4-klassen dat de nabespreking en begeleiding nodig waren, om bijvoorbeeld de opdracht af te ronden en informatie aan de leerlingen te geven.

Ontwerpcriterium 2 luidt 'multiperspectiviteit aan de hand van temporele kaders moet behandeld worden'. In dit onderzoek is ernaar gestreefd om de temporele kaders van Wansink te gebruiken om multiperspectiviteit een plek te geven in de opdracht. De drie kaders zijn toegepast maar het is lastig vast te stellen in hoeverre de drie kaders behaald zijn, omdat de opdracht in twee klassen is getest en geen feedback aantoont dat dit behaald is.

Ontwerpcriterium 3 luidt 'de docent moet opportunistisch zijn, een heldere instructie geven en zich goed voorbereiden'. De docent van de klassen waar de lessen werden gegeven heeft dit vooral bevestigd na de les. Aangezien het een lange opdracht was en de aandacht bij de leerlingen snel afwezig was, moet dit gehandhaafd worden om de opdracht te laten slagen. Ook de andere docenten gaven aan dat de voorbereiding en korte instructie belangrijk zijn en dat een uitgebreide handleiding de docent daarbij kan helpen.

Ontwerpcriterium 4 luidt 'er moeten meerdere antwoorden gegeven kunnen worden en docent moet dit begeleiden'. Aan de hand van de antwoordbladen van leerlingen uit de twee havo 4-klassen is af te leiden dat de antwoorden per groepje verschillend waren over de onderwerpen. Dit toont aan dat er ook ruimte moet zijn om die verschillende antwoorden te geven of te bespreken in de les.

Ontwerpcriteria 5 en 6 zijn de inhoudelijke criteria en luiden 'er moet een positiever beeld over jagers en verzamelaars getoond worden' en 'de kritische theorieën en andere meningen van onderzoekers over deze tijdsperiode moeten worden benoemd'. Uit de antwoorden van de leerlingen en mijn ervaringen tijdens de lessen werd duidelijk dat leerlingen interesse hadden in de nieuwe kennis en de debatten over de onderwerpen niet kenden. Daarnaast vonden de docenten het belangrijk dat de nadruk op de debatten kwam te liggen in de opdracht. Door hen en de inhoudelijk experts werd dit ook aangemoedigd om dit meer te doen en aan te passen voor het herontwerp.

Uit deze gegevens blijkt dat de ontwerpcriteria van dit onderzoek de kenmerken zijn voor een mysterie waarin multiperspectivistische kennis over jagers en verzamelaars wordt ontwikkeld. Hieruit blijkt ook dat de theorieën van enkele onderzoeken bevestigd kunnen worden. Zo zijn de bevindingen van Aardema, De Vries en Havekes passend. Zij omschrijven dat om *knowing* en *doing history* correct uit te voeren, het mogelijk moet zijn om meerdere antwoorden te geven. Daarnaast worden in de twee boeken van Havekes, De Vries, Aardema en Van Rooijen de

eisen en de valkuilen benoemd van *Actief Historisch Denken* en ook Meulenberg benoemt in zijn onderzoek enkele criteria. De validiteit van enkele eisen en criteria van die onderzoeken worden door dit onderzoek bekrachtigd.

Dit toont aan dat de algemene kenmerken en eisen voor een mysterie bestaan en vastgesteld kunnen worden. Desalniettemin blijkt uit dit onderzoek dat er kenmerken zijn die specifiek voor de tijdperiode van de jagers en verzamelaars gelden. Uit dit onderzoek blijkt dat het gaat om het bespreken van de verschillende meningen en kritische theorieën. Daarnaast is het van belang om een correct en positiever beeld van de jagers en verzamelaars te tonen.

Discussie

Dit onderzoek zou op een aantal vlakken verbeterd kunnen worden. In dit gedeelte wordt er kritisch naar de opdracht gekeken en worden deze discussiepunten toegelicht. Het eerste discussiepunt heeft te maken met de methode. Er is aan experts, docenten en leerlingen om feedback gevraagd. De onderzoeksgroep bestond uit drie experts, vier docenten en twee klassen. Deze groep was van kwalitatieve waarde voor dit onderzoek. Desalniettemin is de groep relatief klein. Een langdurig onderzoek was niet haalbaar binnen de omvang van deze scriptie. Een grotere onderzoeksgroep zou de validiteit en conclusies kunnen versterken.

Ten tweede is de feedback vooral via gesprekken of schriftelijk gedeeld. Er zijn geen vragenlijsten gebruikt, waarin mogelijk specifiek naar feedback gevraagd had kunnen worden. Ondanks dat de feedback een toevoeging is geweest voor de evaluatie, zou een vragenlijst mogelijkheden kunnen bieden. Door gebruik te maken van een vragenlijst wordt de onderzoeksgroep meer gestuurd. Hierdoor wordt de focus niet gelegd op de onderdelen die bepaalde groepen belangrijk vinden, maar op de punten die belangrijk zijn voor het onderzoek. Bovendien kunnen de antwoorden dan met elkaar worden vergeleken en de uitkomst van deze vergelijking kan mogelijk meer relevante bevindingen opleveren.

Het derde discussiepunt heeft betrekking op multiperspectiviteit, met name op de manier hoe dat in het theoretisch kader is behandeld en uiteindelijk is toegepast. Het is moeilijk te achterhalen in hoeverre de temporele kaders behaald zijn. Voor deze opdracht is het mogelijk beter om een of twee temporele kaders in te zetten. De drie kaders omvatten vele perspectieven en dit bemoeilijkt het uitvoeren van alle kaders. Daarnaast is de beperkte theorie die over dit onderwerp bestaat, mogelijk

een probleem. Daardoor is het lastig vast te stellen of alle kaders toe te passen of haalbaar zijn op dit onderwerp of voor een mysterie.

Het laatste discussiepunt is het gebruik van eerdere mysteries of theorie over mysteries. In het artikel van Meijer en Ten Kate, en Meulenberg worden bijvoorbeeld enkele aanbevelingen gedaan voor een mysterie. Deze onderzoeken zijn bekeken en gedeeltelijk gebruikt. Echter, deze onderzoeken gaan niet over de jagers en verzamelaars. Mogelijk zou in het vervolg deze theorie over mysteries toch gebruikt kunnen worden.

Aanbevelingen

Op basis van de conclusies van dit onderzoek kan ik de volgende aanbevelingen doen.

- De opdracht zou op andere manieren kunnen worden uitgevoerd, zodat er een uitgebreider antwoord kan worden gegeven op de onderzoeksvraag, wat mogelijk nieuwe inzichten kan opleveren. De opdracht zou bijvoorbeeld eerder in het schooljaar kunnen worden getest aangezien dan de jagers en verzamelaars worden behandeld. Ook zou het herontwerp getest kunnen worden.
- Multiperspectiviteit moet meer aandacht krijgen en hier zou meer onderzoek naar moeten worden gedaan. De drie temporele kaders van Wansink kunnen bijvoorbeeld in deze opdracht verder uitgewerkt of getest worden. Een optie is om te focussen op een van de kaders. Ook zou er onderzocht kunnen worden op welke andere manier multiperspectiviteit behandeld kan worden in een geschiedenisles. Een nieuwe methode of extra handvatten om multiperspectiviteit te behandelen in een geschiedenisles, zouden mogelijk nieuwe informatie, ook voor deze opdracht, en nieuwe opdrachten kunnen opleveren.
- De voornaamste aanbeveling voor dit onderzoek is om het mysterie in veel klassen uit te voeren. Op die manier wordt de kennis over dit onderwerp gedeeld en kunnen leerlingen de leerdoelen bereiken. Daarnaast kunnen de kenmerken van dit mysterie en ook andere mysteries beter worden vastgesteld. Hierdoor zouden algemene kenmerken kunnen worden vastgesteld voor mysteries waar multiperspectiviteit een plaats heeft. Die kenmerken zouden ook per tijdvak bepaald kunnen worden, zodat er ook

tijdvakspecifieke kenmerken worden vastgesteld in plaats van enkel algemene kenmerken.

- Door meer samen te werken met verschillende personen kan er meer materiaal worden gecreëerd dat verder gaat dan de basiskennis. Het mysterie van dit onderzoek bevat wetenschappelijk debatten van een niet populaire tijdsperiode aan de hand van vooral visuele bronnen. Het creëren van dit mysterie was geen eenvoudige klus, zelfs voor mij als onderzoeker. Ik heb gebruik gemaakt van allerlei experts. Dit is daardoor geen eenvoudige vaardigheid om als docent uit te voeren. Samenwerkingen tussen wetenschappers, docenten en studenten maakt het mogelijk om dergelijke opdrachten te ontwikkelen. Dit soort samenwerkingen kunnen worden opgezet. Op die manier kan er meer van dit soort opdrachten worden gecreëerd.
- De laatste aanbeveling is om dit onderwerp, Trijntje en de jagers en verzamelaars, een prominentere plek te geven in de geschiedenisles en de planning van docenten. Het is een onderwerp waarin leerlingen minder interesse hebben en waarover slechts een beperkt aantal bronnen beschikbaar is. Wanneer er meer bekend is over deze debatten of als er andere inzichten zijn, zou gekeken kunnen worden naar nieuwe opdrachten. Ook is er steeds meer materiaal beschikbaar dat ingezet en gebruikt zou kunnen worden zoals de vensterplaat van Trijntje van de Canon van Nederland. Daarnaast gaan de debatten over de huidskleur en de rol van de vrouw over zaken die vandaag de dag ook gesprekken en discussies met zich meebrengen. Het is daarom een mogelijkheid om meer te doen met dit soort geschiedenis en onderwerpen. Het maakt discussies mogelijk en biedt nieuwe inzichten aan leerlingen. De tijd van Trijntje en de jagers-verzamelaars is anders dan de tijd waarin wij nu leven. Het is leerzaam om daar meer over te weten en daarom zou er in het onderwijs meer tijd aan besteed moeten worden.

Bibliografie

- Aardema, Arnoud, Jan de Vries en Harry Havekes, *Leerlingen construeren het verleden. Actief Historisch Denken 3* (Boxmeer 2011).
- ArcheologieOnline, 'Graf vrouwelijke jaagster werpt nieuw licht op rolverdeling man-vrouw', <https://archeologieonline.nl/nieuws/graf-vrouwelijke-jaagster-werpt-nieuw-licht-op-rolverdeling-man-vrouw> (19-23 oktober 2021).
- Arts, Nico en Jos Deeben, *Prehistorische jagers en verzamelaars te Vesseem: een model* (Eindhoven 1981).
- Berg, Ellen van den en Wim van Kouwenhoven, 'Ontwerponderzoek in Vogelvlucht', *Tijdschrift voor Lerarenopleiders* 29, (2008) 4, 20-26.
- Boxtel, C. van en J. van Drie, 'Historical reasoning: A comparison of how experts and novices contextualise historical sources', *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research* 4 (2004) 2, 89-97.
- Canon van Nederland, 'Trijntje. De jager-verzamelaar', <https://www.canonvannederland.nl/nl/trijntje> (26 januari 2022).
- Canon van Nederland, 'Veelgestelde vragen', <https://www.canonvannederland.nl/nl/faq> (23-25 oktober 2021).
- Commissie Herijking Canon van Nederland, *De Canon van Nederland. Vijftig vernieuwde vensters voor onze tijd* (Utrecht 2020).
- Dusseldorp, Gerrit, 'Het begin van de landbouw: meer ellende voor meer mensen' (versie 28 maart 2019), <https://wetenschap.nu/het-begin-van-de-landbouw-meer-ellende-voor-meer-mensen/> (6 september 2021).
- Ebbens, S en S. Ettehoven, *Effectief leren* (Groningen/Houten 2005).

- Examenblad.nl, 'Examenprogramma Geschiedenis VWO' (versie 2021), <https://www.examenblad.nl/examen/geschiedenis-vwo-3/2021/vwo> (10-12 november 2021).
- Fisher, Peter, *Thinking Through History* (Cambridge 2002).
- Geographical Association, 'Thinking through geography', <https://www.geography.org.uk/Teaching-styles-and-strategies/Thinking-through-geography> (1-4 december 2021).
- Grever, M. en C. Van Boxtel, *Verlangen naar tastbaar verleden: Erfgoed, Onderwijs en Historisch Besef* (Hilversum 2014).
- Haas, Randall de, e.a., 'Female hunters of the early Americas', *Science Advances* 6 (2020) 45, 1-10.
- Havekes, H., A. Aardema en J. de Vries, 'Active Historical Thinking: designing learning activities to stimulate domain-specific thinking', *Teaching History* 139 (Londen 2010) 52-59.
- Havekes, H., e.a., *Geschiedenis Doordacht. Actief Historisch Denken 2* (Boxmeer 2005).
- Havekes, H., J. de Vries en H. Oolbekkink, 'Geschiedenis Doordacht: Bevlogen verder met het vak', in: J. Imants en H. Oolbekkink, *Leren Denken Binnen Het Schoolvak* (Antwerpen/Apeldoorn 2009) 43-62.
- Heerma van Voos, Lex e.a., *Wereldgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2018).
- Hoekstra, Thea, *Activerend geschiedenisonderwijs: het effect van activerende werkvormen gericht op het zichtbaar maken van denkstructuren* (Praktijkgericht onderzoek, Utrecht 2011).

- Kincheloe, J.L. en S.R. Steinberg, 'Indigenous knowledges in education: Complexities, dangers and profound benefits', in: N. Denzin, Y. Lincoln en L.T. Smith, *Handbook of critical and indigenous methodologies* (California 2008) 135-156.

- Kraaijvanger, Caroline, 'Zo zagen de Europese jagers en verzamelaars eruit: donkergetint met blauwe ogen' (versie 27 januari 2014), <https://scientias.nl/zo-zagen-de-europese-jagers-en-verzamelaars-eruit-donkergetint-met-blauwe-ogen/> (19-23 oktober 2021).

- Leraar 24, 'Actief Historisch denken. Interactief historische vaardigheden leren' (versie 23 september 2020), <https://www.leraar24.nl/70064/actief-historisch-denken-interactief-historische-vaardigheden-leren/> (3-15 september 2021).

- Marlowe Frank W., 'Hunting and Gathering: The Human Sexual Division of Foraging Labor', *Cross-Cultural Research* 41 (2007) 2, 170-195.

- Meijer, Ron en Sara ten Kate, 'Een historisch mysterie', *Veerkracht* 16 (2019) 1, 10-12.

- Meulenberg, Tijn, Indonesische onafhankelijkheidsoorlog via temporele kaders in de klas. Aan welke criteria moet een opdracht voldoen? (Masterscriptie Geschiedenis: Educatie en Communicatie, Utrecht 2021).

- Niekus, Marcel en Yuri van Koeveringe, *De Midden-Steentijd in Fryslân. Jager-verzamelaar aan de oevers van het Burgumer Mar* (Hoorn 2018).

- Plomp, Tjeerd, 'Educational Design Research: An Introduction', in: Tjeerd Plomp en Nienke Nieveen, *Educational Design Research. Part A: An Introduction* (2013) 10-51.

- Raemaekers, Daan en Kelvin Wilson, 'Nieuwe oude gezichten. De verbeelding van de prehistorie', *Archeologie in Nederland* 2 (2018) 1, 16-23.

- Romey, Kristin, 'Deze prehistorische vrouw behoorde tot de laatste jager-verzamelaars' (versie 13 november 2019), <https://www.nationalgeographic.nl/geschiedenis-en-cultuur/2019/11/deze-prehistorische-vrouw-behoorde-tot-de-laatste-jager> (19-23 oktober 2021).
- Schellings, G, e.a., Metacognitieve activiteiten meten: een vragenlijst vergeleken met hardopdenkmethode (Paper voor de onderwijsresearchdagen, Eindhoven 2008).
- Schoonderwoerd, Karin, Lucas de Jong en Rivka Leon, Activerende werkvormen in de geschiedenisles (Praktijkgericht onderzoek, Utrecht 2014).
- Schoonen, Willem, 'Jagers en verzamelaars primitief? Zij zijn een stuk slimmer dan wij', *Trouw*, (versie 25 mei 2019), <https://www.trouw.nl/nieuws/jagers-en-verzamelaars-primitief-ze-zijn-een-stuk-slimmer-dan-wij~b7afa775/> (6 september 2021).
- Schuitema, J.A., Talking about values: a dialogic approach to citizenship education as an integral part of history classes (Doctoraal proefschrift, 2008).
- Stradling, Robert, *Multiperspectivity in history teaching: a guide for teachers* (2003).
- Tuithof, Hanneke, James Kennedy en Kayleigh Goudsmit, 'Nabeschouwing op de herijking van de Canon van Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 134 (2021) 2, 303-315.
- Verhart, Leo, *De reconstructie van Trijntje. Oog in oog met de oudste vrouw van Nederland* (Utrecht/Antwerpen 2002).
- Vries, Jan de, e.a., *Actief Historisch Denken. Opdrachten voor activerende geschiedenisonderwijs* (Boxmeer 2004).
- Wansink, Bjorn, e.a., 'Where does teaching multiperspectivity in history education begin and end? An analysis of the uses of temporality', *Theory & Research in Social Education* 46 (2018) 4, 495-527.

- Zeiler, Jorgen Tiemen, Hunting, fowling and bad stock-breeding at neolithic sites in the Western and Central Netherlands (Proefschrift, Groningen 1997).

Bijlage I: Ideeën voor een mysterie over Trijntje

In dit document worden twee zaken besproken. Ten eerste wordt de eerste opzet van de opdracht omschreven. De uiteindelijk opdracht wordt op dit moment aan gewerkt. Aangezien de eerste feedback gaat over de ontwerpcriteria ligt de nadruk daarop. Echter, om goede feedback te kunnen geven is het belangrijk om te weten waarover de ontwerpcriteria gaan en waar het op gebaseerd is/waar het voor bedoeld is. Vandaar dat de basisinformatie van de opdracht benoemd wordt.

Ten tweede worden de ontwerpcriteria benoemd. De ontwerpcriteria zijn opgesteld aan de hand van verschillende aanbevelingen die in de literatuur door onderzoekers zijn gedaan. Ook zijn deze criteria vastgesteld, vooral inhoudelijk, aan de hand van gesprekken met twee experts over Trijntje en jagers/verzamelaars. Deze experts zijn Luc Amkreutz van het Rijksmuseum van Oudheden en Gerrit Dusseldorp die lesgeeft en onderzoek doet aan de Universiteit van Groningen.

1. Opzet van de opdracht

Onderwerp: jagers en verzamelaars en Trijntje

Activiteit: een mysterie die het verhaal/leven van Trijntje bespreekt. Aan de hand van deze opdracht zijn de leerlingen bezig met de jagers en verzamelaars. Daarnaast proberen ze zich te verplaatsen in die tijd, meerdere perspectieven te zoeken en kritisch na te denken over deze tijd maar vooral ook de kennis die er is/wordt benoemd over deze tijd.

Tijdsduur: 30 minuten bezig met de opdracht en ongeveer 20 minuten nabespreking. De nabespreking kan mogelijk langer duren. Dit wordt bepaald door de feedback en opmerkingen van de leerlingen maar ook wat de docent in gedachten heeft om vooral te bespreken.

Doelen:

1. De leerlingen krijgen interesse in de tijdsperiode jagers en verzamelaars (gedeelte van het eerste tijdvak).
2. De leerlingen krijgen te maken met de vragen die bestaan, zoals de huidskleur van de jagers en verzamelaars, over de tijdsperiode jagers en verzamelaars. Op deze manier krijgen ze een 'volledig beeld' en proberen ze kritisch te denken over het onderwerp.
3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
4. De leerlingen maken kennis met verschillende informatie en standpunten omtrent de jagers en verzamelaars. Het begrip multiperspectiviteit wordt benoemd en leerlingen gaan aan de hand van de opdracht aan de slag met dit begrip.

Beginsituatie: De leerlingen hebben het tijdvak behandeld. Ze hebben dus een basiskennis over jagers en verzamelaars, met name hoe het in de leerboeken is omschreven.

Voorbereiding: Voor de docent is het van belang om ervoor te zorgen dat de beginsituatie is behaald. Daarnaast is het voor deze opdracht belangrijk dat de docent weet wat de opdracht is en wat de doelen zijn die bereikt moeten worden. De nabespreking moet vooral voorbereid worden; de docent moet bepalen wat er sowieso besproken moet worden en hoe de docent de nabespreking zal leiden.

Extra toelichting over de opdracht:

De opdracht is een mysterie. Aan de hand het mysterie gaan de leerlingen zowel aan de slag met de jagers-verzamelaars maar ook met de vraagtekens die er over deze jagers-verzamelaars zijn. Ze maken kennis met Trijntje en leren meer over het leven van een jager-verzamelaar. Ook wordt achterhaald wie Trijntje was of wie Trijntje kon zijn, hoe ze er uit zag. Er wordt kritisch gekeken naar de kennis die er is op dit moment. Aan de hand van de opdracht en allerlei, met name primaire, bronnen zullen de leerlingen aan de slag gaan met dit onderwerp, zich verplaatsen in die tijd en mensen, kritisch zijn over de kennis van dit onderwerp en mogelijk een andere blik krijgen op en over deze tijd.

2. De ontwerpcriteria

- Inhoudelijk moet er minstens worden benoemd: Jagers-verzamelaars leven in mobiele groep, succes is afhankelijk van de groep. Het is geen 'overleversvolk' en ze hadden weinig bezittingen. Samen'werken' en samen zijn staat centraal in deze samenleving.
- Docent moet de leerdoelen en het nut van de opdracht de hele les duidelijk maken aan leerlingen (vooral aan het begin en het einde van de les).
- Kritische onderwerpen moeten benoemd worden, vooral in de nabespreking. (Voorbeelden van deze kritische onderwerpen: rol van de vrouw en huidskleur van de jager-verzamelaar.
- Meerdere perspectieven moeten worden benoemd en besproken; zowel objectief als subjectief maar vooral subjectief. (Meerdere antwoorden of interpretaties over het onderwerp en de opdracht door leerlingen kan dus.)
- Zowel primaire als secundaire bronnen moeten worden gebruikt.
- De temporele kaders van multiperspectiviteit moeten zoveel mogelijk behandeld worden.
- Er moet betekenis worden gegeven aan de lesstof. (Leerlingen moeten zich kunnen verplaatsen en begrip krijgen over deze tijd, maar vooral wat dit zegt over hun eigen leven)
- Nabespreking moet plaatsvinden en de kritische onderwerpen bevatten. Docent moet deze nabespreking goed voorbereiden en als enige persoon leiden.

Bijlage II: Opmerkingen docenten over ideeën van de opdracht

Docent 1:

- Ik mis de opzet van het mysterie. Je beschrijft heel duidelijk welke doelen er zijn, wat de beginsituatie is etc. Maar ik kan niet beoordelen of het mysterie aansluit bij deze doelen, gezien de opdracht zelf er niet bij zit.

Daarnaast: voor welk niveau is deze opdracht bedoeld? VWO gezien de nadruk op primaire bronnen? Ga je dan bijv. ook in op de ietwat achterhaalde informatie in de handboeken over rolverdeling, terwijl nieuwe wetenschappelijke inzichten juist aantonen dat vrouwen ook joegen en mannen ook verzamelden? Zulke inzichten zijn juist voor vwo-leerlingen interessant.

- Ah ja, rol van de vrouw :D. Zie opmerking hierboven, ik had even verder moeten lezen haha.

- Een perspectief is toch per definitie subjectief?

- Ik ben benieuwd hoe je dit voor je ziet. Multiperspectiviteit lijkt me onmogelijk te baseren op de bronnen van de prehistorische samenlevingen, gezien we geen toegang hebben tot de gedachten (perspectieven) van mensen?

- Precies. Maar wat is de relevantie voor leerlingen volgens jou?

Docent 2:

- Algemene opmerkingen

1. Het is voor mij nog niet duidelijk wat de opdracht is, waardoor ik moeilijk kan inschatten of alle ontwerpcriteria behaald kunnen worden. Op het eerste gezicht lijkt het me haalbaar maar aangezien ik niet weet wat de leerlingen gaan doen, vind ik dit lastig.
2. Bij het onderdeel activiteit schrijf je dat leerlingen vooral aan de slag gaan met de kennis die er is/wordt benoemd over deze tijd en later schrijf je dat ze begrip moeten krijgen over deze tijd maar vooral over hun eigen tijd. Dit lijkt me tegenstrijdig maar het kan zijn dat ik dit verkeerd heb aangezien ik niet precies weet wat ze gaan doen

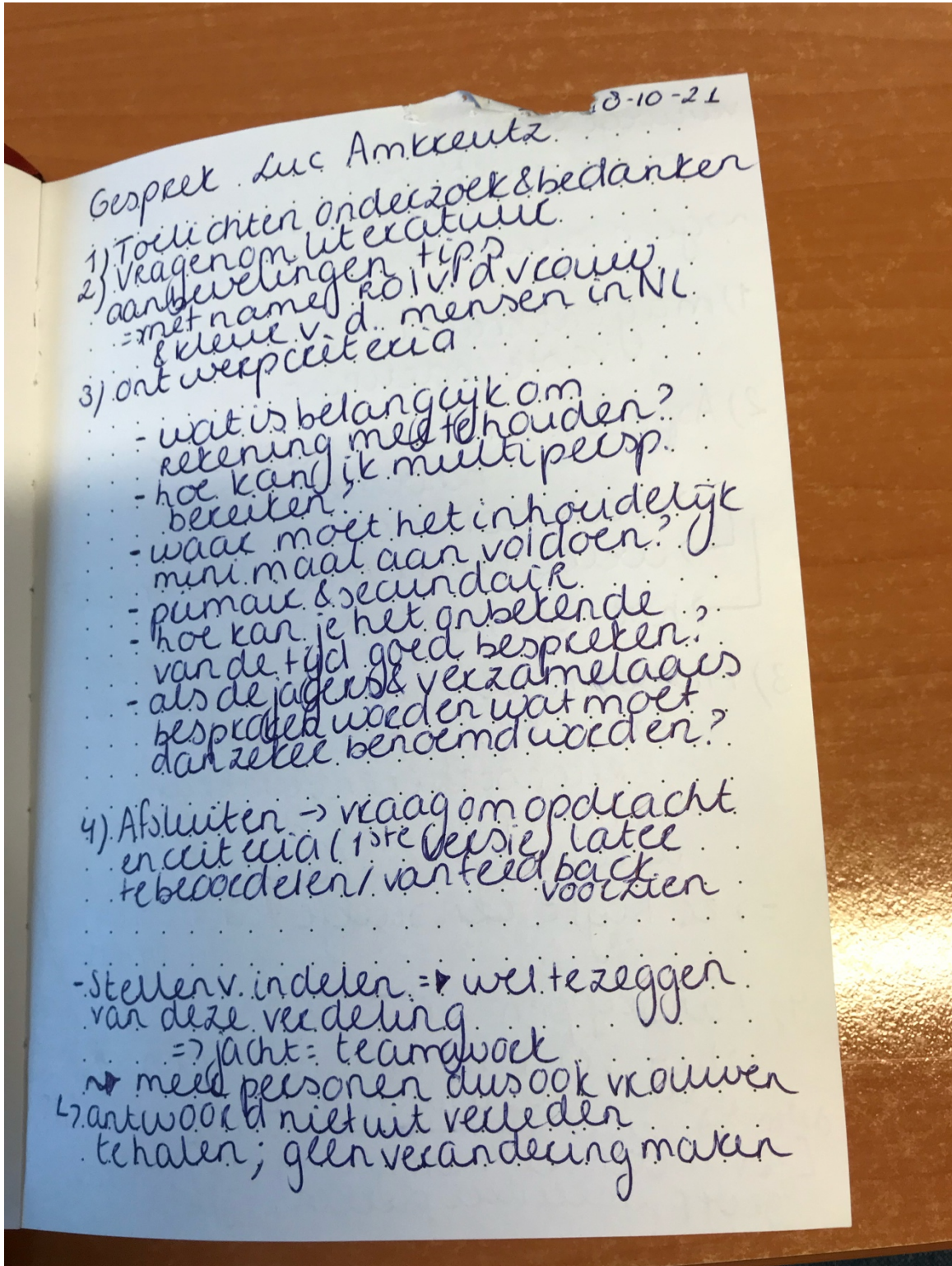
- Dit moet aan 4H worden uitgelegd

- Is dit dmv controlevragen of een kleine controleopdracht of gewoon het nogmaals benoemen? Ik zou een controlevraag/meerdere stellen

- Deze begrijp ik niet helemaal.

Bijlage III: Aantekeningen gesprekken experts

Luc Amkreutz deel 1

vanwege deze tijd
-> maar moet wel met nuance
naar kijken
-> geen zwart wit situatie

1) mag ontkechten dat het die
vaste indeling is

2) Aspect v. andere huidkleur
benoemen
-> welke rol had ze?
-> welke kleur / hoe zag ze eruit?
-> hoe was het leven

3) Hoe kom je als archeoloog tegen
-> vanuit archeoloog tegen
-> hoe kan je het verhaal
reconstrueren; wat kan je
-> botten onderzoek, de omgeving;
wat vind je, leefwijze
=> er blijft een stukje fantasie open

4) Aanstippen v. d. geens

=> hoe ver kan je gaan volgens
dit meegaan: lezingen gaan
-> niet veel eigendommen & dateren => samen
[j&v. weten veel v. omgeving, mobiele
groep, meerdere plekken, groepen]

5) Handvatten geven
voor hoe dit qua samenleving
eruit zag

-> eventueel gaan vergelijken
met andere samenleving

[j&v. gezien als overlevende
-> is niet zo
↓ d. Teijntje vondsten v. gedomicileerde
dielen
-> ze willen niet snel boer worden

-> corona koppeling

6) Onderzoek v. huidskleur
-> zeker benoemen & bespreken
-> beeld kan hier door worden
geanalyseerd
-> uit kijken hoe je het benadeeld
benoemd

-> element om mee te nemen
7) Primaire eigenlijk zoveel
mogelijk gebruiken
-> beeldmateriaal
-> objecten als startpunt v. je
verhaal (Teijntje, boog, honden
verlichter etc.)

teksten als inleiding & bronnen
=> aanschuiven in de tijd
-> zelf verhaal verzinners -> wereld
celle

Gesprek Gerrit Dusseldorp

1) Verwelkomen & toelichten

2) Ontwerp criteria + vragen:

- wat moet er inhoudelijk in staan -> wat moet leerlingen weten (wat ze misschien niet weten)
- hoe kan ik multiperspectiv. overbrengen?
- hoe het onbekende & twijfels beschrijven -> overhaalt doen of dit laten
- opdracht < primaire & secundaire bronnen
- kenmerken jagers & verzamelaars
- opties voor mogelijke opdrachten

3) Afsluiten & vervolg

↳ schrift + Teams
feedback opdracht

Onderzoek -> evolutie v. mensen
Neanderthaler Afrika

=> overgang v. jager naar boer
↳ betc. bij Treijntje

- Realisatie jager & verzamelaars
hoge levenssituatie hebben
=> voordeel boeren =
meer kinderen

Gerrit Dusseldorp deel 2

het is gemakkelijker

- in NL in Westeren: landbouw is niet enige manier van leven
- jagers & verzamelaars => maken heel goed gebruik; van deze manier v. leven => nadenken, plannen
- bespreken van dit onderdeel => vraagt tekens
- => eerlijk vertellen wat we niet weten => kan ee anders naa kijken
- Archeologie op bot gebaseerd => niet op planten => lastig zaken te zeggen
- => jagers niet succesvol => colv. d. vrouw is belangrijk => perspectief wijzelf
- Plausibel te zeggen dat Tjintje donker was => logisch = veel buiten ed veel vis. => vitamine D
- => allem aal dezelfde kantaadewek en steen
- => in Zweden = blank

-> Louwe Kooijmans

nul hypothese => bueden bij mensen die ze wit reconstitueren

oophet: Geeft verbaast => waarom het staat vast op dit moment mogelijk is

lezing tekent als je dit niet zegt / bespreekt

Directie aan jou over => via opdracht => aan de slag zetten

↓ juist op de ophet. zitten & dit benoemen

=> gesprek: waarom ewan uitgang / uit gaan dat een teopisch peindaat zwact => koppelen aan zwact / wil => waarom v. belang om dit te zeggen; maatschappelijk debat

=> Tjintje & jagers / veer bespreken => nabespreking v. dit onderdeel goed doen

leef uiteldaan veanderen by Tjintje => al boeren => laten vinden van informatie => teksten

- Objecten => moet veel weten infousee => primair; omgaan is lastig, vooral archeologisch

=> maer naae buiten: jebent in bos => watgaje eten

- heet
- bessen
- slapen

=> stel je is voor?

=> makkelijker; dan enkel pot of overige opgeavingen

- Ook interessant = de dood hoe gingen ze daae => mel om

=> andere denkweld; hoe vinden ze dat

- Het walen ook mensen die van alles wisten; religie, rituelen, oerlog => alken niet zichtbaar & moeilijk voor te stellen

- Wat kan je overbeengen = tijd & moeilijkheid

- ↳ canon; te weinig te wijt tijd zolang is

=> veelkend beeld; moet balansen succes = geen overgang stadium stabiele & aaldige manier van leven

in vergelijking met boeren van daaena => kostte veel tijd

jagee & verzamelaar: 1) mobiel => nomad => geen vaste plek

2) niet veel spullen wel met producten als kano's

↳ anders dan nu => over andere dingen nadenken & nadenken

Bijlage IV: Gevonden bronnen voor de opdracht

- Bronnen die voor opdracht gebruikt kunnen worden
  - ³⁻¹¹⁻²⁰²¹ *Trijntje uit de Prehistorie ^{→ jagers & vissers} → oermoeder ^{→ mysterie}
    - ↳ Canon van Zuid Holland = filmpje
- *Foto v. National Graphic Artikel
  - ↳ vrouw die in Spanje is gevonden
- *Visfuit gevonden → foto op canon website Trijntje
  - ↳ ook de vondst van Trijntje & skelet reconstructie
- *Gerit Dusseldorp uitspraak "Plausibel om....."
- *Podcast Geschiedenis geven Trijntje & jagers & verzam.
- *Streetlab → leven in de Prehistorie (leuk & grappige afsluiter)
- *Foto v. Cheddar Men
  - ↳ National Graphic tekst
- *Opdracht v. Trijntje gebruiken als voorbeeld of andere delen (zie USB)
- *Tekeningen jagers & verzamelaars (zie document op USB)
- *Foto's van gevonden objecten op lijksmuseum van Oudheden site: "Museumkennis Archeologie van Nederland / prehistorie"
  - ↳ de teksten
- *Kaarten van het gebied van Nederland hoe dit er uit ziet in die tijd
  - ↳ zie internet & de Atlas
- *Kennis & Kennis Reconstructie → voorbeelden op de website
  - ↳ ook Rijksmuseum

Bijlage V: Handleiding mysterie Trijntje

Titel:

Wie is Trijntje?

Onderwerp:

Jagers en verzamelaars en Trijntje.

Activiteit:

Een mysterie die het verhaal/leven van Trijntje bespreekt. Aan de hand van deze opdracht zijn de leerlingen bezig met de jagers en verzamelaars en vooral de discussies die er op dit moment over deze onderwerp zijn, namelijk de huidskleur en de rol van de vrouw. Daarnaast proberen ze zich te verplaatsen in die tijd, meerdere perspectieven te zoeken en kritisch na te denken over deze tijd.

Tijdsduur:

35 minuten bezig met de opdracht en ongeveer 20 minuten nabespreking. De nabespreking kan mogelijk langer duren of korter. Dit wordt bepaald door de feedback en opmerkingen van de leerlingen maar ook wat de docent in gedachten heeft om te bespreken.

Doelen:

1. De leerlingen leren meerdere perspectieven en interpretaties over de kennis van de tijdperiode jagers en verzamelaars.
2. De leerlingen creëren een kritische houding en kritische blik over de bestaande kennis over jagers en verzamelaars.
3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
4. De leerlingen breiden hun kennis over de jagers en verzamelaars verder uit, vooral over Trijntje.

Beginsituatie:

De leerlingen hebben het tijdvak behandeld. Ze hebben dus een basiskennis over jagers en verzamelaars, met name hoe het in de leerboeken is omschreven en besproken wordt.

Vorbereiding:

Voor de docent is het van belang om ervoor te zorgen dat de beginsituatie is behaald. Daarnaast is het voor deze opdracht belangrijk dat de docent weet wat de opdracht is en wat de doelen zijn die bereikt moeten worden. De nabespreking moet vooral voorbereid worden.

Ook moet de docent de vragen/onderdeelbladen en het bronnenblad geprint hebben. Daarnaast moet het filmpje en de andere afbeeldingen klaar staan op een (digi)bord om te tonen aan de leerlingen. De PowerPoint kan daarvoor gebruikt worden omdat alle gegevens zich daarin bevinden.

Instructie:

Het is van belang om de opdracht goed toe te lichten en de onderdelen stap voor stap te behandelen in de les. Dit geeft structuur aan de docent en de leerlingen. Het onderdeel uitvoering van deze handleiding geeft stapsgewijs aan hoe de les gegeven kan worden.

- Wat gaat ze doen:

De leerlingen gaan antwoord geven op de vraag wie Trijntje is. Aan de hand van zowel primaire als secundaire bronnen leren de leerlingen meer over de tijd. Wat ze vooral leren is meer en andere kennis over deze tijdsperiode. Daarmee gaan ze de kennis die ze bezitten over die tijd en die er op dit moment bestaat, kritisch bekijken en mogelijk andere beelden over deze tijdsperiode vormen.

- Waarom doen de leerlingen deze opdracht:

1. Leerlingen oefenen verschillende vaardigheden; kritisch brongebruik, inzien van meerdere perspectieven en antwoorden formuleren.
2. Leerlingen oefenen met samenwerken en naar de meningen van anderen te luisteren en daarvan te leren.
3. Leerlingen krijgen op een andere manier informatie over dit tijdvak.

- Hoe gaan de leerlingen deze opdracht doen:

1. In tweetallen gaan ze aan de slag met het mysterie.
2. Om de aantal minuten krijgen ze een nieuw onderdeel van de opdracht en gaan ze daarmee aan de slag. Verschillend bronmateriaal wordt voor de opdracht gebruikt.
3. De bevindingen, meningen en antwoorden van de leerlingen worden op het vragenblad genoteerd.
4. Aan het einde van alle onderdelen worden alle antwoorden, bevindingen en meningen van de leerlingen besproken. De docent zorgt ervoor dat deze nabespreking goed verloopt en hoe deze in elkaar zit.

Uitvoering:

Docent geeft aan dat de leerlingen deze les aan de slag gaan met een mysterie. De docent maakt tweetallen, eventueel drietallen als dit moet en benoemt de leerdoelen voor de les/opdracht (toon ze op het bord).

Vervolgens gaan de leerlingen in deze tweetallen/drietallen werken aan de opdracht. Bij elk onderdeel krijgen de leerlingen een nieuw onderdeelblad. Alle bladen worden uitgedeeld maar de docent geeft aan welk blad wanneer gepakt/gebruikt wordt. De docent behoudt de orde en kan vragen van de leerlingen beantwoorden.

I: 5 minuten

De leerlingen lezen de introductie en de uitleg van de opdracht.

Vervolgens geven de leerlingen antwoord op de vragen en wachten ze op het volgende onderdeel.

II: 7 minuten

De leerlingen gaan aan de slag met het onderdeel II vragenblad. Ze lezen de vragen en gaan het bronnenblad bekijken om antwoord te kunnen geven op de vragen. De docent loopt rond en gaat korte gesprekken met de leerlingen aan over hun bevindingen.

III: 10 minuten

De docent speelt het filmpje af (zorg dat dit klaar staat) en geeft na het filmpje aan dat de leerlingen het derde onderdeelvragenblad gaan maken.

IV: 7 minuten

De docent toont de afbeelding (reconstructie e.d. van Trijntje) op een (digi)bord. De leerlingen gaan aan de slag met het vierde onderdeelvragenblad, wat de docent aangeeft, en het bronnenblad. Ook wordt de eigen kennis gebruikt.

V: 5 minuten

Het laatste onderdeel en de start van de nabespreking begint. De leerlingen gaan eerst met behulp van hun eigen antwoorden en (nieuwe) kennis de vragen beantwoorden van het onderdeel V vragenblad. De docent geeft aan dat het laatste blad gemaakt gaat worden. De antwoorden moeten niet per se opgeschreven worden (de leerlingen mogen het ook met elkaar bespreken). De docent loopt rond en gaat eventueel het gesprek aan met de leerlingen. De nabespreking gaat vervolgens gestart worden.

Nabespreking:

De nabespreking is van groot belang. Dit kan en moet niet worden overgeslagen aangezien op die manier een conclusie kan worden gegeven samen met de leerlingen. Het is aan de docent om inhoudelijk te kiezen wat er behandeld moet worden. Deze keuzes moet de docent voor de les duidelijk hebben. In ieder geval moet het debat over kritisch naar de feiten kijken, de huidskleur en rol van de vrouw tijdens de jagers en verzamelaars benoemd worden.

De nabespreking zit als volgt in:

1. De docent vraagt wat de leerlingen vonden van de opdracht.
2. De vragenbladen kunnen worden behandeld; enkele vragen van deze bladen kunnen door docent worden genoemd. De docent vraagt om de antwoorden aan de leerlingen.
3. De hoofdvraag van de opdracht wordt als laatste benoemd en een discussie wordt gestart; wat deed Trijntje in haar leven en hoe zag ze eruit? En waar baseren de leerlingen hun antwoorden op.
4. Afronding van de opdracht en benoemen van het belang van het kritisch zijn over kennis en deze tijdsperiode. Aan de docent om te bepalen hoe dit verloopt en wat er precies besproken wordt.
5. Eventueel korte uitleg over Trijntje geven en de leerdoelen herhalen

Bijlage VI: Bronnenlijst mysterie Trijntje

Bron 1: Gevonden skelet van een vrouw in 1997 in Hardinxveld

Bron 2: Het leven van een jager-verzamelaar (tekeningen)

Bron 3:

'Jagers en verzamelaars weten veel van de omgeving. Ze hadden weinig eigendommen en het samenleven stond centraal. Ouderen waren afhankelijk van de jongeren en jongeren waren afhankelijk van de ouderen. Het succes was afhankelijk van de kwaliteiten van de groep. Iedereen droeg zijn of haar steentje bij aan de groep.'

Gesprek met Luc Amkreutz: conservator collectie Prehistorie van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden

Bron 4: Een fuik; een net om vissen te vangen

Bron 5: Een kano die is gevonden bij de opgravingen in Hardinxveld in 1997.

Bron 6: Cheddar Man, reconstructie van een gevonden skelet van 10000 v. Christus. Deze persoon is een van de eerste homo sapiens.

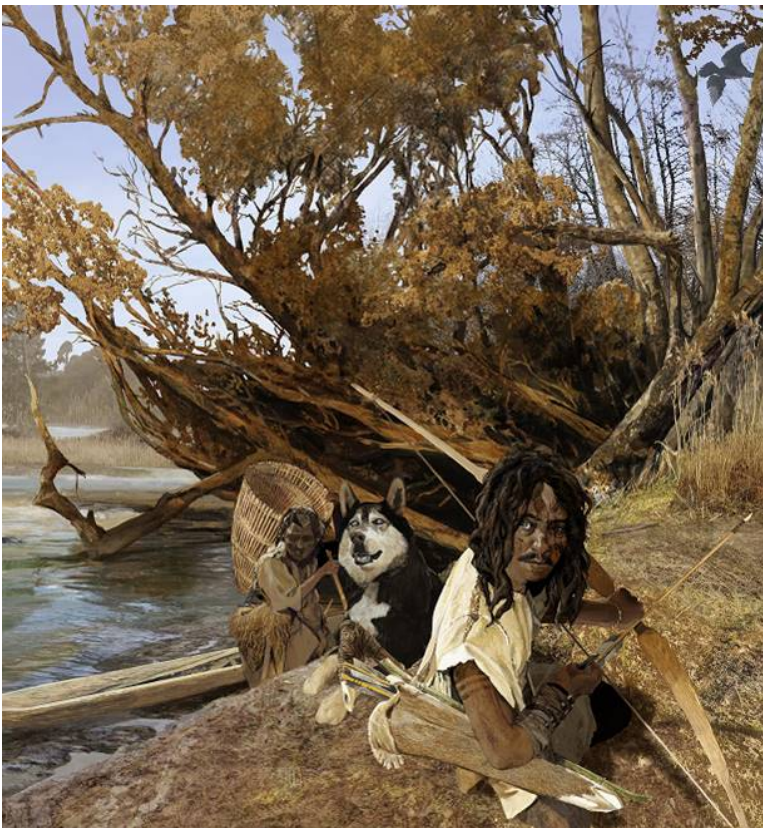
Bron 7: Op basis van de beenderen en het DNA van prehistorische jager-verzamelaars wisten onderzoekers een reconstructie te maken van een vrouw die zeventuizend jaar geleden in het huidige Zuid-Zweden leefde.

Trelleborgs Museum

Bron 8:

‘Het is plausibel om te zeggen dat Trijntje donker was. Het is heel logisch: jagers en verzamelaars zoals Trijntje leefden constant buiten en aten veel vis. Dit zorgden voor veel vitamine D en daarmee het pigment van de huid.’

Interview met Gerrit Dusseldorp, steentijdarcheoloog en onderzoeker aan de Universiteit van Groningen.

Bron 9:

Tekening van Kelvin Wilson over de tijd van jagers en verzamelaars.

Bron 10: Neanderthaler Krijn, reconstructie door gebroeders Kennis en gepresenteerd in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Bron 11:

'Trijntje was een stoere vrouw. Ze moest namelijk om op de plek van de bestemming te komen met een kano varen. Dit was niet gemakkelijk en moest zelfstandig worden gedaan. Daarnaast moesten ze lange afstanden afleggen.'

Dick de Jong, medewerkers van museum de Koperen Knop (waar Trijntje tentoongesteld wordt) en betrokken bij de opgravingen van Trijntje

Bron 12: Gevonden skelet van een hond uit de tijd van de jagers en verzamelaars.

Bron 13: *Getekende impressie van een jagende vrouw, zo'n 9000 jaar geleden op de hoogvlakte van Peru. Beeld Matthew Verdolivo (UC Davis IET Academic Technology Services).*

Bron 14:

'Archeologen aanvaarden in het algemeen dat pijlpunten gevonden bij mannen wijzen op het graf van een jager, schrijven de wetenschappers onder leiding van Randall Haas aan de Universiteit van Californië in Davis. "Maar ze zijn minder bereid om dit in het geval van vrouwen ook toe te geven." De wetenschappers vinden het hoog tijd om dat vanaf nu wel te doen. Kan die ene vrouw geen uitzondering zijn geweest? Dat is niet zo aannemelijk, zeggen de wetenschappers. Ze bestudeerden 107 andere opgravingsplaatsen uit dezelfde periode in Noord-en Zuid-Amerika. In die graven werden 429 mensen gevonden, van wie er 27 met wapens werden begraven. Onder hen waren 11 vrouwen.'

Artikel in de Trouw op 4 november 2020

Bijlage VII: Mysterie: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Mysterie les Trijntje

Wie is Trijntje???

Leerdoelen

- 1. De leerlingen leren meerdere perspectieven en interpretaties over de kennis van de tijdsperiode jagers en verzamelaars.
- 2. De leerlingen creëren een kritische houding en kritische blik over de bestaande kennis over jagers en verzamelaars.
- 3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
- 4. De leerlingen breiden hun kennis over de jagers en verzamelaars verder uit, vooral over Trijntje.

Wat gaan we doen:

- Tweetallen maken.
- Jullie krijgen twee soorten bladen: bronnenblad en onderdeelbladen.
- Op de dia en het blad staat de informatie.
- Schrijf je antwoorden op en zet op elk onderdeelblad jullie namen.

Onderdeel I

5 minuten

- Lees de introductie tekst op het blad.
- Ga samen aan de slag met de vragen en schrijf jullie antwoorden kort op.

Onderdeel II

7 minuten

- Bekijk en/of lees de bronnen op het bronnenblad.
- Ga samen aan de slag met de vragen en schrijf jullie antwoorden kort op.

Onderdeel III

10 minuten

- Filmpje bekijken:
- <https://www.youtube.com/watch?v=G5no5Pqnjco>
(0:46 tot en met 2:20 minuut)
- Schrijf tijdens het filmpje opmerkingen op.
- Bekijk nogmaals de bronnen op het bronnenblad en ga samen aan de slag met de vragen. Schrijf je antwoorden kort op.

Onderdeel IV

7 minuten

- Bekijk de foto en schrijf je opmerkingen over de foto op je blad.
- Bekijk nogmaals de bronnen op het bronnenblad en ga samen aan de slag met de vragen. Schrijf je antwoorden kort op.

Onderdeel V

5 minuten

- Bekijk het bronnenblad voor de laatste keer en denk na over alle informatie die je op dit moment weet.
- Ga samen aan de slag met de vragen en schrijf jullie antwoorden kort op.

Nabespreking

- Wie was Trijntje?
- Wat deed Trijntje in haar tijd?
- Hoe zag Trijntje er uit?
- Wat zegt dit over de Geschiedenis en kennis?

- 1997: opgravingen in Hardinxveld
- Oudste vrouw van Nederland; leefde 5500 v. Christus in Nederland
- Reconstructie van gemaakt
- Debat over haar huidskleur; klopt dit wel?

Herhalen leerdoelen

- 1. De leerlingen leren meerdere perspectieven en interpretaties over de kennis van de tijdperiode jagers en verzamelaars.
- 2. De leerlingen creëren een kritische houding en kritische blik over de bestaande kennis over jagers en verzamelaars.
- 3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
- 4. De leerlingen breiden hun kennis over de jagers en verzamelaars verder uit, vooral over Trijntje.

Afsluiting

Wat vonden jullie van de les?

Bijlage IX: Feedback experts over de opdracht

Opmerkingen Luc Amkreutz in Word document op 7 december 2021:

Over de opdracht

- Zoals gezegd vuursteen met pyriet, of een andere methode. Een gevonden bever lijkt me sterk. Bevers werden gevangen of geschoten en nu lijkt het net alsof de hond het gevangen heeft en ermee speelt. Een vacht van ottervellen kan, maar bewerking van huiden is niet iets dat je gisteren doet en dan de dag erna meteen kan dragen.
- Weten we dus niet precies en het is etc., niet ect.

Over het bronnenblad

- Die lopen dan al 300.000 jaar rond. Het is een van de oudste skeletten in Engeland en DNA onderzoek toonde een donkere huidskleur aan
- Gerrit werkt in Leiden
Vitamine D hadden ze voldoende door visrijk dieet, waardoor huid langer donker kon blijven omdat ze het minder van de zon nodig hadden
- Het was niet kwijt opgegraven

Opmerkingen Gerrit Dusseldorp in Word document 11 december 2021:

Over de handleiding

- Ik zou zeggen dat dat meer dan 1 tijdsperiode is. Hoogstens kun je zeggen, over de Midden-Steentijd, de periode van de laatste jager-verzamelaars in Nederland.
- Met tijd bedoel je De midden steentijd?

Over het bronnenblad

- Dat klopt niet. Homo sapiens bestaat al vanaf 300.000 jaar geleden. Dit is simpelweg een reconstructie van een in Engeland gevonden persoon die in de midden steentijd leefde.
- Het pigment van de huid beschermt tegen de zon. Als je geen vitamine D binnenkrijgt via voeding en door veel buiten te zijn, is een donkere huid een probleem (want dan maak je minder vitamine D aan onder invloed van zonnestraling). Voor Trijntje gold dit probleem niet en gezien DNA-bewijs van andere skeletten is het dus plausibel dat ze donker was.+

Bijlage X: Feedback docenten over de opdracht

Docent 1 op 23 december 2021:

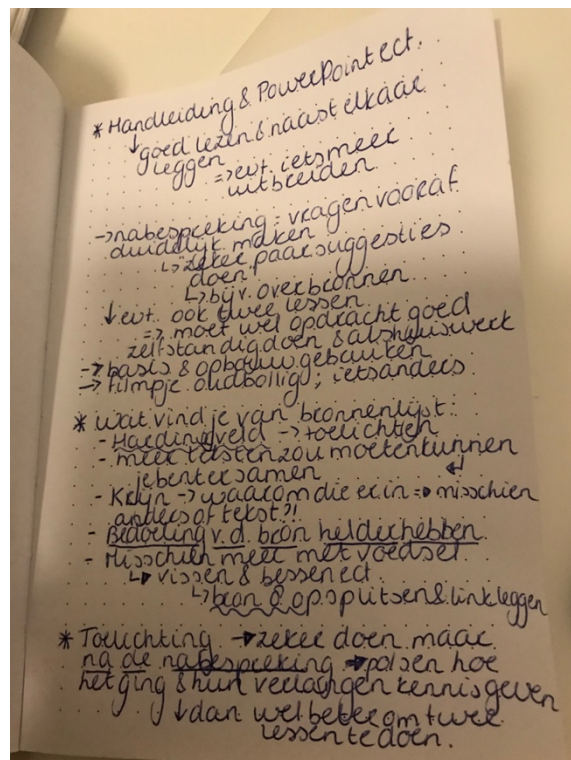
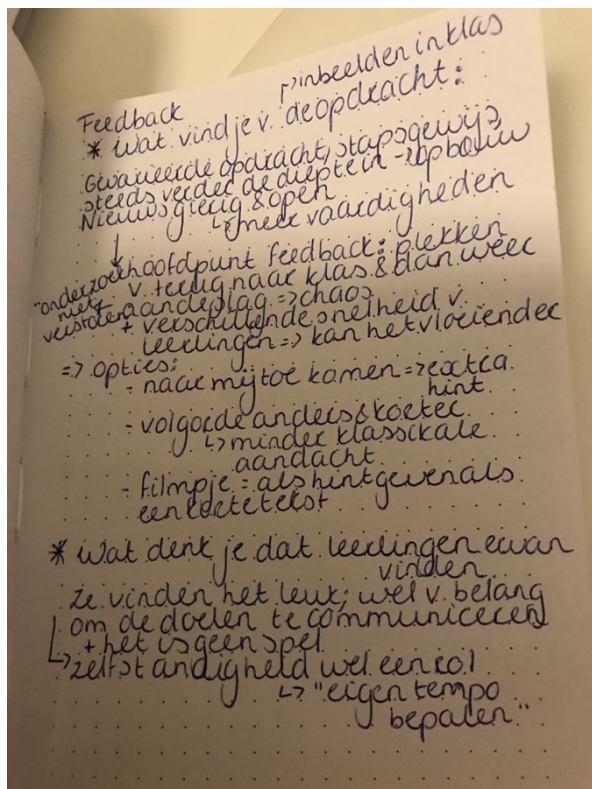
Over de opdracht

- Te brede vraag; hier gaan ze op antwoorden 'omdat we het over de tijd van jagers en verzamelaars hebben. Beter vraag je iets als: noem 3 woorden uit de tekst die hierop wijzen.
- Activerender herformuleren; 'schrijf hieronder minstens 5 bronnen op die iets vertellen over Trijntje; wat ben je door deze bron te weten gekomen over haar? Leg uit waar je dat aan kunt zien/lezen'. Zet er cijfers neer voor verschillende antwoorden.

Over de handleiding

- Goed om het op deze manier te doen, maar lijkt me alleen nuttig om leerlingen op elkaar te laten wachten als er nieuwe uitleg komt of een nabespreking van het vorige onderdeel – anders krijg je na elke ronde ruis wanneer leerlingen te lang moeten wachten. Bespreek je elke 'ronde' na?
- Waarom dit opgedeeld in 2 delen (5 minuten en 7 minuten). Beter opdelen in: 5 min instructie – 7 min leerling geeft antwoorden op de vragen in onderdeel I en II. Bijvoorbeeld.
- Voordat je dit filmpje afspeelt, moet er denk ik een klassikaal moment komen. Bijvoorbeeld om een paar antwoorden van leerlingen klassikaal te bespreken, Dan heb je ook de aandacht erbij voor het filmpje, want dat is nodig. Is het overigens ook mogelijk om eerst het filmpje te laten zien voordat je ze überhaupt aan de slag laat gaan met het mysterie? Dan heb je ook een goede opening van de les en raken ze meer bekend met het onderwerp.
- Doe toch maar wel. Sterke nog; geef ook maar aan dat ze het na afloop in moeten leveren. Stukje motivatie (het is een lange les over een onderwerp wat leerlingen over het algemeen niet zo veel interesseert helaas), overzichtelijkheid voor hen zelf en ordehouden voor de docent.

Docent 2 op 2 december 2021:

Dit is de docent van de klassen waar de opdracht ook is uitgevoerd. Dit zijn de opmerkingen van de bespreking.

-Een ander filmpje gebruiken bij onderdeel III

- Opdrachten uitvoeren zou korter mogen. Eventueel over 5 minuten de tijd voor geven. Dit kan en mag sneller want het moet mysterieus blijven en het tempo mag hoog zijn bij een opdracht zoals dit.

- Het niveau en de manier van vragen is helder. Het is duidelijk ook wat er van hen verwacht wordt.

- Onderdeel I, II en III iets meer samenvoegen of combineren. Behandelen soms dezelfde opmerkingen of informatie en dat kan veel gericht.

- Onderdeel V is beter om de leerlingen in gesprek te laten gaan. Op die manier kan de nabespreking wat makkelijker begonnen worden en kan de docent al rondgaan om op te merken hoe het zit met de kennis en ideeën van de leerlingen.

- Overige opmerkingen: handleiding is duidelijk, online is deze opdracht niet goed uit te voeren. Opdracht is leuk en goed uit te voeren voor de docent.

Docent 3 op 1 januari 2022:

Ik vind het een leuke en goede opdracht. Het laat echt een ander perspectief zien, dat van enkele achtergestelde/minderheden (zeg je dit zo?) die op dit moment ook meer aandacht krijgen (vrouw en zwarte huidskleur). De opdracht stuurt wel erg daartoe (vind ik niet erg hoor, mag best, maar ben je wel bewust daarvan), dus het is volgens mij niet helemaal open, naar welke perspectieven de opdracht laat zien. In mijn ogen is het dan moeilijk mogelijk om verschillende antwoorden/perspectieven te krijgen op de vragen van het mysterie. Volgens mij zou dat wel de bedoeling moeten zijn bij een mysterie. Een manier om dat te ondervangen is nog wat bronnen toevoegen met de wat meer 'ouderwetse' (of klassieke, zo je wil) bronnen met beschrijvingen. Er zijn vast bronnen met pijlpunten en beschrijvingen als "dat moet dan een man en dus een jager geweest zijn" of iets in die trant. Dan kun je ook nog het perspectief van veranderende tijd waarin onderzoek wordt gedaan bespreken met leerlingen. Dat lees ik althans, als kritisch en als andere interpretatie en dus, in je doelen staan.

Als je die erin krijgt dan win je denk ik erg veel aan perspectieven en dat is erg interessant om over te discussieren met leerlingen. Dan wordt het inlevingsproces echt een uitdaging voor ze en dat wil je volgens mij bereiken. Maar het is al een mooie en leuke opdracht die goed doordacht is in zijn stappen met een fijne handleiding! Hartstikke goed werkbaar en uit te voeren met verschillende klassen. Door de vele onderdelen is het goed werkbaar voor 'lastige' klassen qua orde, maar er kan ook veel vrijheid zijn in de opdracht bij klassen die altijd gelijk meewerken.

Over de handleiding:

- Is dit je doel? Of wil je er specifieke vaardigheden aan verbinden? Zoals kritisch benaderen van beschikbare bronnen, of doen in dit al bij het innemen, zoeken of bekijken van meerdere perspectieven?

- Mooie doelen! Daar kan je in je resultaten lekker op doorgaan. Vooral bewijs verzamelen door gesprekken op te vangen voor doel 4! Dan krijgt die wat meer houvast.

- Heb je dit gedefinieerd? Wat is basiskennis? En wat is basiskennis over jagers en verzamelaar? Bijv. welk perspectief is de basiskennis?

- Waarom niet alvast door met vervolg? Kun je ook nog differentieren erin stoppen. (optie, maar wordt wel ingewikkeld, snap ik)

- Met een specifiek doel? Waarom niet klassikaal? Of juist in kleine groepjes (waarschijnlijk allemaal in je scriptie verantwoord)
Klassikaal -> dan soort tussenbespreking, misschien niet goed voor gehele proces, teveel sturing?

- Dit vinden veel docenten wel lastig. Nog tips voor met welke vragen te beginnen of hoe leerlingen aan te sporen om mee te doen met de discussie?

Bijlage XI: Antwoordbladen van de leerlingen

Naam:

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

dat ze etc maakte

Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

In middeleeuwen

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

het skelet van trijntje

Naam:

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

2

- In welk klimaat leefde Trijntje?

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

koken
genezen

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

de huddes, maar, etc.

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

ademen

Naam:

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

Kano
moeras

- In welk klimaat leefde Trijntje?

tropisch
moeras
water
veel dieren

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

ze hadden meer eten

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

ademen

ik was helemaal gezond

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

Chinees
oed
kleur
gry> haar

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

Wope, meer puntige neus

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

andaat ze ~~is~~ op sterven ligt

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

ik vind helemaal goed si

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

een of andere neandertaler

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

getint, vrouw, oud, grijs, grote neus

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

ademen, koken, eten

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam:

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

dat ze niet in deze tijd leeft.
dat ze kinderen heeft.
ze is een jager.

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

jagers & verzamelaars.

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

Bron 2 → je ziet jagers

Bron 3 → jagen

Bron 4
Bron 5

Naam:

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

2, ~~1~~ 4, 3, 5, 8, 11, 13

- In wat context leefde Trijntje?

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

Koken & voor de kids zorgen.

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Wanneer had veel voedsel, dus mensen
kon die niet te verhongeren

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

ze jaagt. Bron 2.

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

Wanneer er veel voedsel was, dan viel de jacht
er gemakkelijker af te krijgen

Naam:

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

tropisch, warm droogte.

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Er was heel veel voedsel, dus mensen hoefden niet te verhongeren

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

Het zit er vol met vis, leven veel dieren en er zijn heel veel eetbare planten

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

lang haar, vrouw, oud, gemiddelde lengte

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

nee, op BRONNENBLAD zeggen ze dat ze donkerder was.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Byzondere pose, waarom ligt ze?

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

een vrouw die leefde in de tijd van Jeroen
ze leefde met haar man & kinderen

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

getint, sterk, vrouw, oud, grijs, gerimpeld,
lang haar

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

jagen, verzamelen, kanoën, voor kids zorgen, koken

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

iets bijzonder

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam:

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

Het is een jager en heeft een hond en kinderen.

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

Eisduid jagers en verzamelaars, door het eet patroon.

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

Naam:

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

lezen 13, ~~lezen~~ jagen.

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

bessen verzamelen
vrouwen jagen ook in die tijd

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

overleven omdat ze continue jagen en verzamelen

Naam:

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

een nat klimaat.
weinig droog plekken

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Overvloed aan eten, dus een dagje zonder voedsel

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

veel reizen voor droog plekken om te leven.

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

oud want ze heeft grijs haar

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

JA

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

dan zie je haar het best

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Ik vind het duidelijk

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

een vrouw

jonger

Wat zij is doen

- Vanm een huwelijk

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

klein, gefint, vrouwelijk

grote neus

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

jonger en reis

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

prof weinig info kon je nu steeds veel

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: bram slim, tristan, jens

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

- ze heeft kinderen.
- ze heeft een hond.
- ze kan vuur maken.

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

< 3000 v.c

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

- ze is dood → bron 1
- De manier waarop ze leven → bron 2
- Hoe ze er uit zag → bron 6

Naam: bram olim, tristan, jens

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

bron 2 → ze jaagde (bijv op vissen)

bron 5 → ze gebruikte een kano om bijv te jagen.

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

1 - ze kookte de dingen waarop ze jaagde

2 - ze voedt haar kinderen

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

- Haar kinderen opvoeden

- jagen.

- veiligheid van haar kinderen tegen dieren

Naam: bram slim, tristan, jens

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

- ~~tropisch~~ tropisch
- moeras

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

- overloed aan eten
- niet veel woon mogelijkheden

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

- Het zorgde ervoor dat ze veel van vasteging moet veranderen.
- wel veel eten.

Naam: bram slim, tristan, jens

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

- ze is oud
- beetje gefint door veel buiten → vitamine D zond ervoor dat ze de pigment van je huid veranderd.
- brede schouders

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

- lijkt er niet op

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

- omdat ze dood is
- ze hebben het skelet gevonden in deze manier (slappend)

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

- mooi, dat ze haar zo neer leggen

Naam: bram olim, triotan, jens

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

- ze leefde tijdens de ~~17de~~ tijd van de jagers & boeren
- ze jaagde veel
-

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

- Bruin
- Donkerbruine ogen
- brede schouders

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

- ze jaagde veel om eten te krijgen voor haar kinderen.

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

- leerzaam
- geeft je een beter beeld over hoe de mensen in die tijd leefde

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Freek Swan

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

Trijntje is een Jager / Verzameelaar

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

Dit werd besproken

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

B 2: Jagers / Verzameelaars worden uitgebeeld
B 3

Naam: Freer ten

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

B. 13 - jagen

B. 7 - random zitting

B. 6 - gebruikte ze

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

bessen plukken
koken

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

af en toe wel jagen

Naam: F. Reegh + wem

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens u?

haar is kort

in de oort

- In welk klimaat leefde Trijntje?

nat
moeras
grote meren
begroeiing
Riet

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Ze had heel hielder veel vee
veel vee

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

veel verspreiden

Naam: freck Twan

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

dat ze een vrouw is
aardig oud
klein

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

ja omdat ze hetzelfde postuur ongeveer heeft

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

omdat ze onder russen dood is
en er dus in vrede bij ligt

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

goed want het zien hoe maar er vroeger was

Naam: Felix Leven

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

een Jager / verzamelaar die met
naar familie leefde

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

als bron 7
eet Sleuk

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

Reizen / varen

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Lezen

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Hidde, Baris

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

ze houdt van koken en ze krijgt het warmer door de vacht. Ze heeft een hond.
Ze houdt van bever en vis

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

Jagers en verzamelaars, ~~zijn~~ maken vuur met vuursteen en eten bevers

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

bron 2 - bron 3 - bron 8 - bron 9 - bron 13

Naam:

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

Bron 2 - bron 4 - bron 5 - bron 8 - bron 9 - bron 13

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

dat ze niet hoeven te jagen dat is voor de mannen.

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

op haar hond passen en eten maken

Naam:

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

~~gematigd zeeklimaat~~

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Veel eten.

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

hadun want veel eten

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

Pris Haar, licht geknt

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

Wop niet, Zelfs de kleur anders uit.
Wedding Schraafs

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

Realistisch

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Ik vind dit niet kunnen vanwege de werkhoeft anders is.

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

is een vrouw die leefde in de tijd jagers en verzamelaars. Ze leefde aan het water waar ze vissen uit haken en zelfs bevers eten. Ze leefde in een kleine groep.

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

oogkleur: bruin
huidskleur: geelwit
bouw van lichaam: dun

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

keken - de vrouwen en kinderen

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

heel interessant

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Ilse en Nina

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

ze leeft met een groep, ze maakt zelf eten en heeft zelf haar ~~eten~~ vacht gemaakt.

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

jagers en verzamelaars, fuik, en gebruiken een vuursteen voor vuur, ze moet jagen voor hun eten.

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

bron 2. het gaat ook over de jager en verzamelaars en leeft ook in een groep

bron 8

Naam: ilse en Nina

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

bron 2, bron 4, bron 3,

- In welke situatie leefde Trijntje?

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

het eten waken, voor de kinderen
zorgen en van de vacht en een 'kleed'
van maken

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

de voedselbronnen, de vacht, de
jagers

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

bron 3 voor iedereen zorgen, en
eten waken

- Welke invloed heeft de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

het eet eten, vacht, kinderen, en
de vacht en een kleed, vacht
van de vacht wilde dieren

Naam: ilse en Nina.

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

nat moerassig klimaat / tropisch
(veel planten en dieren)

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

ze verhongerde niet want veel
dieren.

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

heel veel eten vlaar maken, en van
de vachten veel vleden maken
want veel wilde dieren.

Naam: ilse en Nina

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

het ziet er in principe uit als de mens van nu, maar is wel al wat ouder.

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

de uleding is niet kloppend op de bronnen zien de mensen er wat donkerder uit dan haar.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

een kalm/rustige sfeer. dat ze misschien in haar slaap is overleden.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Naam: Ilse en Nina.

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

Trijntje is een vrouw die in de tijd van de jagers en verzamelaars leefde ze met haar familie couders, kinderen etc.)

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

ze was licht getint, ze had grijs haar, ze had een normale bouw van het lichaam.

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

ze woonde en voor de kinderen zorgt.
en ze maakte uleedjes van vacht.

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

we vinden het een goede / leerzame opdracht want je past ook zelf je kennis toe.

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Kim, Siemen, Silvy

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

Dat ze leefde in de tijd van jagers en verzamelaars.

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

Bron 2 → leven van jager-verzamelaars
Bron 3.

Naam: Siemen, Silvy en Kim

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

Bron 8

Bron 11

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

- Voor het eten zorgen

- Dat de vrouwen juist gingen jagen (bron 13)

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

Naam: Silvy, Siemen en Kim

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

rijk gebied
vruchtbare grond
veel dieren
water
kano

planten vreten uit water

- In welk klimaat leefde Trijntje?

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

- Er was in ieder geval genoeg eten.
- Ze moest waarschijnlijk lange afstanden afleggen

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

- Ze was veel bezig
- Weinig rust

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

- Door het leven buiten en het vele vis eten kreeg ze veel vitamine D. Vandaar dat ze veel pigment heeft.

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

Wij denken dat het ongeveer klopt

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Mooi,

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

een vrouw uit de tijd van de jagers
en boeren

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

vrouw met een wien/licht kinje
grijze haren blauwe ogen

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

jagen, eten maken voor haar
kinderen zorgen

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

- teveel informatie ~~voor deze opdracht~~. voor dit uur.
- minder indrukwekkend dan we dachten

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: kyra, naomi, tjinta

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

- ze leeft in de tijd van jagers en verzamelaars
- ze heeft kinderen + een hond
- ze zorgt voor het gezin

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

- tijd van jagers en verzamelaars
  - manier van eten bereiden
  - vuur met vuursteen
  - vacht van otters zelf gemaakt voor warmte

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

- bron 2 → gevangen vis in fuik, en de vachten
- bron 4 → ze had het ook over een fuik

Naam: Lyra, Naomi, Jinta

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

- bron 2, 4, 7, 8, 5, 9, 11, 13

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

- eten wa~~r~~ zorgen voor het gezin
- eten zoeken (planten, fruit etc...)
  - op de bronnen zie je vooral mannen die aan het jagen zijn

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

- Ze zorgt voor het gezin en jaagt
- bron 13, 7
  - 13 omdat je haar ziet jagen
  - 7 omdat ze bezig is met eten

Naam: kyra, naomi, fjinta

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

- Vruchtbaar landgebied

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

- moest met kano vervoeren

- lang zoeken naar een droge plek om te leven

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

- overvloed van eten dus ook jagen

- zoeken naar een goede woonplek

- kanoën

Naam: kyra, naomi, tjinta

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

- oud
- lang haar

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

- nee, andere huidskleur, andere lichaamsbouw

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

- ze hebben alleen ~~de~~ liggende skeletten gevonden dus ze weten niet hoe ze stam

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

- prima

Naam: kyra, naomi, hjinta

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)
- leefde in de tijd van de jagers en verzamelaars
- leefde met kinderen rhand
- klimaat was nat en vruchtbaar
- Jagen

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)
- lichte huidskleur
- grote neus
- duidelijk vrouwelijke vormen

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)
- kanoën
- Jagen
- Zorgen voor gezin

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?
- interessant, leuke opdracht

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: kyra, yke en dagmar

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

ze is verzorger van kinderen.
ze leefde vroeger ~~in~~
ze leeft in een stam

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

-3000vC, ze vangen zelf hun eten

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

Bron 2, zij vangen in die Bron ook eten net zoals Trijntje

Naam: kyra, yke, Dagmar

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

Bron 2, 3, 4, 8, 9, 12, 13

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

Zorgen voor kinderen of mee met jagers

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

Ze is goed in speerwerpen, en maakt vachten. Ze zorgt voor kinderen

Naam: Kyrrelyke, Dagmar

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

Ze hoeft niet te verhongeren

- In welk klimaat leefde Trijntje?

veel vegetatie, in de tropen.
briesbosch

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Ze had eten, ze had water, veel groen
vitamine D, veel zon

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

ze had dieren nodig om te overleven in koud weer

Naam: kyra, yke, Dagmar

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

Ze is getint, Redelijk oud geworden, lang Haar
Ze is niet heel dun, genoeg voeding, Wondje op voet,
best klein

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

op Basis van DNA konden ze goed bepalen
Hoe ze eruit zagen. Ze lijkt op de gemiddelde
Jagende vrouw ongeveer 9000 jaar geleden
(bron 7, 13)

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

Ze is mogelijk in Haar slaap overleden

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

goed, het geeft je een vreedig zicht.

Naam: kyra, yke, dagmar

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

Ze is een jagende vrouw die leefde in een was groep.

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

getint, door veel zon. Ze was niet dun

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

Jagen, samenwerken met andere jagers uit haar groep

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Trijntje was een hardwerkende vrouw.

informatieve opdracht (kyra en yke)

leeg (Dagmar) niet voor herhaling vatbaar (yke, dagmar en kyra)

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Lotte en Isabella

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

ze leeft in de tijd van jagers en verzamelaars

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

om dat ze jaagt op dieren

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

bron 2: het is haar leefomgeving.

bron 4: een fuik want daar heeft ze vis mee gevangen.

bron 8: omschrijving van witerijg

bron 11: ↗

bron 12: het is een hond

Naam: Lotte en Isabella

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

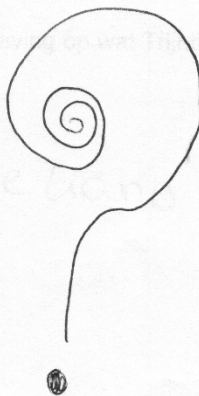
- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

8 en 11

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

eten maken en voor kinderen zorgen
en jagen

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

weten we
niet

Naam: Lotte ~~EN~~ EN ISABELLA

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

bewers

er is veel water
planten

- In welk klimaat leefde Trijntje?

nat wimaat

(regenwoud wimaat)

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

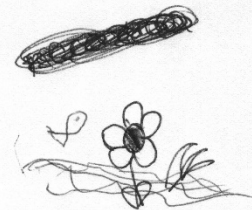
weinig plek om te wonen

veel eten

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

jagen

vissen op de land

Naam: ~~Isabella en Lotte~~ Isabella en Lotte

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

ze heeft grijs haar

ze is klein

ze is geelachtig

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

ja want ze ligt hetzelfde als op bron 1

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

zodat ze ligt op het sleet van bron 1

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

apart

Naam: Lotte en Isabella

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

~~prehistorie~~ prehistorie

groep

jagers

verzamelers

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

~~prehistorie~~ pigment in de huid

grijs haar

Wen dun

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

jagen

eten maken

~~prehistorie~~

zorgen voor kinderen

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

interessant

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

nabespreking

ML

Naam: mees skate

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

- trijntje is een vrouw die in de tijd van jagers & verzamelaars leefde. Zij maakte het eten klaar dus meer de vrouwen taak

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

in de prehistorie want je ziet kenmerken van jagers & boeren

- eten klaar maken (vuur maken met vuursteen)
- zelf voedsel vangen (mensen)
- kleding maken van de vacht van dieren.
- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

- bron I (gaat over uiterlijk van trijntje)
- bron II (gaat over persoonlijkheid trijntje)

Naam: mees & Kate

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

- bron 8 (Trijntje leefde veel buiten & at veel vis)
- bron 11 (om op de plek van bestemming te komen vaarde ze met een kano, lange afstanden afleggen)

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

- eten koken (want de mannen gingen voedsel jagen)
- warme kleding maken van vachten (mannen gingen jagen de dieren)
- op de kinderen letten (mannen waren jagen)

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

Rondtrekken met een kano en voedsel bereiden voor de rest (bron 3, 8 & 11)

- ze moest dus veel varen met de kano
- doorreis naar andere plekken
- jagen op veel dieren (mannen)
- eten bereiden met al het voedsel dat de jagers plukten

Naam: Mees Skate

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- moest zoeken voor droge plekken waar je kon wonen.
- otters, reën, bruine beer, vis, veel eetbare planten

- In welk klimaat leefde Trijntje?

in een nat gebied, moeras gebied

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

- rijk gebied met overvloed aan voedsel
- moest met kano zoeken naar droge plekken om te leven

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

- ze moest dus veel varen met de kano, doorreizen naar andere plekken.

Jagen op veel dieren (mannen)

eten bereiden met al het voedsel & eetbare planten

Naam: Mees Skate

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

- Ze ziet er heel oud uit (grijs haar)
- te lichte huidskleur.
- niet heel sportief/gespierd terwijl ze veel vaarde
- kleding klopt niet (stof klopt niet)

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

Nee, ze wordt jonger omschreven en andere kleding volgens de bronnen & donkere huidskleur.

-

(Skelet klopt wel met hoe ze gevonden is)

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

- lijkt meer op iemand die in deze tijd zou leven
- Wij denken door de kleding
- veel minder gespierd dan dat andere ~~ja~~ mensen uit die tijd worden omschreven.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

- vinden het niet kloppen
- lijkt niet van die tijd.

Naam: Kate en mees

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

een vrouw uit de tijd van de jagers & verzamelaars
ze leefde als jager maar deed ook de vrouwlijke
taken zoals koken & warme kleding maken
- met haar stam samen

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

- bruine huidskleur door vele buiten zijn & vitamine D (vis)
- oogkleur kun je nooit zeker weten maar veel mensen hadden bruine ogen in die tijd.
- gespierd lichaam (door vele varen in kano)

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

- huisvrouw
- koken/Varen/hinderen opassen/planten plukken
bessen zoeven/kleding maken)

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

~~Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?~~ interessante opdracht maar
vervelend dat er weinig over bekend is en het
dus een mysterie blijft.

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Milo & Chiara

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

Trijntje houdt van koken

Trijntje is huisvrouw, ze zorgt voor de kinderen

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

jagers en verzamelaars

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

2 & 3, ze jagen is bron 2

Naam:

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

bron 8, bron 4, Bron 7 (m/a)

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

Vrouwen

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

Naam:

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

Nat klimaat

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

eten genoeg eten landbouw, Regen

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

Vissen veel water • veel dieren dus pet maken

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

grijs haar, ~~oud~~ goed gevond

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

klopt niet, ze ziet er anders uit

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

bescheiden

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Ja prima

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

tijd van jagers en verzamelaars

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Mrenke en Reinoa

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal. ✓
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

Ze leeft in de tijd van de Jagers en Verzamelers.

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat? ↗

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

bron 2/3

Naam: Nienke en Reinoa

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

2

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

lokken en samen werken
Zorgen voor kinderen
en soms gaan ze vechten.

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

Naam: Nienke en Reina

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?

nat gebied

Veelplantjes

Vissen

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

rivier

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

veel eten

Naam: Mienke en Reïna

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

oud
weinig kleding
blote voeten
dun haar

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

nee want ze zeggen dat ze donker was.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

dood want ze leeft niet meer en in die tijd kon je geen foto's maken.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

gevoel

Naam: Rema en Nienke

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

won = de tijd van de jagers en boerinnen

hoe = aurokante

wie = ~~haar~~ stam (familie)

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

Oog = bruin

huid = bruin

bouw = sterke en goed

haar = bruin

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

werken

zorgen voor kinderen

jagen

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

leuke naam ik vind de jagers en de boerinnen
interessant.

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Nina, Fenna en Lotte

x ONS. <3
en Jolie, Lotte

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

ze is bezig met het eten

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

Jagers en de verzamelaar omdat

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

Bron 2 haar leef stijl
3 leefwijze
4 zo vangt ze de vis
8 haar huidskleur
11 wat ze vaak deed.

Naam: Nina, Lotte, Fenna

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

bron 2: haar leefwijze.
4: ~~het~~ vangen van vissen
9: het jagen

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

1. koken
2. kinderen opvoeden.

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

1 koken, omdat in de inleiding daarover ging.

groetjes van ons.

Naam: Nina, Lotte, Fenna.

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

- In welk klimaat leefde Trijntje?
  - Nat klimaat.
  - Tropischklimaat
  - Vochtigklimaat
  - warm klimaat

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

ze vernoederde niet.

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

Jagen, vissen, varen, genieten van natuur
moer van t werken.

Naam: Nina, Lotte, Fenna.

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

rimpels, hardwerkende vrouw, menselijk.

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

bron: nee veel getinter, bredere neus.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

urendig, alsof ze goed leeft

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

F: prima.

N: zo was zij helemaal niet,

L: Top

Naam: Nina, Lotte, Fenna.

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

ze leefde in de tijd van jagers en verzamelaars, jager, koken, grote groepen,

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

ze is getint, gespierd door t werk.

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

koken, kids opvoeden, ze werkte met de andere mom's

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

~~ik vond t een vibe.~~

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam:

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

Ze leefde in de tijd van jagers en verzamelaars.
Er is n.v.t.w.

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

→ door de materialen

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

1, 2, 3

Over jagers + verzamelaars

Naam:

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

2, 2, 3, 4, 5, 11, 13, 14

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

Woken en voer de kids weg

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

Ze jongde en zorgde voor 'ebu.

Naam:

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

een klein meisje, blond, ouder

- In welk klimaat leefde Trijntje?

een nat klimaat.
veel

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Losblijven plein te zwemmen, veel
vegetatie.

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

ze heeft de mi rade bejagen.

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

ze lijkt sterk, oud?

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

Nee, ze had een donkere huid.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

omdat ze op haar stouf bed rust.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Het ziet er realistisch uit
Maar jammer dat ze er dood bij ligt

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

- Jagers & Vercamelen

- Vercamelen

- gerin (op, om)

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

- donker

- sterk

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

- Vercamelen

- familie

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Heel erg nuttig, meer kennis. Dit ga ik voor later moeten gebruiken

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam:

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

Dat zij een goede band met dieren heeft, houdt van lekker eten

- Wat denk je dat de naam Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

Van jagers en verzamelaars, daar gaat het over

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

2, 7, 9 en 13. Met dieren en eten

Naam:

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

vis eten, vissen vangen, eten maken
spelen, pylenboog, het Hertjes

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

eten maken, kinderen korgen
~~spelen, pylenboog, het Hertjes~~

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

de jagerde op dieren

Naam:

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje: X

- In welk klimaat leefde Trijntje?

nat, koud weer, modder, rivier, hondenweer, veel vis, veel dieren en planten

Kouden slecht weer maar wel veel voedsel

veel dieren langs de rivier en in de rivier ook veel eetbare planten.

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Veel voedsel, geen uit hongering

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

Veel jagen om te overleven.

Naam:

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

Ze was oud en had grijs haar. Ze was
redelijk gespierd en ze had een getinte huidskleur.

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

Ja doordat ze vaak buiten hadde en vis aten werden
ze bruiner. Ze was ook gespierd door het jagen.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

Ze was ze gevonden.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Realistisch

Naam:

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

getint, gespord, oud

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

huisvrouw, jager

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Naam: Tara, Lotte, Solie

Mysterie opdracht: Wie is Trijntje?

'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik en met behulp van een vuursteen maken we het vuur om de vis te garen. Om mij heen rent een hond die een gevonden bever in zijn bek heeft. Die bever is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer 35 minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren

- Wat weet jij aan de hand van deze introductietekst over Trijntje?

dat ze leeft als jager/verzamelaar
endat ze helpt met eten maken

- In welke tijd leefde zij en waarom denk je dat?

Tijd v. Jagers en verzamelaars

- Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom?

Bron 2, het is haar leefstijl

Bron 3, haar leefwijze

Bron 4, ze vangt ze haar vis

Bron 8, verklaart haar heidskleur

Bron 11, wat ze vaak deed.

Naam: Tara, Lotte, Jolie

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

Bron 8, at veel vis
Bron 11, kano varen

- Welke twee ideeën bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? Leg dit uit.

Ze Jagen ook, ~~en~~ eten klaar maken

Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

- Wat denk je dat de rol van Trijntje is in haar leven? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

veel kanoën en jagen.
Bron 8, Bron 11

Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

kanoën en jagen

Naam: Tara, Lotte, Jolie

III: De omgeving

De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.

Opmerkingen over het filmpje:

Verhaal de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

Ze heeft de haarvlechten van
de kleine Jantje

- In welk klimaat leefde Trijntje?

Warm en vochtig, tropisch

Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Ze is heel vrolijk

- Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?

Overloed aan voedsel

Waar wordt Trijntje op de foto op het bord op die afbeelding afgebeeld dank je?

Gebruk voor je antwoord evenwel het bronnenblad

Waar de meeste wereld white
een deuren is ze blank

- Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?

Veel kanoën en Jagen

Overvloed

Naam: Tara, Lotte, Jolie

IV: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto?

Gespiëerde hardwerkende vrouw
redelijke getint

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

Nee, ze is niet getint

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

Omdat de westerse wereld white-washed is en daarom is ze blank.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

Oneerlijk.

Naam: Tara, Lotte, Jolie

V: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

Ze is een hard werkende stevige vrouw die samen leefde met een groep. Ze kanoëet en jaagd ze op vis

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

Gespierd, getint, bruine ogen.

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

kanoën om te jagen en eten klaarmaken

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

~~benieuwd~~ benieuwd naar de info over haar

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Bijlage XII: Het herontwerp

1. Handleiding

Titel:

Wie is Trijntje?

Onderwerp:

Jagers en verzamelaars en Trijntje.

Activiteit:

Een mysterie die het verhaal/leven van Trijntje bespreekt. Aan de hand van deze opdracht zijn de leerlingen bezig met de jagers en verzamelaars en vooral de discussies die er op dit moment over deze onderwerp zijn, namelijk de huidskleur en de rol van de vrouw. Daarnaast proberen ze zich te verplaatsen in die tijd, meerdere perspectieven te zoeken en kritisch na te denken over deze tijd.

Tijdsduur:

30 minuten bezig met de opdracht en ongeveer 20 minuten nabespreking. De nabespreking kan mogelijk langer duren of korter. Dit wordt bepaald door de feedback en opmerkingen van de leerlingen maar ook wat de docent in gedachten heeft om te bespreken.

Doelen:

1. De leerlingen leren dat er meerdere perspectieven zijn op de tijdperiode jagers en verzamelaars.
2. De leerlingen creëren een kritische houding en kritische blik ten aanzien van de bestaande kennis over jagers en verzamelaars.
3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
4. De leerlingen breiden hun kennis over de jagers en verzamelaars verder uit, vooral hun kennis over Trijntje.

Beginsituatie:

De leerlingen hebben het tijdvak behandeld. Ze hebben dus een basiskennis over jagers en verzamelaars, met name hoe het in de leerboeken is omschreven en besproken wordt. **Ze moeten weten wanneer deze periode was, hoe het leven voor de mensen in die tijd was, dat er geen schrift was en welke bronnen de informatie over die tijd geven.**

Vorbereiding:

Voor de docent is het van belang om ervoor te zorgen dat de beginsituatie is behaald. Daarnaast is het voor deze opdracht belangrijk dat de docent weet wat de opdracht is en wat de doelen zijn die bereikt moeten worden. De nabespreking moet vooral voorbereid worden.

Ook moet de docent de vragen/onderdeelbladen en het bronnenblad geprint hebben. Daarnaast moet het filmpje en de andere afbeeldingen klaar staan op een (digi)bord om te tonen aan de leerlingen. De PowerPoint kan daarvoor gebruikt worden omdat alle gegevens zich daarin bevinden.

Instructie:

Het is van belang om de opdracht goed toe te lichten en de onderdelen stap voor stap te behandelen in de les. Dit geeft structuur aan de docent en de leerlingen. Het onderdeel uitvoering van deze handleiding geeft stapsgewijs aan hoe de les gegeven kan worden.

- Wat gaat ze doen:

De leerlingen gaan antwoord geven op de vraag wie Trijntje is. Aan de hand van ~~zowel primaire als secundaire~~ bronnen leren de leerlingen meer over de tijd. Wat ze vooral leren is meer en andere kennis over deze tijdperiode. Daarmee gaan ze de kennis die ze bezitten over die tijd en die er op dit moment bestaat, kritisch bekijken en mogelijk andere beelden over deze tijdperiode vormen.

- Waarom doen de leerlingen deze opdracht:

1. Leerlingen oefenen verschillende vaardigheden; kritisch brongebruik, inzien van meerdere perspectieven en antwoorden formuleren.
2. Leerlingen oefenen met samenwerken en naar de meningen van anderen te luisteren en daarvan te leren.
3. Leerlingen krijgen op een andere manier informatie over dit tijdvak.

- Hoe gaan de leerlingen deze opdracht doen:

1. In tweetallen gaan ze aan de slag met het mysterie
2. Om de aantal minuten ~~krijgen ze een nieuw onderdeel van de opdracht en~~ daarmee aan de slag met enkele onderdelen. Verschillend bronmateriaal wordt voor de opdracht gebruikt.
3. De bevindingen, meningen en antwoorden van de leerlingen worden op het vragenblad genoteerd.
4. Aan het einde van alle onderdelen worden alle antwoorden, bevindingen en meningen van de leerlingen besproken. De docent zorgt ervoor dat deze nabespreking goed verloopt en hoe deze in elkaar zit.

Uitvoering:

Docent geeft aan dat de leerlingen deze les aan de slag gaan met een mysterie. De docent maakt tweetallen, eventueel drietallen als dit moet en benoemt de leerdoelen voor de les/opdracht (toon ze op het bord).

Vervolgens gaan de leerlingen in deze tweetallen/drietallen werken aan de opdracht. Bij elk onderdeel ~~hoort de leerlingen~~ een nieuw onderdeelblad. Alle bladen worden uitgedeeld maar de docent geeft aan welk blad wanneer gepakt/gebruikt wordt. De docent behoudt de orde en kan vragen van de leerlingen beantwoorden.

I: 10 minuten

~~De leerlingen geven antwoord op de vragen op het antwoordenblad nadat gezamenlijk de tekst over Trijntje is gelezen.~~

II: 5 minuten

De leerlingen gaan aan de slag met het onderdeel II vragenblad. Ze lezen de vragen en gaan het bronnenblad bekijken om antwoord te kunnen geven op de vragen. De docent loopt rond en gaat korte gesprekken met de leerlingen aan over hun bevindingen.

~~III: 8 minuten~~

~~De docent speelt het filmpje af (zorg dat dit klaar staat) en geeft na het filmpje aan dat de leerlingen het derde onderdeelvragenblad gaan maken.~~

III: 5 minuten

De docent toont de afbeelding (reconstructie e.d. van Trijntje) op een (digi)bord. De leerlingen gaan aan de slag met het vierde onderdeelvragenblad, wat de docent aangeeft, en het bronnenblad. Ook wordt de eigen kennis gebruikt.

IV: 5 minuten

Het laatste onderdeel en de start van de nabespreking begint. De leerlingen gaan eerst met behulp van hun eigen antwoorden en (nieuwe) kennis de vragen beantwoorden van het onderdeel V vragenblad. De docent geeft aan dat het laatste blad gemaakt gaat worden. De antwoorden ~~moeten niet per se opgeschreven worden (de leerlingen mogen het ook met elkaar bespreken).~~ worden besproken in de groepjes. De docent loopt rond en gaat eventueel het gesprek aan met de leerlingen. De nabespreking gaat vervolgens gestart worden.

Nabespreking:

De nabespreking is van groot belang. Dit kan en moet niet worden overgeslagen aangezien op die manier een conclusie kan worden gegeven samen met de leerlingen. Het is aan de docent om inhoudelijk te kiezen wat er behandeld moet worden. Deze keuzes moet de docent voor de les duidelijk hebben. In ieder geval moet het debat over kritisch naar de feiten kijken, de huidskleur en rol van de vrouw tijdens de jagers en verzamelaars benoemd worden.

De nabespreking zit als volgt in:

1. De docent vraagt wat de leerlingen vonden van de opdracht.
2. De vragenbladen kunnen worden behandeld; enkele vragen van deze bladen kunnen door docent worden genoemd. De docent vraagt om de antwoorden aan de leerlingen.
3. De hoofdvraag van de opdracht wordt als laatste benoemd en een discussie wordt gestart; wat deed Trijntje in haar leven en hoe zag ze eruit? En waar baseren de leerlingen hun antwoorden op.
4. Afronding van de opdracht en benoemen van het belang van het kritisch zijn over kennis en deze tijdsperiode. Aan de docent om te bepalen hoe dit verloopt en wat er precies besproken wordt.
5. Eventueel korte uitleg over Trijntje geven en de leerdoelen herhalen

Voorbeeldvragen, naast de vragen van de vragenbladen, die gesteld kunnen worden tijdens de nabespreking:

- Wie was Trijntje? Wat deed zijn? En welke perspectieven kunnen er zijn?
- Wat betekende deze perspectieven voor kennis en Geschiedenis?
- Wat is belangrijk om rekening mee te houden als je meerdere perspectieven bespreekt?

2. Bronnenlijst mysterie Trijntje

Bron 1: ~~Gevonden~~ Skelet van een vrouw in 1997 in Hardinxveld

Bron 2: Het leven van een jager-verzamelaar (tekeningen)

Bron 3:

'Jagers en verzamelaars weten veel van de omgeving. Ze hadden weinig eigendommen en het samenleven stond centraal. Ouderen waren afhankelijk van de jongeren en jongeren waren afhankelijk van de ouderen. Het succes was afhankelijk van de kwaliteiten van de groep. Iedereen droeg zijn of haar steentje bij aan de groep.'

Gesprek met Luc Amkreutz: conservator collectie Prehistorie van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden

Bron 4: Een fuik; een net om vissen te vangen

Bron 5: Een kano die is gevonden bij de opgravingen in Hardinxveld in 1997.

Bron 6: Cheddar Man. Dit is een reconstructie van een in Engeland gevonden persoon die in de Midden Steentijd leefde.

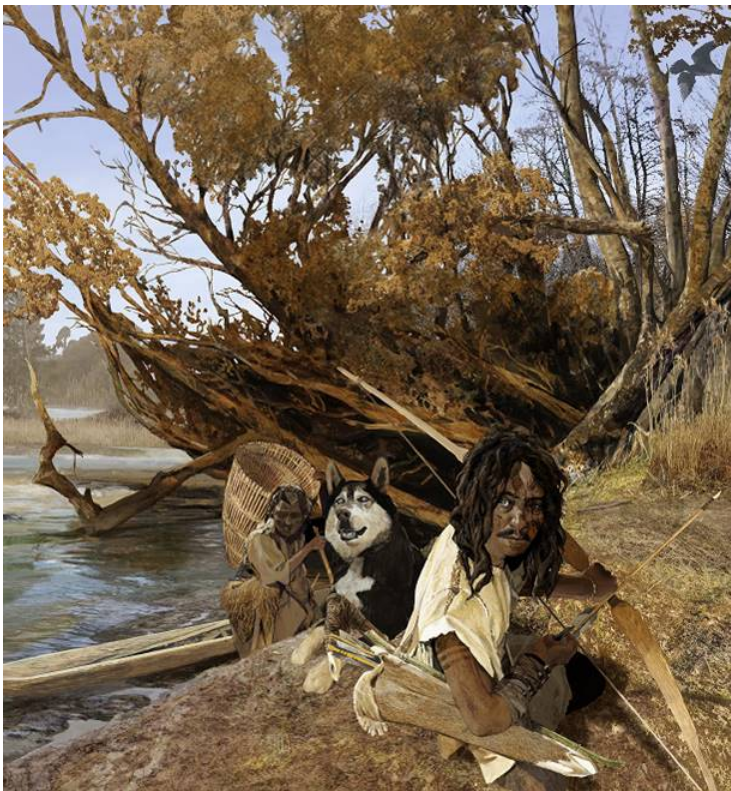

Bron 7: Op basis van de beenderen en het DNA van prehistorische jager-verzamelaars wisten onderzoekers een reconstructie te maken van een vrouw die zeventuizend jaar geleden in het huidige Zuid-Zweden leefde.
Trelleborgs Museum

Bron 8:

'Het is plausibel om te zeggen dat Trijntje donker was. Het is heel logisch: jagers en verzamelaars zoals Trijntje leefden constant buiten en aten veel vis. **Het pigment van de huid beschermt tegen de zon. Als je geen vitamine D binnenkrijgt via voeding en door veel buiten te zijn, is een donkere huid een probleem (want dan maak je minder vitamine D aan onder invloed van zonnestraling).** Voor Trijntje gold dit probleem niet en gezien DNA-bewijs van andere skeletten is het dus plausibel dat ze donker was.

Interview met Gerrit Dusseldorp, steentijdarcheoloog en onderzoeker aan de Universiteit van Groningen-Leiden.

Bron 9:

Tekening van Kelvin Wilson over de tijd van jagers en verzamelaars.

Bron 10: Neanderthaler Krijn, reconstructie door gebroeders Kennis en gepresenteerd in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Bron 10:

'Trijntje was een stoere vrouw. Ze moest namelijk om op de plek van de bestemming te komen met een kano varen. Dit was niet gemakkelijk en moest zelfstandig worden gedaan. Daarnaast moesten ze lange afstanden afleggen.'

Dick de Jong, medewerkers van museum de Koperen Knop (waar Trijntje tentoongesteld wordt) en betrokken bij de opgravingen van Trijntje

Bron 11: ~~Gevonden~~ Opgegraven skelet van een hond uit de tijd van de jagers en

verzamelaars.

Bron 12: *Getekende impressie van een jagende vrouw, zo'n 9000 jaar geleden op de hoogvlakte van Peru. Beeld Matthew Verdolivo (UC Davis IET Academic Technology Services).*

Bron 13:

‘Archeologen aanvaarden in het algemeen dat pijlpunten gevonden bij mannen wijzen op het graf van een jager, schrijven de wetenschappers onder leiding van Randall Haas aan de Universiteit van Californië in Davis. “Maar ze zijn minder bereid om dit in het geval van vrouwen ook toe te geven.” De wetenschappers vinden het hoog tijd om dat vanaf nu wel te doen. Kan die ene vrouw geen uitzondering zijn geweest? Dat is niet zo aannemelijk, zeggen de wetenschappers. Ze bestudeerden 107 andere opgravingsplaatsen uit dezelfde periode in Noord-en Zuid-Amerika. In die graven werden 429 mensen gevonden, van wie er 27 met wapens werden begraven. Onder hen waren 11 vrouwen.’

Artikel in de Trouw op 4 november 2020

3. Mysterie: Wie is Trijntje?

*'Het is tijd om eten te maken. We pakken de gevangen vis uit de fuik. **Boven het vuur gaar ik de vis.** Om mij heen rent een hond die een **gevangen otter** in zijn bek heeft. Die **otter** is ook heerlijk om te eten, maar dat is voor morgen. Het wordt iets kouder dus ik pak mijn vacht die we gisteren van de pels van de otters hebben gemaakt. Ik krijg het veel warmer. De kinderen spelen om mij heen met de hond en ze kunnen allemaal niet wachten tot ze kunnen eten.'*

Trijntje is druk met de bereiding van het eten zoals je kan lezen. Maar wie is deze persoon, wanneer leefde zij en wat deed zij in die tijd?

Wat ga je doen:

- Vorm een tweetal.
- Je hebt twee documenten: een bronnenblad en een vragenblad die je door de opdracht heen leidt. Op sommige momenten krijg je van de docent een nieuw vragenblad. Bewaar al de vragenbladen goed en zet je naam op elk blad!
- Schrijf je antwoorden kort en bondig op het vragenblad. We gaan dit na de opdracht namelijk bespreken.
- In totaal ben je ongeveer **30** minuten bezig met deze opdracht.
- Als je vragen hebt, stel ze aan de docent.

I: Oriënteren **en de omgeving**

- Wat weet jij aan de hand van **deze** introductietekst **en het filmpje** over Trijntje?

- In welke tijd leefde **zij Trijntje** en waarom denk je dat?

- ~~Bekijk de bronnen op jouw bronnenblad. Welke bronnen op het bronnenblad zeggen iets over Trijntje en waarom? Welke invloed had het klimaat en de omgeving op het leven van Trijntje? Leg uit.~~

II: Wat deed Trijntje?

Bekijk je bronnenblad en ga aan de slag met de vragen op dit vragenblad.

- Welke bronnen tonen iets over wat Trijntje deed in haar leven?

1.

2.

3.

4.

- Welke twee ~~ideeën~~ perspectieven bestaan er over de rol van de vrouw in de tijd van de jagers en verzamelaars? ~~Leg dit uit.~~ Noem de twee perspectieven en leg ze uit.

1.

2.

- Wat denk je dat ~~de rol van~~ Trijntje ~~is~~ in haar leven ~~heeft gedaan~~? Welke bronnen tonen dat aan en waarom?

~~III: De omgeving~~

~~De docent laat een filmpje zien. Bekijk dit filmpje en ga daarna verder met de opdracht.~~

~~Opmerkingen over het filmpje:~~

~~-In welk klimaat leefde Trijntje?~~

~~-Welke invloed had de omgeving op het leven van Trijntje?~~

~~-Welke invloed had de omgeving op wat Trijntje deed in haar leven?~~

III: Het uiterlijk

Bekijk de foto op het bord. Ga aan de slag met de vragen en bekijk daarvoor de bronnen op jouw bronnenblad.

~~- Wat toont de foto aan over het uiterlijk van Trijntje? En wat is dus het uiterlijk van Trijntje volgens de foto? Omschrijf hoe Trijntje eruitziet volgens de foto.~~

- Bekijk en lees je bronnenblad. Klopt de reconstructie van Trijntje (de foto op het bord)? Leg je antwoord uit met behulp van de bronnen op je bronnenblad.

- Waarom wordt Trijntje op de foto op het bord op die manier afgebeeld denk je? Gebruik voor je antwoord eventueel het bronnenblad.

- Wat vind jij ervan dat Trijntje op deze manier wordt afgebeeld/ er op deze manier uit ziet zoals op de afbeelding op het bord?

IV: Conclusie

Aan de hand van je kennis, de bronnen die je hebt gelezen en bekeken, de antwoorden op de vragen en jouw overige ideeën, ga je antwoord geven op de vraag die aan het begin van de opdracht werd gesteld. Je antwoorden hoef je niet te noteren, dit mag wel.

- Wie is Trijntje? (Wanneer leefde ze, hoe leefde ze en met wie leefde ze ect.)

- Hoe zag Trijntje eruit? (Welke oogkleur, huidskleur, bouw van lichaam ect.)

- Wat deed Trijntje tijdens haar leven? (Welk 'beroep' voerde ze uit, met wie werkte ze samen ect.)

- Wat is je eerste gedachten/mening over de informatie en deze opdracht?

Je bent aan het einde van opdracht. De docent begint over enkele momenten de nabespreking. Denk na over de opdracht en bekijk al je antwoorden voor de nabespreking.

Mysterie les Trijntje

Wie is Trijntje???

Leerdoelen

- 1. De leerlingen leren dat er meerdere perspectieven zijn op de tijdperiode jagers en verzamelaars.
- 2. De leerlingen creëren een kritische houding en kritische blik ten aanzien van de bestaande kennis over jagers en verzamelaars.
- 3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
- 4. De leerlingen breiden hun kennis over de jagers en verzamelaars verder uit, vooral hun kennis over Trijntje.

Wat gaan we doen:

- Tweetallen maken.
- Jullie krijgen twee soorten bladen: bronnenblad en onderdeelbladen.
- Op de dia en het blad staat de informatie.
- Schrijf je antwoorden op en zet op elk onderdeelblad jullie namen.

Onderdeel V

5 minuten

- Bekijk het bronnenblad voor de laatste keer en denk na over alle informatie die je op dit moment weet.
- Ga samen aan de slag met de vragen en schrijf eventueel jullie antwoorden kort op.

Nabespreking

- Wie was Trijntje?
- Wat deed Trijntje in haar tijd?
- Hoe zag Trijntje er uit?
- Wat zegt dit over de Geschiedenis en kennis?

- 1997: opgravingen in Hardinxveld
- Oudste vrouw van Nederland; leefde 5500 v. Christus in Nederland
- Reconstructie van gemaakt
- Debat over haar huidskleur; klopt dit wel?

Herhalen leerdoelen

- 1. De leerlingen leren meerdere perspectieven en interpretaties over de kennis van de tijdperiode jagers en verzamelaars.
- 2. De leerlingen creëren een kritische houding en kritische blik over de bestaande kennis over jagers en verzamelaars.
- 3. De leerlingen kunnen het onderscheid maken tussen primaire en secundaire bronnen.
- 4. De leerlingen breiden hun kennis over de jagers en verzamelaars verder uit, vooral over Trijntje.

Afsluiting

Wat vonden jullie van de les?